

MB

174.388

ANISZI KÁLMÁN

MINTHA MÁR VIRRADNA

(Feljegyzések nehéz időkről)

KÖZDOK

Aniszi Kálmán
MINTHA MÁR VIRRADNA
(Feljegyzések nehéz időkről)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Aniszi Kálmán
**MINTHA MÁR
VIRRADNA**

(Feljegyzések nehéz időkről)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

452 k84

**Chrisnek,
kis unokámnak**

**Készült az Illyés Közalapítvány
támogatásával**

© Aniszi Kálmán, 2000.

MB 174. 388

2000

ISBN 963 552 349 1

Kiadja a Közlekedési Dokumentációs Kft.
Igazgató: Nagy Zoltán
Nyomdai előkészítés és nyomtatás:
KÖZDOK Digitális Nyomdaüzeme
Tördelőszerkesztő: Ifj. Nagy Zoltán
Alak: A/5 terjedelem 13,4(A/5) ív
Munkaszám: K-6257/s

ELŐSZÓ HELYETT

“A mi sorsunk értelmét az újrakezdés művészete adja meg”

Tavaszy Sándor

Az iszapbirkózásnak vége. Ez az egyenes beszéd, az összefogás és a cselekvés ideje.

Aki nem bízik az erdélyi magyarság újrakezdő, képességeket, tehetséget kibontakoztató erejében, az kishitűsködjön csak tovább. Nekünk ezer esztendő bizonyága bőven elég ahhoz, hogy higgyük és tudjuk, ez az országnyi nemzetrész képes lesz ismét teljes értékű társadalmi életet teremteni magának.

A sötét erők enyészőben, hatalmuk végóráit éli. Hajnalodik, és a felkelő nap érkezését senki sem tartóztathatja fel.

A nemzet testéről erőszakkal leválasztott kisebbségi magyarság ma már nincs egyedül. Érzik ezt az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai, a vajdasági, s mind a határon túli magyarok. Egymás baráti kezének nyugtató melege szétárad a szívekben, és az anyaország új keletű - kissé még bántortalan, de ígéretes - kézszorítása bizakodást, erőt kölcsönöz. Ezt az izmosodó nemzettestvéri összefogást szétszakítani már nem lehet. Együtt pedig az erők megtízszereződnek.

De ne legyenek illúzióink: azok, akik eddig ellenünk törtek és gúzsba kötötték életelvű igyekezeteinket, sokszor megpróbálnak még keresztbe tenni, elcsattanhat egy-két “pofon” is, és az alattomoság, faramuciság, falmellékiség, útszéliség időnként szirénhangokat fog hallatni. Ezért a kötelező kisebbségi éberség percre se lankadhat, nehogy megint megcsalassunk. Mi nem bántottunk és nem bántunk senkit, de ha kezét emelnek ránk, méltóságunk megköveteli, hogy visszavágjunk. Az őszintén kinyújtott kezeten azonban el kell fogadni.

Hajnalodik, a nappal pedig a cselekvések ideje.

Tegyük hát a dolgunkat: határozottan, meggondoltan,

bölcsen! Építsünk és sokasodjunk! Mondhat bárki bármit,
Erdélyben, eleink vérről megvett földjén mi otthon vagyunk.

Ha vetni fogunk, és vigyázunk, hogy konkoly ne ke-
rüljön a búza közé, az örökölt ocsút pedig rendre kirostál-
juk, ismét jóízű lesz a kenyérünk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SZISZIFUSZNAK HIHETNÉNK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ERDÉLYI ÖTVENHATOSOK

Nem a félreérthetetlen egyértelműség, hanem az egyöntetűség hiánya az, ami az ötvenhatos forradalom kapcsán kérdésként máig felhorgad bennünk.

- Miért? - kérdezem Sipos Gábor történészt, az Erdélyi Református Egyházkerület levéltárosát, akivel Kolozsváron a Farkas utcai református templom kutatói szobájában beszélgetünk az erdélyi ötvenhatról.

- Úgy érzem, hogy a tárgyilagos történetírásnak, ebben a kérdésben, még nem jött el az ideje. Az akkori világnézeti, ideológiai ellentétek még ma is hatnak, és még hatni is fognak egy ideig. Ezért ma még nem lehet olyan hideg fejjel értelmezni és értékelni az akkori eseményeket, mint ahogy tesszük, mondjuk az austerlitz-i csata esetében. Annál fontosabb viszont a kutatók munkája: korabeli iratokból, interjúkból, emlékezésekből és egyéb forrásokból össze kell gyűjteni az ismereteket. És a rendelkezésre álló anyagot máris rostálni kell, hisz például a szekuritatie iratait csak nagyon nagy óvatossággal szabad, ha egyáltalán lehet használni.

- Hozzájutnak?

- Némely esetben igen. Még ha nem is úgy kutatható, mint amikor valaki bemegy a levéltárba, és kikéri a szóban forgó per összes iratait.

- Ötvenhat megítélésében az egyöntetűség hiánya abban is megmutatkozik, hogy egyesek azt mondják, semmi sem történt Erdélyben ötvenhat őszén és azután, s azok a politikai perek, amelyek nyomán húsz-huszonöt éves ítéletek születtek, a rendszer túlkapásai voltak, nem volt valós alapjuk.

- Ez azoknak a kommunista kollaboránsoknak a véleménye, akik azelőtt is megfertőzték az erdélyi magyar közéletet. Erdélyben ötvenhatban annyi mindenképpen történt, mint egy dunántúli kisvárosban vagy egy tiszántúli településen, ahol levertek a vörös csillagokat vagy a pártirodák tábláit az épületekről, s együtt dobbant a szívük. Ötvenhatban valóban eggyé vált a nemzet, leszámítva azt a

nem túl nagy százalékot, amely az ellenkező oldalon állt. Erdélyben is - például Sepsiszentgyörgyön - felvonultak magyar zászlókkal a forradalom hírére. Szegény Hubesz Márton helyi könyvelő börtönbe is került miatta. Le is ülte becsületesen. Aztán nem sokkal kiszabadulása után öngyilkos lett. Ha nem is történt több kézzelfogható akkor Erdélyben, mint Magyarország egy-egy csöndesebb vidékén, azért a rádiót mindenki hallgatta, és minden becsületes magyar ember szolidarizált a forradalommal. Akkor talán ez volt a legtöbb, amit nagyon sokan megtehettek. Mert Erdélyben már a pusztá rokonszenv kinyilvánításáért is súlyos büntetéseket osztogattak később.

- *Voltak, akik úgy nyilvánították ki rokonszenvüket, hogy forradalmi verseket másoltak, gépeltek, sokszorosítottak.*

- Hadd erősítsem meg ezt egy apró adalékkal. A kolozsvári egyházmegye levéltárának egyik csomóját megnézve, véletlenül ötvenhatos versek összehajtott kötegére bukkan-
tam. Valamelyik lelkész rejtette el ebbe a kötegbe, tudván, hogy a nagyon sok irat között lehet a legkevésbé megtalálni azt, ami nem odatartozik, és senki sem keresi. Ilyenek nagyon sokan voltak. Például Dobri János kolozsvári lelkész, aki 1940 őszétől újjászervezte az erdélyi magyar cserkészetet, és rövid idő alatt csodálatos eredményeket ért el az ifjúság nevelésében. Ötvenhatban ő volt a forradalmi versek, írások egyik fő propagátora, sokszorosítója, terjesztője. De említhetném Molnár Dezső kolozsvári lelkészt, Dobainé Varga Piroskát, Bányai Miklósnét, és még nagyon sokak nevét.

- *Ekkor indult el az a mozgalom, ami talán a legfontosabb volt az erdélyi ötvenhatból. Az erdélyi magyarság hivatalos képviselői - Márton Áron római katolikus püspök, Vásárhelyi János református püspök, a teológiai tanárok közül Nagy András, Juhász István, az egyetemről Venczel József és Demény Dezső, hogy csak a legfontosabb neveket említsem - föllevenítették azt a negyvenöt után és azóta is nagyon égető kérdést, hogyan lehetne Erdély sorsát megnyugtatóan rendezni.*

- Már a párizsi békeszerződés előtt is markáns vélemények alakultak ki arról, hogy a trianoni határokat kell-e végleg visszaállítani, azaz Románia kapja-e meg egészé-

ben Erdélyt, vagy Erdély független legyen, illetve hogy Erdélyt meg kell-e osztani. S hogy a negyedik változatot se felejtsem ki, mert ennek is jelentős táborra volt: a Szent István-i határokat kell visszaállítani, vagyis Erdély teljes egészében kerüljön Magyarországhoz. Ötvenhatban alkalom nyílt arra, hogy Erdély kérdése újból a világ közvéleménye elé kerüljön, hisz negyvenhét óta ezekről nem volt szabad beszélni. Többen úgy gondolták, hogy itt a helye és az ideje, hogy az erdélyi magyarság véleményét a világ elé tárják. Egy nagy emlékiratban össze kell foglalni, mi az erdélyi probléma lényege, melyek a megoldási lehetőségek, sorra véve az említett négy változatot.

Azt is fel kell jegyezni - mondták -, hogy az erdélyi magyarság hitelt érdemlő képviselői közül ki melyik változatra szavaz, melyik megoldást választja. Nagyon sokan töprengtek erről a negyvenöt óta eltelt tizenvalahány évben, és most egy szűkebb körű társaság vállalkozott arra, hogy erről memorandumot készít, hogy aztán egy szélesebb körű közvélemény kutatás során megállapíthassák, ki mire voksol. Dobai István nemzetközi jogász, Komáromi József matematika tanár, Varga László református lelkész, Bereczki András és Gazda Ferenc tudományos kutatók, ők néhányan ismerték a legjobban a készülő szöveget, melynek létrehozásában Dobai Istvánnak Komáromi József segített a legközvetlenebb módon. Ez ötvenhét kora tavaszán történt: a Memorandum februárban készült el. Dobai néhány példányban gépelte le. Egy példánya Gazda Ferenchez került azzal a céllal, hogy olvassa és terjessze. Dobai március 20-án elvitte a szöveget Márton Áronhoz Gyulafehérvárra, aki jelezte, hogy már ismeri a szöveget, s az akciót javallja, mert ő a Szent István-i Magyarország gondolatának a híve.

Gyulafehérvárról hazafelé utazva, a kolozsvári állomáson Dobait letartóztatták. Amikor bevitték a szobába és megmotozták, egy fiatalembert pillantott meg, akit azelőtt hónapokig a Farkas utcai református templomban látott. Nyilván ő azonosította.

Dobai zsebében ott volt a Memorandum fogalmazványának egy példánya. Az egyik szekus, aki később vallatója lett, kinyitotta, megnézte, és azt mondta: "Asta-i!", vagyis: "Ez az!" Tehát tudtak az Emlékirat készültéről. Egy-

két nap eltéréssel letartóztatták Komáromi Józsefet, Varga Lászlót, Bereczki Andrást és Gazda Ferencet is. A nyomozás nagyon sokáig, közel egy évig tartott. A vádpont: a Szovjetunió és Románia szocialista állam megdöntésére irányuló kísérlet.

- *Amikor a szekuritate lecsapott a szerzőkre/szervezőkre, a Memorandum szövege még előkészítő szakaszban volt?*

- Igen, a szöveget azután akarták véglegesíteni, és a közvélemény-kutatást még szélesebb alapokra helyezni. De erre már nem kerülhetett sor. A hosszú kihallgatások során a szekuritatét látszólag nem érdekelte, hogy ki mindenki vett még részt a szöveg kidolgozásában, megelégedtek azzal a néhány emberrel, akikről szó esett, holott sokkal szélesebb volt azoknak a köre, akik tudtak és véleményt formáltak róla, s adatokkal segítették a szöveg kimunkálását. Még Márton Áront is sikerült a vizsgálat során kiiktatni azok köréből, akik véleményt alkottak a szövegről, ismerték a memorandumot.

- *Aztán jött a per...*

- Ahol nagyon bátran viselkedtek a vádlottak. Később másokat is hozzácsaptak ehhez a csoporthoz, nagyon sok embert letartóztattak. Például László Dezsőt, a neves kolozsvári lelkészt és vallástanárt. Róla később maga a szekus bevallotta Dobainak, hogy nem forradalmi versek terjesztéséért tartóztatták le, hanem azért, mert küszöbön állt a püspökválasztás, amire László Dezső volt az egyik legesélyesebb, őt viszont - mint mondta - "egy kicsit ki kellett vonni a forgalomból".

Benne volt ebben a perben Dobainé Varga Piroska is, viszont a férje magára vállalta a vádakat, amiért kapott még plusz hat évet, de az is bőven belefért a huszonötbe.

Ötvenhétben börtönbe került Dobri János is, de nem az ENSZ-per kapcsán, hanem forradalmi versek terjesztéséért. Dobai egyszer rá is kérdezett egy kihallgatáson: "Ugyan, domnule, egy hatgyermekes családapát forradalmi versek terjesztéséért börtönbe dugni? Ilyen alapon akár az egész erdélyi magyarságot börtönbe zárhatnák, hisz mindenki olvasta, hallgatta, sokan terjesztették is a verseket. No jó, jó, mosolygott a vallató, hát persze hogy nem

azért, hanem a cserkészparancsnokság miatt.”

- *A börtönben egyeseket utolért a halál...*

- Szekeres Nagy József, Dobai sógora, szabályosan éhen halt. Kertész Gábor szintén a börtönben halt meg. Dobai is többször volt a halál szélén, Varga Lászlóról is elmondható ugyanez. De nem törtek meg a börtönévek alatt. Tudták, hogy mit vállaltak, és azt teljesítették is.

Érdekes, hogy amikor hét év után kikerültek, az erdélyi közvélemény nagyon hidegen fogadta őket. Nagyobb részük, akik később sem voltak hajlandók beállni a táncba, szinte életfogytiglani kényszermunkára lettek ítélve, hisz ma is abból a kicsi nyugdíjból élnek, amit fizikai munkásként vagy kistisztviselőként letöltött évek után kapnak. Egykori szakmájukba egyikük sem mehetett vissza. Egykét kivétel akadt ugyan, de róluk azt kell mondanunk, hogy beálltak a táncba.

- *Nem említette még az úgynevezett érmihályfalvi csoportot.*

- Ennek talán még nagyobb volt a létszáma, mint az ENSZ-per vádlottainak. Bár ez esetben még annyi kézzelfogható vádpont sem volt, mint az ENSZ-perben, itt halálos ítélet is született. Sas Kálmán érmihályfalvi lelkészre gondolok, akit a börtönben kivégeztek. Ez alkalommal a határ menti magyarságnak azokat a prominens képviselőit fogták perbe, akikre az ottani társadalom valóban hallgatott. Az érmihályfalvi csoport pere egyértelműen a Magyarországgal közvetlen érintkező erdélyi magyarság megfélemlítésére szolgált. Az ENSZ-pernek, a szimpatizánsok körében végzett letartóztatásoknak, és a súlyos ítéleteknek az volt az egyik fő célja, hogy az eszmélő erdélyi magyarságot megfélemlítsék, hogy a román államhatalom “bebizonyítsa”: a kommunista diktatúrában a kollaboráció és a meghunyászkodás az egyetlen járható út. Szerencsére nem lett igazuk.

- *Ma mennyire él az emberekben ötvenhat szelleme?*

- Élni él, ez nem vitás. De az ideológiai frontok lövészárkaiból ma is egymásra lövöldöznek sokan. Reméljük, nem sokáig.

1997.

TÖRETLEN HITTEL, AKARATTAL

Erdélyi Múzeum-Egyesület: "A tudományosság fejlesztését szakosztályai működésével, rendszeres felolvasó üléseivel, folyóiratok kiadásával, gyűjteményeinek gyarapításával szolgálta. Az első világháború után a romániai magyarság legfőbb tudományos és tudományterjesztő szervezete. Gyűjteményei: 1. Könyvtár, kéziratárral és levéltárral (előbb a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár és az RSZK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára kezelésében; a kéziratárat és levéltárat 1976 óta az Állami Levéltár Kolozs megyei fiókja őrzi; 2. érem- és régiségtár (ma az Erdélyi Történeti Múzeum tulajdona); 3. Állattár, növénytar, ásványtar (ma a Babes-Bolyai Egyetem tulajdona)."

(Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, I. kötet)

Benkő Samu művelődéstörténésszel, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjával, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökével kolozsvári lakásán beszélgetünk:

- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kezdetektől azt a feladatot vállalta magára, amit Magyarországon a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Széchenyi Könyvtár, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia együttesen végez: a tudományok tárgyi anyagának összegyűjtését, szakszerű tárolását, megőrzését, valamint az erdélyi tudományosság szervezését, támogatását, irányítását, a programalkotó, távlatokat nyitó és összeegyeztető tevékenységet. E teendők közt a muzeális oldal elsőséget élvez.

- Kérem, vázolja fel röviden e nagy múltú intézmény történetét úgy, hogy egyszersmind fogalmat alkothassunk újraindításának fontosságáról is.

- Ha az Erdélyi Múzeum-Egyesületre akarunk most, a század vége felé rátekinteni, akkor azt a pillanatot kell megragadnunk, amikor Mohács után a középkori magyar királyság három részre szakad, és a magyar szellemi élet fókusza áttevődik Erdélybe. Arra a történelmi pillanatra kell figyelniünk, amidőn az Erdélyi Fejedelemség a Mátyás által kigondolt politikának a kezdeményezője és az irányítója

lesz. Amióta létezik külön erdélyi államiság, azóta van erdélyi művelődéspolitikai is. Gondoljunk csak János Zsigmond akadémia-tervezetére, a Báthori István-féle kolozsvári, a Bethlen Gábor gyulafehérvári egyetem, illetőleg főiskola alapítására, melyet később Apafi Mihály áttelepít Nagyenyedre, és Nagyenyedi Kollégiumként válik híressé messze földön.

Természetesen idetartoznak a XVIII. századi felvilágosodás kori kezdeményezések is. Bod Péter és Batthyány Ignác kísérlete tudós társaság szervezésére, valamint a piaristák "universitas" szintű munkálkodása (1778-1784). 1791-ben Aranka György egy *Rajzolatban* az erdélyi országgyűlés elé vitte az erdélyi magyar tudományosság intézményes megszervezésének az ügyét. A *Magyar Nyelv-mívelő Társaság* felállításával ő lett az első ilyen akadémia-kezdeményezésnek a letéteményese. Próbálkozását, mely néhány évig tartó egyesületi munkában öltött testet, a főhatalom végül elgáncsolta. Negyed századdal később Döbrentei Gábor kezdeményezésére 1814-ben megjelenik az első erdélyi tudományos folyóirat, az *Erdélyi Múzeum*, melynek rangját Kölcseytől kezdve a korszak legjobb tollforgatói adták.

- *Az erdélyi magyar tudományosság intézményes megszervezésének az igénye, ügye a reformkorban felerősödött...*

- Különösen az amerikai demokráciával megismerkedő Bölöni Farkas Sándor szorgalmazta (1829) az erdélyi múzeumnak mint muzeális intézménynek és az egyesületnek mint tudományirányító testületnek a felállítását. Az 1842-es erdélyi országgyűlés már törvényt is alkot egy *Erdélyi Nemzeti Múzeum* felállításáról. Ennek a tudományos alapja meg is teremthető azáltal, hogy a történetíró Kemény József és unokatestvére, a műgyűjtő Kemény Sámuel följajnlják a könyvgyűjteményüket a létrehozandó múzeum céljaira. Ettől kezdve az egyesületi alapon való tudományos szervezkedés elodázhatatlanságának a gondolata állandóan jelen van.

Érdekes azonban, hogy nem a reformkor hozza létre ezt az intézményt, mint ahogy a magyar reformkor létrehozza a Széchenyi Akadémiát, hanem a forradalom leverését kö-

vető évtizedek. Ekkor ugyanis két érdekes terv születik Erdélyben a magyar tudományosság központi intézményének megalapítására. Az első egy világakadémia terve. Bolyai János világraszóló geometriai felfedezésének visszhangtalanlansága után, *Üdvtanának* egyik fejezetében egy London székhelyű világakadémia tervezetét vázolja fel, melynek egyik részintézménye az erdélyi tudóstársaság.

Ezzel a szép, de irreális tervvel szemben Mikó Imre közvetlen honi teendők vállalásával látta megoldhatónak a kérdést. Azáltal, hogy 1848-1849-ben nem vett részt a Habsburg-ellenes szabadságharcban - az ő közéleti szereplése lezárult azzal, hogy a székelyek agyagfalvi gyűlésén elnökölt -, persona grata volt a bécsi udvarnál, s így el tudta érni, hogy tíz évvel a világosi katasztrófa után, Ferenc József uralkodói engedélyével, Kolozsváron 1859. november 23-ára összehívja az Erdélyi Múzeum-Egyesület közgyűlését. Így alakult meg ez az intézmény, melynek vagyonát az erdélyi magyarság adta össze.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásával az erdélyi magyarság művelődési életében új korszak kezdődött, mégpedig azáltal, hogy az önszerveződésű testület, e "tudomány temploma" (Medgyes Lajos) felépítését nemzeti becsületbeli üggyé tette.

- *Amit a totalitárius diktatúra évtizedeiben egyes román értelmiségiek megideologizáltak...*

- Mondván, hogy könnyű volt a magyar uraknak egy gazdag intézményt létrehozni, hiszen ezeket a javakat az elnyomott román jobbágyok teremttették meg. Ezek szerint a British Múzeumtól a világ minden nagy gyűjteményéig, melyeket jó módú emberek hoztak létre, ilyen címen szét lehetne szedni vagy elvenni csak azért, mert létrehozói vagy szervezői gyarmati birtokokat hasznosítottak, földesuraként alkalmazottakat, gyárosokként pedig elnyomott proletárokat dolgoztattak. Ez demagóg duma, erről nincs mit beszélni. Sajnos azonban ennek rangos román politikai szakirodalma is van, mely szerint az, ami bekövetkezett a sztálini években, történelmi igazságtétel.

- *Kikre támaszkodott Mikó Imre nagy formátumú vállalkozásában?*

- Olyan erdélyi magyar liberális gondolkodású, kiváló-

an művelt és világlátott szakértőkre, mint Brassai Sámuel, Gyulai Pál, Jakab Elek, Kővári László, hogy csak a legjelesebbeket említsem, akikkel azonnal elkezdték azt a szakmai munkát, mely egyfolytában tartott 1949-1950-ig, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek egy igazságügyi miniszteri intézkedéssel történt beszüntetéséig, muzeális javainak, könyvtárának és levéltárának az államosításáig.

- *Érdeklődésük a tudományosság egészére kiterjedt?*

- A múzeum vezetői első pillanattól kezdve ragaszkodtak a tudományok egészének magyar nyelven való műveléséhez, a feltárt tudományos igazság anyanyelven történő terjesztéséhez. Anyanyelven kell művelni a történelmet, a nyelvtudományt, az irodalmat, a pedagógiát, a matematikát, a fizikát, az orvostudományt, a jogtudományt... A muzeális értékek a tudományok szerint elkülönülő gyűjteményekbe kerültek. Ily módon nekünk az öt évvel ezelőtti újraindításkor tulajdonképpen csak a kor követelte néhány szakosztállyal kellett kiegészítenünk azt a szakosztályokra tagolódó tudományos munkálkodást, melynek szervezeti kereteit már az elődök megalkották. A hagyományos szakosztályok mellé újabban létrehoztuk a közgazdasági, társadalomtudományi és műszaki tudományok szakosztályát. Ebben a keretben folyik ma az egyesületi munka.

- *Mikor és miért indult újra az egyesületi munka?*

- Mindjárt az 1989-es fordulat után Kolozsváron az első szabad sajtó első lapszámában egy *Hívó Szó* című kiáltványt tettünk közzé, melyben két intézmény azonnali visszaállítása mellett tettünk hitet: az egyik a Bolyai Tudományegyetem lett volna, a másik az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A Bolyai Tudományegyetem visszaállítása azért rendkívül fontos, mert korszerű tudományosság elképzelhetetlen egyetemi rangú felsőoktatási intézmény nélkül, hisz ez képzzi a tudományos utánpótlást. Világszerte az egyetem bizonyult annak a tudományos intézménynek, amely mellé oda lehet telepíteni a kutató laboratóriumokat és -műhelyeket, ahol egyrészt oktatnak, másrészt kísérleteznek, ahol a fiatalokat alkotó tevékenységre nevelik. Ezért az egyetemről mint célról az erdélyi magyarság nem mondhat le.

- *Az 1918-as hatalomváltás után Erdélyben minden korábbi magyar intézményből román állami intézmény lett. Ez*

a változás nem hagyta érintetlenül az Erdélyi Múzeum-Egyesületet sem.

- Éppen ezért egyesületi alapon vissza kívánunk szerezni mindent, ami minket megillet. Ez az alapvető feltétele a román-magyar együttműködésnek. Elengedhetetlen ugyanis, hogy az erdélyi magyarság - a jogfolytonosság elvét érvényesítve - vissza nem kapja nemzeti jellegű kulturális javait.

Különbséget kell tenni az ASTRA (megalakulásakor megfelelője volt az EMKE-nek) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közt. Mert bár annak idején azt is államosították, csak annyi történt, hogy a román egyesületi vagyonból román nemzeti vagyon lett, mivel sem karakterében, sem funkciójában nem változott meg. A mi esetünkben azonban merőben más a helyzet, mert attól a pillanattól kezdve, hogy más lett az intézmények külleme, megváltozott a jellegük is. A magyarok által igazgatott intézményekből immár nem ó általuk vezetett, nem az ő sajátos feladataikat szolgáló intézmények jöttek létre. Múzeumunk nemzeti jellegű kulturális javaiból az államosítással román nemzeti vagyon lett.

- *Újrainduláskor mi volt a legfőbb teendő?*

- Megalakítottuk a szakosztályokat. Ma minden szakosztály élén saját választott vezetőség áll. Mindegyik szakosztálynak vagy két szakosztálynak együtt saját kiadványa van.

- *Ízelítőt kaphatunk a szakosztályok tudományos publikációiból?*

- Hadd kezdjem azzal, hogy újabban Csíkban előkerült egy nagyon régi, gyönyörű kötésű könyv a ferences szerzetesek gyűjteményéből. Ezt folyóiratunkban, az *Erdélyi Múzeumban* feldolgoztuk. Mérnökeink dolgozatai a *Műszaki Tudományos Füzetekben* jelennek meg. A természettudósok kiadványának *Múzeumi Füzetek* a címe. Újraindítottuk az 1947-ben abbamaradt *Erdélyi Tudományos Füzeteket*. Jakó Zsigmond professzor szerkesztésében új füzetet gyarapítottuk a Mikó Imre által elindított *Erdélyi Történelmi Adatokat*. Kiadtuk a XVIII. századi torockói városi jegyzőkönyveket, Wolf Rudolf gondozásában. Bura László megírta a *Szatmári Református Kollégium* történetét. Foly-

tathatnám. Megjegyzem, hogy ezeket a dolgozatokat csak úgy tudjuk eljuttatni az olvasókhoz, ha akad egy-egy jótét lélek, aki pénzzel támogatja megjelenésüket.

A múlt századtól kezdve megjelentetett erdélyi múzeumi közlemények sok-sok folyómétert tesznek ki. Hamurabbi törvényeinek kritikai kiadása a század első felében egyértelműen jelezte, hogy a magyar jogtudománynak Verbőczitől a bolsevista diktatúráig legkomolyabb műhelye az erdélyi tudományos intézet volt. A Magyar Tudományos Akadémia jogi osztályán nem folyt olyan nagy arányú publikációs tevékenység, mint az *Erdélyi Múzeumban*, ahol a kolozsvári jogprofesszorok iskolát teremtettek. Ennek az erdélyi nagy jogásznemzedéknek az utolsó nagy alakját Mikó Imre személyében maga is ismerte. Ám a két világháború közt felnevelkedett kiemelkedő jogászok utódait ma hiába keressük, mert jelenleg nincs erdélyi magyar jogász tudományosság. Egyetlen komolyabb magyar nyelvű kiadvány Demény Pál telekkönyvi jogról készült könyvecskéje. Ő figyelmeztet rá, hogy az új társadalómépítésnek mennyire fontos része a tulajdon tisztázása. Mindenféle társadalom arculatát meghatározó tevékenység alapvető kérdése, mi a helyzet a tulajdonnal. Mi a tulajdonnal úgy állunk, hogy nem volt az az elvakult nacionalista román polgár, akinek az agyában megszületett volna az a gondolat, hogy a kommunizmus lesz az a gyakorlat, mellyel ki lehet forgatni a magyarságot minden tulajdonából. Hogy a magyarság itt marad minden nélkül, hisz odalettek a szövetkezetei, a bankjai, a kapitalistái, a földtulajdonosai, még a kistermelők is. Pedig az *Erdélyi Gazdasági Egyesület* egyértelműen bizonyítja milyen nagyszerű másfél százados szerveződése volt itt az erdélyi kigazda társadalomnak. Erdélyben a múlt században létrejöttek azok az egyesületi alapon szervezett művelődési és gazdasági egyesületek, melyek olyan szervezeti formákat alakítottak ki, és olyan vagyont hoztak létre ők maguk, mellyel az elkésett tőkés viszonyok közt is megpróbálták fölvenni a versenyt Nyugat-Európa iparával, mezőgazdaságával, tudományosságával. Ezen a szalon kell most tovább építkeznünk.

- *A kedvezőtlen történelmi széljárás miatt Erdélyben nemzedékek estek ki, és nem tudják, mi az, ami megilleti*

őket, amire azonban feltétlen szükség van az újrakezdett önépítkezésben.

- Éppen ezért nekünk, idősebbeknek nemzeti feladat a leltárkészítés, hogy az erdélyi szellemi életben, egyáltalán az erdélyi közéletben mi az, amit az új nemzedéknek birtokba kell venni, ki kell követelni. Hogy létrejöjjön a továbbélés gazdasági fundamentuma. Meg kell teremtenünk minden területen az anyanyelvű kultúra alapjait. Ránk hárul az a feladat is, hogy gondoskodjunk a tudományos utánpótlásról, foglalkozzunk a posztgraduális tudósképzéssel. Minden erőnkkel azon vagyunk, hogy a külföldi továbbképzések ne a kitelepedés szervezett formái legyenek. Ezt úgy kell megszerveznünk, hogy fiataljaink a külföldön szerzett tudást hazahozzák és itt kamatoztassák. Ezért magunkra vállaljuk a korábbi munkálatok pártfogását és szervezését. Patronáljuk a Szabó T. Attila-féle *Erdélyi Szótörténeti Tár* munkaközösségét. Támogatjuk és szeretnénk befejezni a Balogh Edgár által kezdeményezett *Romániai Magyar Irodalmi Lexikont*. Ezt be kell fejezni, bármennyi hibája van is. Szeretnénk egy olyan kutatót alkalmazni, aki az erdélyi írásbeliség múltjával, egy másikat pedig, aki Erdély demográfiai kérdésével foglalkozna. Ezt egyelőre transzilvanológiai kutatócsoportnak nevezzük, de távlati tervünk, hogy önálló tudományos intézetté fejlesszük, ahol szakemberek olyan munkákat végeznének, amit csak itt lehet kutatni, mert Erdélyben van a forrásanyaga. Ez csak teljes szellemi és fizikai erőbedobással képzelhető el. Ma már túlvagyunk az amatőrizmuson. Kisebbségtudománnyal csak profi módon, az életet neki szentelve lehet foglalkozni. Huszárrohamra egy-két alkalommal bárki vállalkozhat, de a tudományos életpályán lehetetlen huszárroham analógiájára berendezkedni. Itt a modell: a termelőmunka állandósága. Ezt kell megteremteni a szellemi életben - ezen fáradozunk mi is.

1995.

ÚJRAÉPÍTENI, AMIT LEROMBOLTAK

Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) az erdélyi magyarságnak abban az önépítkezési szakaszában született, amikor ez a nemzetrészt egymás után hozta létre a maga egyesületeit - idézi a múltat dr. Kötő József, a hamaiból éledő EMKE főtitkára. - Gondolok itt mindenekelőtt az *Erdélyi Múzeum-Egyesületre*, amely megalakulásával (1859) mintegy jelezte, hogy a Mikó Imre (Erdély Széchenyiye!) vezette erdélyi magyarság cselekvésbe lendült saját tudományos és művelődési életének a megszervezésére. A múlt század második felében, utolsó harmadában sorra alakultak a különféle magyar egyesületek Erdélyben, abból a szükségből, hogy az itteni magyarság megőrizhesse integritását, érték- és kultúrateremtő képességét. Például az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* a tudományos akadémiák gyűjteményével felérő levéltárat hozott létre, s olyan önálló tudományos életet szervezett meg, amely Erdélyben betöltötte egy tudományos akadémia szerepkörét.

Az erdélyi románság is akkor határozta meg a maga nemzetfelfogását és önmagát mint államalkotó tényezőt. Egyszersmind erőteljes cselekvésbe kezdett, hogy megteremtse az új igényekhez szükséges műveltséget és anyagi alapokat a társadalom egészében: 1861-ben megalakult az *ASTRA*, az a román kulturális szervezet, amely (az *ALBINA* bankkal karöltve) a Mezőségen lendületes tudatformálással és szervezéssel fogott hozzá a magyar iskolahálózattal szemben a román iskolahálózat kiépítéséhez. Épp ennek a törekvésnek az ellensúlyozására alakult meg az EMKE 1885-ben, hogy a maga területén mindenki elvégezze azt a feladatot, amit a sors a nemzetépítésben reá szabott. Működésének első három évtizedében az EMKE 268 népiskolát, 77 óvodát, árvaházat, Algyógyon egy földműves iskolát, 214 nép- és 24 katonai könyvtárat tartott fenn, s 431 községben 12.000 írástudatlant oktatott. Olvasó- és daloskörü ifjúságnevelő mozgalmat indított. Elsőként hozott létre Erdélyben ipari, fogyasztási és hitelszövetkeze-

teket is. Mintegy 80 saját irodalmi, történelmi és tudományos ismereteket terjesztő kiadványa volt.

- *Az első világháború utánra igen nagy EMKE-vagyongyűlt össze közadakozásból, de az a hadikölcsön-jegyzés és földbirtokainak a mezőgazdasági reform keretében való kisajátítása következtében elveszett. Ezért szűnt meg az egyesület?*

- Nem ezért, hanem mert betiltották azzal az indokkal, hogy az ASTRA ellenlébasza.

- *Ha vontatottan is, hisz a harmincas évekig nem hagyták jóvá az alapszabályát Romániában, az EMKE a két háború között mégis létjogosultságot szerzett.*

- Az újraindításért folytatott harcot 1926-tól Sándor József vezette, aki igen művelt ember - Mihail Eminescu verseinek első magyar fordítója - és kiváló politikus volt: az Országos Magyar Párt tagjaként hosszú éveken át a román szenátus tagja, akkor, amikor magyarpárti képviselő nagyon nehezen jutott be a román képviselőházba. De az EMKE munkáját a két világháború között erősen gátolta anyagi tönkremenetele, valamint a cenzúra állandó beavatkozása.

- *1945 után sem kapott lábra?*

- Brassóban 1992 áprilisában számos önszerveződő civil egyesület kétszáz képviselője kimondta az EMKE újraalakulását azzal a céllal, hogy szervezze és irányítsa az erdélyi magyar közművelődési életet. Tudnunk kell, hogy Erdélyben a társadalomszervezés magja ma a helyi önszerveződés, de helyi szinten nem tudnak megoldani olyan általános problémákat, mint amilyen például a szakmai továbbképzés. Anyagi lehetőségük nincs nagyobb arányú infrastrukturális beruházásokra. Szükség volt egy központi irányító szervezetre, amely ernyőként fogja össze a helyi kezdeményezéseket.

Az EMKE magára vállalta a közművelődési mozgalom szervezését és irányítását, az oktatásügyet, valamint a gazdasági élet föllendítését. Rálátása van az egész térség mozgalmaira: összefog, szervez, irányít, és anyagilag támogatja a helyi szervezetek munkáját.

- *Miért helyezi a tevékenység súlypontját a szórványvidékekre?*

- Azért, mert ott vannak a legnagyobb gondok. A tömb-

magyarságban még az állami megmozdulás is magyar megmozdulás, a helyi közművelődésre kipurciózott állami pénz is a magyar adminisztráció kezébe kerül. A szórványban viszont sem pénz, sem egyéb nincs az anyanyelvi művelődés céljára. Ha az állami közigazgatás ad is némi összeget bizonyos kezdeményezésekre, a helyi hatalmasságok rendszerint csak a letűnt kommunista rendszerre jellemző közös rendezvényekben gondolkoznak, márpedig ezekről számtalanszor bebizonyosodott, hogy az asszimiláció legbiztosabb formái. Fontos a munkánk az erdélyi magyarság számára azért is, mert a "rendszer váltást" nemcsak a politikában, hanem a gondolkozásban is végre kell hajtani. Ki kell alakítanunk az emberekben a vállalkozói szellemet, s felkészíteni őket arra, hogy szembe tudjanak nézni a ma még áttekinthetetlenül szövevényes politikai helyzettel. Lelkileg pedig arra, hogy a rossz tapasztalatok miatt senki se csüggedjen, senki se merüljön tétlenségbe, s az elmene-külés helyett a helytállást válassza. Mert bizony ma még naponta támadják: agresszív módon számon kérik tőle, miért őrzi magyarságát. Tudatosítanunk kell, hogy a politikai küzdelmek mögött - alapként - álljon ott magyarságunk, műveltségünk megőrzése. S hogy a magyarság előbb-utóbb kivívja - az RMDSZ által megfogalmazott belső önrendelkezés szellemében, az autonómia különböző formáiban - törvényesen szavatolt jogait.

- *Ezt szolgálja a népfőiskolai hálózat kiépítése is?*

- Ezt felismerve, sikerült máris beindítanunk az egész erdélyi magyarságot átfogó népfőiskolai mozgalmat. A népfőiskolát nem intézménynek, nem testületnek tekintjük, hanem mozgalomként fogjuk fel, s így az mondhatni az egész magyarságot felöleli. A nyelvkurzusoktól kezdve az ének- és tánccsoportokon át a gazdaképző tanfolyamokig a foglalkozások palettája igen széles, így a magyarság zöme érintkezésbe kerül a mozgalommal.

- *Az eddig elhangzottakból úgy tűnik, hogy Erdélyben a magyarság nem kap a lélekszámának megfelelő támogatást az állami költségvetésből.*

- Éppen ezért igyekszünk önellátásra berendezkedni. Ki kell kísérleteznünk egy olyan modellt, amely valamennyi közművelődési fórum számára megteremti a gazdasági hát-

teret is. Minden egyes fontosabb kulturális központnak létre kell hoznia a maga gazdasági vállalkozását, Kft-jét.

- *Az EMKE magára vállalta az Országos Magyar Könyvtárhálózat megszervezését és kiépítését is?*

- Amolyan muszályherkulesként. A közkönyvtárakból kiszorították a magyar könyvállományt, ezért határoztunk úgy, hogy megszervezzük a magunk külön könyvtári hálózatát. Évégelt hoztuk létre a Heltai Alapítványt és Kiadót. Ez országosan szervezi a magyar könyvtármozgalmat.

A Heltai Kft. különféle könyvárusítási és menedzseri tevékenységekből termeli meg azt az összeget, amelyből a könyvtárosokat fizetjük. De ahhoz, hogy a vállalkozások működhessenek és a mozgalom éljen, épületekre is szükség van. Ezért az EMKE-nek másik nagyon fontos célja az, hogy kialakítsa a magyar művelődési központokat.

- *Hogyan?*

- Alapítványi pályázatokból. Kolozsváron a Mikó utcában már működik a Mikó-könyvtár és a Heltai Alapítvány. Ott lesz, rövidesen meg is valósul a táncház-központ, ott tartjuk a nyelvkurzusokat is. Szeptember elején Zilahon, a hónap végén pedig Szilágysomlyón avattunk EMKE-házat. Medgyesen - a szórvány egyik nagy fontosságú központjában - építkezünk. Megkaptunk egy félig befejezett egyházi épületet, szereztünk pénzt, hogy befejezhessük. Nagybányán a református egyház segítségével Misztótfalusi Kis Miklósról elnevezett EMKE-fiók nyílt meg. Az aradi minoriták rendelkezésünkre bocsátottak egy épületet, a alapítványi pénzből hozzáláttunk az átalakításához. Megfelelő épületet keresünk Déván. Ezekből a példákban is látható, hogy tudatosan építjük azt a kulturális hálózatot, amely - reméljük - később "öngerjesztő" lesz. Mert szeretnénk, ha minden településen, ahol magyarok (is) élnek, létezne valamilyen közművelődési tevékenység.

Földrajzilag négy részre osztottuk a területet: a többségi magyarság és a csángók vidéke, Közép-Erdély, Dél-Erdély, vagyis a Bánság és Krassó-Szörény térsége, illetőleg a Partium és Máramaros vidéke.

Újabban a sajtóból összegyűjtöttük az ilyen események - kórustalálkozó, táncverseny, szoboravatás stb. - híreit, elkészítettünk egy helységtérképet, és ezeket az eseménye-

ket rávetítjük erre a “közművelődési térkép”-re. Így pontosan megtudhatjuk, melyek azok a települések, ahol még nincs magyar közművelődési élet. Munkatársaink kibányásszák, hogy volt-e vagy van-e ezeknek a helységeknek nevesebb szülöttjük, miről nevezetesek. Ebből kiindulva emléktáblát vagy emlékszobrot állítunk, találkozókat szervezünk, s így e helyeken is megindítjuk az anyanyelvi, közművelődési mozgalmat, helyben megtalálva azokat az embereket, akik aztán képesek fenntartani a folyamatosságot. Sajnos, csak elismeréssel tudunk adózni nekik, még nincs miből honorálni munkatársainkat. Ezért igazában csak ott van magyar közművelődés, ahol akad egy-egy önfeláldozó, lelkes magyar. Egyelőre a mozgalom “koronája”-ként minden évben kiosztjuk Kolozsvárott a Protestáns Teológiai Akadémia dísztermében az EMKE-díjat. Ezek egy-egy nagy emberünk nevét viselik: a néprajzosoké Vámszer Gézáét, az újságíróké Klenner Miklósét, a színészeké Janovics Jenőét, a könyvtárosoké Monoki Istvánét.

- *Hogy fogadta a nagypolitika az EMKE újraindulását?*

- Nem túlságos lelkesedéssel. Megalakulásunk másnapján parlamenti interpelláció hangzott el: Miért engedték meg? Kolozsváron a helyi sajtóban hetekig vádaskodtak olyasmivel, hogy az EMKE - úgymond - “irredenta”, nacionalista, biztosan ezt az irányt kívánja követni. De nekünk ez is csak erőt adott ahhoz, hogy végigjárjuk a magunk helyes útját.

1994.

AHOL AZ ISKOLA LÉTKÉRDÉS

Dr. Sebestyén Kálmán történész, a neveléstudományok kandidátusa. Több évtizedes kutatói munkája során számos tanulmánya jelent meg szaklapokban és folyóiratokban. Munkái: A kolozs-kalotai (kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1990-ig (Budapest, 1993), Erdély református népoktatása 1780-1848 (Budapest, Püski, 1995).

- Mi irányította figyelmed az iskolatörténet kutatása felé?

- A hatvanas, hetvenes évek fordulóján jelentek meg a román történetírás első iskolatörténettel foglalkozó tanulmánykötetei. A Bukaresti Egyetem kiadásában napvilágot látott munka Erdély iskolatörténetével is foglalkozott. Döbben láttam, hogy a szerző a XVIII. század végére, illetve a XIX. század elejére tette a magyar nyelvű oktatás megjelenését Erdélyben.

A Ceausescu-diktatúra éveiben Románia szerte elkezdődött az iskolatörténeti évfordulók megünneplése. Ebben az volt az elképesztő és felháborító, hogy azokban a helységekben, ahol a román mellett magyar iskolák is működtek, ezek tanárai, diákjai nem emlékezhetek meg a tényleges évfordulókról: csak akkora múltra tekinthettek vissza, mint amilyen korú volt a román iskola. (Egyébként arra törekedtek, hogy a román iskolákat régibbnek tüntessék fel, mint a magyart.)

Gyakorló tanárként én is részt vettem egy ilyen megalázó ünnepségen a kalotaszegi Egeresen, ahol a források már 1444-ben említik az iskolamestert (skolasztikust). Mindazáltal a magyar iskola megalapításának, pontosabban fennállásának csupán a századik évfordulójára emlékezhetek, mert a helyi román iskola mindössze száz éves volt.

Ezek a kihívások késztettek s bírtak a neveléstörténet forrásainak a kutatására. Elhatározásomban megerősített Jakó Zsigmond akadémikus (volt professzorom) ösztönzése, aki azt mondta: itt az ideje korszerű történeti módsze-

rekkel foglalkozni az iskolatörténettel, a népoktatás vizsgálatát tartva a legfontosabbnak. Ugyanis a nagy erdélyi kollégiumok monográfiáit a millennium idején már elkészítette a pozitivista történetírás, de a népoktatásról, különösen a második világháborút követő időszakban, semmi sem jelent meg.

- *A kötetből kitűnik, hogy nagyon sok levéltári forrást átnéztél.*

- Szerencsés döntés volt ez akkor részemről, mert később erdélyi magyar kutató már nem juthatott hozzá ezekhez a dokumentumokhoz. A Belügyminisztérium ellenőrzése alatt álló levéltárak magyar nemzetiségű történésznek nem adtak kutatói engedélyt.

- *Mire összpontosítottál?*

- Elsősorban a vizitációs jegyzőkönyvekre. Mivel ezeket az iskolák ellenőrzésekor a helyszínen készítették, hitelességükhöz nem fér kétség. A vizitátorok lejegyezték minden fontos adatot, a tanulók létszámát csakúgy, mint azt, hogy hányan tudtak írni, olvasni, tudtak-e szépen énekelni: megismerhetjük az iskolamesterek jövedelmét felsoroló díjleveleket is. A vizitációs jegyzőkönyvek az iskolákat érintő minden lényeges kérdésre feleletet adnak.

- *Milyen más fontos forrásanyagokra bukkantál?*

- 1741-ben Mária Terézia hűségesküt kért a papoktól és az iskolamesterektől. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület volt levéltárában megtaláltam a papok és iskolamesterek eskükönyvét, egész Erdélyre vonatkozóan. Ez a forrásanyag az erdélyi iskolahálózat különösen fontos dokumentuma, mert cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy akkor, 1741 tájékán, hol, milyen településeken működtek iskolamesterek, voltak iskolák.

Ugyancsak Mária Terézia rendeletére 1754-ben összeírták az egyházi javakat, az iskolamesteri telkeket és a hozzá tartozó kaszálókat, szántókat, az iskolamester jövedelmét stb.

- *Meddig kellett visszamenned az időben ahhoz, hogy pontos és megbízható képet alkothass a kutatott jelenségről?*

- A kutatást a XV. századdal kezdetem, mert akkor Erdélyben már működtek plébániai iskolák. A plébános kise-

gítóje a klerikus volt. Lényegében ő foglalkozott a gyermekekkel, főleg a énekes fiúkkal, akik gregorián énekeket énekeltek a templomokban. Tulajdonképpen ebből a magból nőtt ki a falusi kisiskola. A XV. századtól a reformációig ez a modell nem változott. A középpontban az iskolamester állt, akinek hármaskörű funkciója volt: részt vett az egyházi szertartásokon (később ez lett a kántori mesterség), tanította a gyermekeket, és valójában ő volt a falu nótáriusa is.

- *A reformációval mi változott?*

- Ugrásszerűen megszaporodtak az iskolák, mivel az 1564-es tordai hitvallás arra kötelezte az egyházközségeket, hogy tanítókat alkalmazzanak. Ez a helyzet a XVIII. század második feléig tartott. A falusi iskolákban ekkor olyan deák-tanítók tanítottak, akik - megszakítva a kollégiumi tanulmányaikat - általában három évre kimentek vidékre tanítani, járandóságuk pedig lehetővé tette tanulmányaik folytatását. A nagyobb jövedelmet biztosító iskolák, az ún. academica promotiok voltak. Azok a deákok, akik ezekben az iskolákban tanítottak, többnyire külföldi akadémiákra készültek.

- *Mikor jelentek meg az első letelepedett, állandó tanítók?*

- A XVIII. század második felében. Ez idő tájt válik önálló értelmiségi foglalkozássá a tanítóskodás. (Ezért kezdtem az iskolatörténet vizsgálatát a felvilágosodás korával.) Ekkor kezd korszerűsödni a feudalizmus kori iskola. Megjelennek az első komoly reformok (Ratio Educationis). Ekkor indult el az az egészséges erjedés, amely végül is a korszerű népoktatáshoz vezetett. Ez a folyamat Eötvös József 1868-as népoktatási törvényéig tartott, amely, mint tudjuk, kodifikálta a modern polgári népoktatást.

- *Milyen más érdekes változások történtek az újkor hajnalán?*

- Ebben az időben jelentek meg az első kőből épített iskolák, az első korszerűnek nevezhető tantermek (classis), a lantorna helyébe az ablaküveg kerül, a lócák helyébe pedig iskolapadok. Megjelentek az első taneszközök: a fekete tábla, amelyre krétával lehetett írni, a tankönyv, amit a gyermekek kézbe vehettek, és amiből olvasni tanulhattak. Bevezették az úgynevezett kölcsönös tanítási módot, az

Angliából indult Bell-Lancaster módszert. Az erdélyi kisiskolák jelentős részében e szerint az előrehaladottabb módszer szerint tanítottak. Az új módszer lényege abban rejlett, hogy a tanító a tehetségesebb tanítványait segédtanítókként foglalkoztatta. A tanulókat csoportokra osztva, rájuk bízta az oktatást. A tanító a segédtanítóktól kérte számon a feladott lecke elvégzését, ami gyorsabbá és hatékonyabbá tette a tanítást. Kutatói feladat kideríteni, miért nem terjedt el ez a módszer az anyaországban is, úgy, mint Erdélyben.

- *Milyen szerepük volt a kisiskoláknak az egyes tájegységek szellemi arculatának a formálásában?*

- Statisztikailag kimutatható, hogy a nyugat-európai egyetemekre főleg azokról a területekről kerültek ki peregrinusok, ahol a népoktatás Erdélyben fejlett volt: Maros-szék, Aranyosszék, Kalotaszeg, a Kis-Szamos mente és a Mezőség. A kisiskolák biztosították Erdélyben századokon át a szellemi élet folytonosságát. Számottevő művelődéstörténeti örökséget hoztak létre, amit később az általános népoktatás hasznosított.

- *A román ajkú és/vagy vegyes lakosú falvakban voltak-e román iskolák?*

- A felvilágosodás hatására gyarapodott a román iskolák száma is. Főleg a görög katolikus iskoláké. A XVIII. század végén és a XIX. század elején, Gheorghe Sincai idejében, több román nyelvű iskola létesült Kolozsvár környékén is, például Szászfenesen.

- *Ezek az adatok - pusztán tényyszerűségüknél fogva is - hasznos információkat szolgáltathatnak az erdélyi magyarságnak az anyanyelvű oktatásért folytatott küzdelmében.*

- A Trianon után eltelt évtizedekben, különösen a második világháború után, a román nacionalista politikai hatalom szétverte az erdélyi magyar iskolahálózatot, mind az általános, mind a középiskolai oktatást. Az 1946-1947-es tanévben még 2332 önálló oktatási egysége volt az erdélyi magyarságnak: 1781 elemi iskola és 262 önálló középiskola. Az 1977-1978-as tanévben a helyzet így módosult: 1271 elemi iskola, 12 líceumi szekció, ami minimális magyar osztályszámot jelent. Ugyanez évben a magyar középiskolai tanulókból 29.028 magyar nyelven tanult, 26.614 román nyelven, román líceumokban. Az 1990-1991-es tan-

évben már csak 1161 önálló és 962 vegyes oktatási egység működött. A második világháború után folyamatosan fől-számolták az önálló magyar iskolákat. Be nem vallott, ám annál szívósabban követett cél volt a szekciók létesítése, amelyekkel aztán tetszés szerint manipulálhattak.

Ugyanakkor a szó szoros értelmében kihúzták a talajt az iskolák alól, amikor elvették a fennmaradásukat és működésüket biztosító ingatlanokat. Ezért tartom fontosnak az ingatlanok számbavételét, hisz a korabeli adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a falusi kisiskoláknak jelentős földterületük, szántójuk, kaszálójuk, gyümölcsösük volt. Éppen ezért az elorzott iskolák visszaszerzéséért küzdő erdélyi magyarság korántsem elégedhet meg azzal, hogy visszaadják az iskolaépületeket: vissza kell szerezni, perelni azokat az ingatlanokat, anyagi javakat is, melyek lehetővé teszi, hogy az iskola tanítót, tanárt alkalmazzon, ösztöndíjakat biztosítson, taneszközöket, tanfelszereléseket vásároljon. Ezek nélkül az iskolák, hosszabb távon, működésképtelenek. Nyugodt lélekkel a román közvélemény elé tárhatjuk tehát, hogy az erdélyi magyarság nem kér kiváltságokat, hanem csak vissza szeretné kapni azt, amit igazságtalanul elvettek tőle. Ez nem kitaláció, hisz a termőföldek még mindig az adott település vagy egyházközség nevéen szerepelnek a telekkönyvi hivatalokban. Még át sem írták őket...

1996.

SORSA: MEGTÚRT

Mióta élnek magyarok Bukarestben? A magyar lakosság bukaresti jelenléte a XVI. századtól dokumentumokkal bizonyítható. Számbeli növekedés figyelhető meg a XVIII. században a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc leverése után, és a XIX.-ben, az 1848-1849-es forradalmat és szabadságharcot követően. Századunkban a magyar népesség az első világháborút megelőző időszakban, illetve a 30-as, 50-es és 60-as években mutat növekedést.

A magyar nyelvű oktatásnak is igen tekintélyes múltja van a román fővárosban. Az 1815-ben felekezeti iskolaként megalapított tanintézet kezdetben Sükei Imre református lelkipásztor otthonában, a Calvineum parókiáján működött, még mielőtt Gheorghe Lazar, a román felvilágosodás jeles képviselője megalakította volna az első román iskolát. A magyar hívek anyagi támogatása lehetővé tette az iskola folyamatos működését és fejlődését. A megalapítását követő negyedik esztendőben már különálló épületbe költözött, 1856-ban pedig - valószínű, hogy a 48-as forradalmat követő kivándorlási hullám számbeli gyarapodása miatt - Koós Ferenc református lelkipásztor 1875-ben új épületet emeltetett a tanulni vágyó magyar gyermekeknek. Az 1875-ben felépülő egyemeletes iskolának már szolgálati lakása is volt. Századunk kezdetén, 1904-ben (a Sfintii Voievozi utcában) leányiskola, 1906-ban a (Sfintul Stefan utcában) fiúiskola nyitotta meg kapuit a magyar tanulóifjúság előtt. Az 1910-1911-es tanévben a római katolikus iskola tanulóinak száma elérte az 1141-et, a református iskolát pedig 468 diák látogatta. Az iskolák napközis rendszerrel működtek, és jól felszerelt szertáraik, műhelyeik és könyvtáraik voltak. Mindezen túlmenően Bukarest több kerületében, bérelt épületekben, óvodai csoportok és elemi iskolai osztályok működtek, ilyenformán egy valóságos iskolakultúráról beszélhetünk azokban az években.

Az első világháborút követően a bukaresti magyar oktatás hanyatlásnak indult. A Gyulafehérvári Nyilatkozat (1918. december 1.) egyenlő jogokat ígért valamennyi ro-

mán állampolgárnak, nemzeti hovatartozásától függetlenül, amiből azonban nem valósult meg semmi, sőt még ezt az iskolát is zár alá helyezték. A református egyháznak több mint egy évtizedig tartó kemény küzdelmébe került, amíg ismét sikerült visszaszereznie elorzott intézményét. A hívek áldozatkészségének köszönhetően rövid időn belül ismét jól felszerelt épület állt a tanulók rendelkezésére, sőt új tagozatok is indultak: 1938-ban a Pantelimon, 1939-ben pedig a Belu közelében.

A bécsi döntést követően a bukaresti magyar lakosság, így a tanulóifjúság száma is jelentősen csökkent, az iskola pedig újból a szélsőséges elemek céltáblájává vált.

1944-ben három bombatalálat megsemmisítette a Sfintii Voievozi-i iskolaépület kétharmad részét. Takács Pál igazgató, aki az iskola óvóhelyén vészelte át a bombázást, emberfeletti erőfeszítést tett a magyar nyelvű oktatás újraindításáért a román fővárosban. Az 1945-1946-os tanévben az iskola Egységes Magyar Gimnázium néven működött.

Az 1948. augusztus 3.-án kiadott tanügyi törvény kimondta a felekezeti és a magániskolák államosítását. Ez az intézkedés Bukarestben 89 tanintézetet érintett. Közöttük a legrégibb az 1730-ban alapított zsidó gimnázium, és az 1815-től működő református magyar iskola volt. (Mellesleg jegyezzük meg, hogy Bukarestben hamarabb volt magyar nyelvű oktatás, mint román).

1949-ben a gimnázium líceum rangjára emelkedett. 1958-ban a Tanügyminisztérium határozata alapján a magyar tannyelvű iskola a jelenlegi épületbe költözött. Különböző elnevezések alatt viszonylag zavartalanul működött, mígnem "felsőbb utasításra" két román osztályt indítottak az addig szín magyar iskolában. A következő tanévtől már nem engedélyeztek magyar líceumi osztályok beiskolázását, és az erőszakos intézkedések sora rohamosan sorvasztotta el a magyar nyelvű oktatást. Az 1989-es decemberi eseményeket megelőzően mindössze 3 elemi és 3 gimnáziumi osztály maradt a magyar nyelvű oktatás mentsvára. Ötévi kemény megpróbáltatás után az iskola ismét azzá lett, ami 175 éven át megszakítás nélkül volt, önálló magyar tannyelvű iskola, amely most büszkén viseli Ady Endre nevét.

- *Honnan toborozzák a diákokat?*

- A diákok zöme bukaresti, de vannak itt Bákó megyéből is - mondja Pufulete Rudolf igazgató úr, aki, meglepetésemre, elfogadhatóan beszél magyarul. A Bákó megyei-ek csángó gyerekek. Mindösszesen heten. Előző években többen voltak, de tavaly erősen megcsappant a számuk. És jönnek Erdélyből is, főleg Tuszád környékéről.

Megtudtam Pufulete igazgató úrtól, hogy az iskolának 158 diákja van. Ez a létszám évekig nem változott, de az elkövetkező években apadni fog, mert 89 után Romániában is erősen csökken a születések száma, ami a drákói szigorú Ceusescu-dekrétum semmissé nyilvánításának és az életszínvonal további csökkenésének tudható be.

Örvendetes - így az igazgató -, hogy még néhány román szülő is ide adja gyermekét iskolába. Mert, mondják a szülők, itt sokkal egészségesebb, civilizáltabb környezetben lehetnek, mint a hasonló profilú bukaresti román tannyelvű iskolákban. Mi teszi ezt Pufulete úr számára annyira örvendetessé? Az, hogy egyes emberek már túllátnak a tévé, a rádió és az írott sajtó demagógiáján, a gyűlölködésen. Ez valóban örvendetes. Bennem mégis vegyes érzéseket váltott ki a "magyarokhoz való ilyen törleszkedés", hisz mindig úgy kezdődött, hogy "bekérezkedtek", azt pedig hogy a "társbérletek" miként végződtek, mindnyájan fájdalmasan megtapasztaltuk.

Még erőteljesebb ez a keveredési szándék az épületben működő kétnyelvű "magyar" óvodában, amit - feltehetően hasonló megfontolásból - "nagyon sok román szülő vesz igénybe a lakónegyedből".

Egyébiránt Romániában a tankönyvek VIII. osztályig ingyenesek, a tanárok pedig maguk választhatják meg, hogy melyik tankönyvből tanítanak. Az oktatógárda hivatástudó ugyan, de mivel a tanügyben a fizetések nyomorúságosak, a tanárok egy része, felismerve a kilátásokat, pontosabban a kilátástalanságot, egy idő után átmegy dolgozni jobban fizető területekre. A felsővégzettségű diplomásokat az állam nem becsüli meg, a masse média pedig azt sulykolja beléjük, hogy a mai ifjúság áldozati nemzedék, a fiatalságnak nincs jövője Romániában.

- Nekem más a véleményem erről - vallja az igazgató. -

Ha a román társadalom nem biztosítja számukra a megélhetési lehetőséget, tanuljanak meg egy világnyelvet, lehetőleg az angolt, és nagy a világ Kanadától Ulán Bátorig vagy Los Angelesig!...

A liceum az állami költségvetésből is részesül, de segítséget kapnak egyebünnen is: közvetve az erdélyi magyar egyházaktól, közvetlenül a Magyar Köztársaság követségétől (számítógépek, írógépek, parabola antenna a Duna tévé műsoraihoz, bútorzat...), az Illyés Alapítvány és a Domokos Pál Péter Alapítvány pedig szerény ösztöndíjjal segíti a csángó diákokat.

Pufulete Rudolf - akit a román hatalom a bukaresti magyar liceum igazgatói székébe ültetett, mert bevett szokása, mi több, természete szerint magyar emberekben nem bízik meg - egy görög katolikus román asszony és egy regáti román férfi ortodox hitű gyermeke. Felesége magyar.

- *Az ő kedvéért tanult meg magyarul?*

- Nem. A minisztérium, még Gheorghiu-Dej idejében engem is kiküldött az egykori Maros Magyar Autonóm Tartományba, hogy románosítsuk a magyar lakta területeket. Akik oda mentek, nagyobb fizetést kaptak, és más előnyöket is élveztek. Ezt nemcsak megígérték, de be is tartották. Az én odaküldésem mindenképpen önkényes volt, mert én nem vagyok román nyelv és irodalomtanár, én történelmet végeztem. De ezt nem vették figyelembe. Amikor odakerültem, egy szót sem tudtam magyarul, elképzelheti, hogy ment ott a tanítás. Például ahhoz, hogy meg tudjam értetni a gyerekekkel, mit akarok mondani, le kellett rajzolnom a táblára a seprőt. Mondom, nem mentem szívesen, de abba a fegyelmezett, tisztességes és dolgozó világba kerülve, megszerettem az ottani embereket, és sokat tanultam tőlük. Alsósófalfván dolgoztam három évig, aztán Borszék mellett egy faluban töltöttem még öt évet. Sok székelyföldi kolégával, barátommal tartom most is a kapcsolatot. A lapokban sokat mocskoltak, azzal vádoltak, hogy eladtam a lelkem a magyaroknak. Aztán lassan-lassan a kedélyek lecsendesedtek. Most már nem támadnak ocsmány cikkekben, nem telefonálnak, nem szidalmaznak, egy ideje nyugodtan dolgozom. De azért most is gyakran kérdezik, hogy van-e kapcsolatom az RMDSZ-szel? Nincs, felelem ilyenkor. Ha

az RMDSZ segít, diszkréten teszi, mert a politikának nincs helye az iskolában. Együttműködésünk korrekt, soha nem próbáltak rám kényszeríteni semmit. Csupán sugalltak, de csak szakmai dolgokban.

- *Nem észlelhetők-e feszültségek az iskolában is?*

- Most már nem, de régebb sok támadás ért bennünket. Főleg a 89-es események után, amikor a bukaresti magyarok hirtelen visszaigényelték maguknak az iskolát, és követelték, hogy a román osztályok távozzanak az épületből. Ez akkor nem ment, és a nagyobb román osztályok diákjai - alkalmasint felsőbb sugallatra - elkezdtek törni-zúzni. Ha el kell mennünk, mondták, csak a falak maradjanak utánunk! Nem azért garázdálkodtak, mert annyira kedvelték ezt az iskolát, és fájt hogy el kell menniük, hanem mert nem szerettek a román iskolában, ahol sokkal keményebben bántak velük. A dolgok odáig fajultak, hogy azokban a felsőbb román osztályokban a tanárok képtelenek voltak tanítani, a tanfelügyelők jártak ki megtartani az órákat. Nagyon nehezen húztuk ki év végéig.

Az igazgató azt is elmondta, hogy nagyon csúnya politikai disputáik voltak. Kilencven márciusában, a marosvásárhelyi események idején elvakult polgárok betörték az épület ablakait, a nagyobb román diákok megfenyegették a magyar gyerekeket. A kialakult veszélyes helyzet miatt a magyar diákok egy hétig a Calvineum templomban tartották az órákat, mert életveszélyes volt az iskolaépületben tartózkodni.

Idővel a felajzott idegek megnyugodtak. És a "társbérletben" ott tartózkodó, gombamód szaporodó, román diákságot végül is sikerült visszaköltöztetni azokba a román iskolákba, ahonnan ide telepítették őket. Akik maradtak (néhányan), önként vállalták, hogy magyarul akarnak tanulni...

Ezernyolcszáztizenötötől hosszú, küzdelmes és egyenetlen út vezetett a mai bizonytalanságig. Jelenleg ez az egyetlen és legjelentősebb magyar iskola a Kárpát-koszorún kívül.

Vajon meddig!?

1998.

MI LESZ A PÜSPÖKI PALOTA SORSA?

- Észlelhetők-e változások a Constantinescu-kormány munkába állásával? - kérdezem Tempfli József nagyváradi megyéspüspököt.

- Ez kicsit korai kérdés: még nem lehet tisztán látni, csak apróbb jelekből következtethetünk a tendenciákra. A vezetés cseréje sem központi, sem megyei, sem városi szinten, sőt még az apróbb településeken sem fejeződött be. Az Iliescu-rezsim emberei közül sokan megpróbálnak átvedleni, bizonygatva, hogy ők is ezt akarták és ezt tartják helyesnek, de kényszerhelyzetben voltak. A cserék egy ideig még eltartanak. A magyarság reménykedik. Embereink mindenütt ott vannak. Reményre jogosít, hogy bár Constantinescu is egy pártnak volt a jelöltje, nem pártprogramot akar megvalósítani, komoly intézkedéseket ígért a kisebbségeket sújtó problémák megoldásában is. Be kell látnunk azonban, hogy nagyon nehéz a dolga. Mindent elkövetnek, hogy keresztbe tegyenek az új kormánynak, bebizonyítva a lakosságnak: ezek sem tudnak többet tenni. Újságírók és politikusok ezt az új helyzetet úgy fejezték ki, hogy Constantinescu kinyújtotta ugyan a kezét Magyarországra felé, de ez a kéz még be van csukva.

- Sokat foglalkoztatja püspök urat a magyar iskolák, jelesül a felekezeti iskolák helyzete...

- A választások idején is azt mondtuk, most is azt valljuk, hogy iskolaügyeinket miniszteri rangú államtitkár irányítsa, de még nincs ott a biztos emberünk. És azt is számításba kell vennünk, hogy amikor egy kormány működésbe lép, nem az az első dolga, hogy művelődési, oktatási, kultusz problémákkal foglalkozzék. Ugyanakkor reméljük, hogy a mi gondjaink számbavételére is rövidesen sor kerül.

- 1996 októberében a Magyarok Világszövetségében tartott előadásában püspök úr úgy fogalmazott, hogy a Kanonoksort visszakapta, s hogy ez volt az egyetlen per, amit megnyert a román állammal szemben. Mi a helyzet a Püspöki palotával?

- Körülbelül másfél éve pert indítottam a Püspöki palota visszaszerzéséért, mert Iliescuék hét év alatt nemcsak hogy nem rendezték a kultusztörvényt, hanem hozzá sem fogtak az elkobzott egyházi ingatlanok, javak ügyének a rendezéséhez. Februárban lesz a következő tárgyalás.

- *Milyen eséllyel?*

- Van remény, most hogy a választásokkal változott a helyzet. Viszont a törvénykezéseknél olyan fiatal bírók (is) dolgoznak, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy milyen igazságtalanságok történtek az elmúlt negyvenöt évben.

- *A Bolyai Tudományegyetem újraindításának a gondolatát ultranacionalista körökben egyebek közt azzal az ürüggyel utasították vissza, hogy ez nagy felzúdulást keltene a helyi románság között. Keresgélve a szűkös lehetőségek között, több élvonalbeli erdélyi magyar értelmiségi azt a gondolatot vetette fel, ha Kolozsvárt nem lehet, indítsunk magyar egyetemet Vitéz János püspök városában, Nagyváradon, a Püspöki palotában...*

- A palota kemény dió. Ismeretes, hogy a református püspöki palotáért immár hatodik éve folyik a per. Amikor eljutnak a legfelsőbb bíróságig, mindig kitalálnak valami apró formai hibát, és az ügyet visszautalják az első szintre. (Időközben a református egyháznak sikerült visszaszereznie a püspöki palota épületét - A.K. megjegyzése.) Ha megnyernénk is a pert, és telekkönyvileg a nevünkre írnák a palotát, ki kellene költöztetni onnan a múzeumot, ami nagyon költséges feladat. Nem a magam kényelméért perelem a palotát, hiszen mindössze két szobában lakom a Kanonok-soron, ahol a kanonokok idejében cselédszobák voltak. A palotára az előttünk álló sok-sok feladat megoldása érdekében lesz szükség. Hadd említsem még, hogy helyszűke miatt 240 gyermekünket a Kanonok-sorra "szorítottuk". A vidéki bentlakó kollégisták két-három emeletes ágyakban alusznak, miközben a palotában száznál több szoba van. Itt tartunk...

1997.

ÚJ ERŐRE KAP-E, VAGY CSÖNDESEN KIMÚLIK?

A Kriterion Könyvkiadó a moszkvai Lomonoszov egyetem mintájára épült Casa Scintei (Szikra Ház) negyedik emeletén működik Bukarestben. A hőskorban a román főváros egyik büszkeségének számító - minisztériumok és más országos intézmények székhelyéül szolgáló - épület-monstrum és környéke a "forradalom" után ebek harmincadjára jutott, nincs aki jó gazdaként gondját viselje.

A kiadó a hetvenes-nyolcvanas években meghatározó szerepet töltött be a romániai magyar, általában a kisebbségi könyvkiadásban, hisz a magyar mellett német, szerbhorvát, ukrán, jiddis, szlovák, lipován, tatár, török, örmény és bolgár nyelven is adott ki könyveket, sőt e kisebbségi irodalmak java termését románra fordítva is bemutatta. Népszerű sorozatai voltak: a **Horizont**, a **Lektúra**, a **Téka**, a **Romániai Magyar Írók**, a **Képzőművészeti Kismonográfiák**, az első kötetes írók számára a **Forrás**, a régi erdélyi irodalmi hagyományokat ujja élesztő **Fehér könyvek**, a **Romániai Magyar Irodalmi Lexikon**, az **Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár**. Ezen kívül számos művelődéstörténeti, filozófiai, esztétikai, zenetudományi, színház- és filmtörténeti, az egyes tájegységek folklórkincsét bemutató, valamint az erdélyi magyarság történetével foglalkozó mű látott napvilágot a Kriterion gondozásában.

Kíváncsi voltam, mi maradt meg az egykori jól átgondolt, a körülményekhez képet gazdag és színes kiadói munkából. Ezért kerestem fel bukaresti székhelyén H. Szabó Gyulát, akire annak idején Domokos Géza bizalommal testálta át az intézmény irányítását:

- Úgy érzem, hogy a kiadó 1990 előtti tevékenysége sokaknak ismerős, mert Erdélyben, sőt Magyarországon is elég népes volt a Kriterion könyvek olvasóinak a tábora. Az évek, évtizedek alatt közülük többen is kerültek ki Nyugatra, ezért nagyon valószínű, hogy ott is hallottak rólunk.

De hogy mindjárt a dolgok közepébe vágjak, a cezúra a

mi életünkben is végbement: a húsz éves monopolhelyzetből kihullva, mára a sokadik magyar kiadó lettünk Romániában. Jőmagam tizenkettedik szerkesztőnek kerültem 1977 őszén az intézményhez, amelynek jelenleg mindössze két magyar szerkesztője van.

Az elmúlt időszakban Erdélyben a magyar írók, de a német nyelvűek is, olyan jelentőset alkottak, amivel beara-nyozták a Kritérion címerét. Biztos jelét adva annak, hogy Erdélyben új értékes művekkel gazdagodott a szépirodalom, volt tudományos élet, ismeretterjesztés, művészeti és zenei szakirodalom, még ha a 89 előtti két évtizedben elég nehéz cenzoriális körülmények között dolgoztunk is.

- *Ma merőben új helyzettel álltok szemben.*

- Körülményeink egyrészt kedvezőbbek, másrészt kedvezőtlenebbek. Kedvezőbbek olyan értelemben, hogy a Kritérion egy nagy család egyik tagja lett: ma számos kisebb-nagyobb magyar nyelvű kiadó működik Romániában. Kialakulóban van egy egészséges versenyhelyzet. Aminek természetesen az olvasó az igazi haszonélvezője, a kultúra nyer vele. Mi pedig igyekszünk megkeresni helyünket a formálódó új helyzetben.

Másrészt a hirtelen jött változás kedvezőtlenül hatott ránk. A gazdasági nehézségek fokozottan érvényesültek a könyvkiadásban, ennek pedig az lett az azonnali következménye, hogy drasztikusan visszaestek, zuhantak a példányszámok. Viszont kárpótolta az olvasókat, hogy a kiadók elszaporodásával látványosan megnőtt a címek száma. A sokféle változás ugyancsak próbára tette az erőnket, mert a kényszerű lépésváltáson túl szemléletváltást is végre kellett hajtani, meg kellett tanulni gazdálkodni, merőben új körülmények között. A kiadók élete nehezebb lett, de a kultúrát nem érte komolyabb károsodás.

- *Gondolom, az is fejfájást okozott, hogy 89 után összeomlott a nyomdaipar, és megváltoztak az olvasói igények. Hirtelen hatalmasra nőtt a cenzúrázatlan betű tekintélye, a friss hírek iránti éhség jegyében mindenki újságot olvasott.*

- A korszerűtlen nyomdaipar a gyors kereset ígézetében leginkább lapokat adott ki. Amiből elsősorban a nyomdászok tollasodtak, hisz éjjel nyomták, nappal terjesztették.

Emiatt aztán nagyon nagy zűrzavar keletkezett a “demokrácia” hajnalán.

- *És mi lett a kereskedőhálózattal?*

- Az is összeomlott. A mammutok, vagyis a megyei terjesztőkre felbomlott országos terjesztő egységek nagyon lassan mozdultak, és bekerültek az állami vállalatok szoros csapdahelyzetébe: az igények váratlanul megnöttek, ők viszont egy nehézkes élet képtelen struktúráiban voltak kénytelenek tovább dolgozni. Ahol az egység vezetőgárdája - felismerve a helyzetet - merészen kitört az anakronisztikus helyzetből, ott megindult az élet, megpezsdült a terjesztés, ahol viszont erre képtelenek voltak, ott a struktúra továbbra is halódik, esetleg már ki is múlt. Ezen még a kuponos privatizáció sem segített.

- *Mégis időközben sok állami terjesztőegység került magánkézbe.*

- Egymilliós értékjegyet magam is egy kolozsvári terjesztőnél helyeztem letétbe. A cég már magánkézben van, ám ez még nem nagyon látszik a működésén. Eddig egyetlen egy kis magánterjesztő sem tudott akkora tőkéhez jutni, amivel képes lenne kitermelni magából az áhított nagyobb terjesztési rendszert. A könyvek esetlegesen jutnak el az ország nagyobb városaiba, a falvak szinte szóba se jönnek. Mondhatni hőskorbeli viszonyok uralkodnak a könyvterjesztés terén. Rendezvényeken veszünk részt, iskolákban népszerűsítjük a kiadványainkat. Még nagyon távol vagyunk egy elfogadható terjesztési hálózattól, amelybe bizalommal ömleszthetnénk a könyveket, s amely megbízhatóan visszajelezné az olvasói igényeket.

- *Az állami terjesztés széthullása és a nyomdaiparnak a lapok irányába való elmozdulása annak idején bizonyára felelősek voltak a kialakult válságért, de hozzájárulhatott ehhez a Kritérion korábbi monopolhelyzetéből eredő “süketsége” is, amikor is megfelelő visszajelzések híján a vezetőség azt hitte, hogy minden rendben van mind a kiadói politikában, mind az olvasói igény terén, miközben a mélyben titkon más erők hatottak.*

- Mi a művelt, olvasó nép illúziójában éltünk, holott az óriási példányszámok sokkal inkább a konkurencia hiányának voltak köszönhetőek. A média csapnivalóan rossz volt.

Más terjesztési, népszerűsítési lehetőség pedig nem létezett, illetve amit esetenként mégis engedélyeztek, az rendkívül szűk és nyomorúságos volt. De még az agyoncenzúrázott könyvekben is beszivárgott valami nyugatról, ami egy profán értékrendet közvetített.

A nyitáskor felszínre tört betűéhes heterogén olvasótábor azonnal szétverte a sokat olvasó igényesek kicsiny csoportját. Pillanatok alatt kialakultak a preferenciák. Az aluljáró-irodalom olvasóközönsége leszakadt. Nyilván értük is kár, bár ez a réteg soha nem fog igényes szépirodalmat, esszét, irodalomkritikát, filozófiát olvasni, legfeljebb gyenge minőségű világirodalmat. Nekik ez a maximum.

Ezenkívül létezik egy nagyon szűk értelmiségi réteg, amely el kéne hogy tartsa az igényes könyvek termelőit, de anyagilag mesze nem áll úgy, hogy ezt megtehetné. Így aztán óhatatlanul belekerülünk egy mókuserékbe. Kispéldányszámú drága könyveket adunk ki, a drága könyvek még kevesebb olvasót jelentenek. Fokozhatnánk. Ilyen körülmények között kell az elektronikus média, és az internet kihívásaival felvenni a versenyt. Azért említem ezeket, mert bár a szépirodalomban nem versenyfelek, de a nyelvtanulásban s a kézikönyvek terén - amely a kiadónak mégis csak egy megélhetési forrás - egy CD nagyon erős konkurencia.

Ebben az önépítkezésben a Kritérion is éppen akkora, ha nem még nagyobb tőkehiányban szenved, mint a többi kiadó, hisz az állam nem lebecsülendő támogatásokat adott volt nekünk is, csak hogy ezeket a bevételeket nem volt szabad beruházni, a könyvek bevételeit pedig felemésztette az üzemi költség.

Mit volt mit tenni, karcsúsítottunk. Megpróbáltuk korszerűsíteni azt a kiadót, amely régebb egészen más viszonyrendszerben dolgozott. Bizony gúzsba kötve táncolunk, de remélem, hogy csakhamar sikerülni fog kitörni belőle.

- *Pénzszűkében vagytok, hogy módosítottátok a kiadói tervet?*

- Romániában jó két éve működik egy szerzői jogi törvény, amely sok mindent lehetővé tenne számunkra, de hiányoznak hozzá a megfelelő devizabevételek, mivel a Kritérionnak régebb nem volt joga devizát vásárolni a bankoktól. Emiatt a közkedvelt Horizont és más sorozatok is

erősen visszaestek, jóformán szünetelnek. Pedig ezeket épp a nagy példányszám élteti. Az is elgondolkoztató, hogy újabban sem a Horizontból, sem a Lektúrából nem fogtak úgy a könyvek, ahogy szerettük volna, legalábbis az utolsó példányok nagyon nehezen keltek el. Érdekes, hogy épp a Téka sorozat váltotta be a legkevésbé a hozzá fűzött reményeket, pedig mennyire bízunk benne! Hisz éreztük, tudtuk, hogy kivételes jelentőségű, elvégre a maga idejében fontos küldetése volt. Ráadásul megvolt a baráti és gyűjtőköre is. Őszintén szólva nagyon hiányzik az a csoport, amely ezekről a könyvekről leszakadt.

Elmaradoztak azok is, akik az igényesebb művelődéstörténeti, filozófiai munkákat keresik. Megnőtt a mobilitás, könnyebben lehet mozogni, könyvtárakba eljutni, ahol most már hozzáférhetnek az alapművekhez is.

- *A lemorzsolódásban nem játszott-e szerepet a nyomdai kivitelezés silánysága is?*

- Valóban, a Téka kötetek néha szégyellni valóan silány köntösben jelentek meg. (Ilyen volt többek között Machiavelli *A fejedelem* című műve is). Az igazat megvallva, a muszáj működni tehetetlensége vitt bele bennünket ebbe a nemtelen kompromisszumba.

Mivel a Tékának az volt az egyik titka, hogy a tudományos műhelyekből behozta mindazt, ami az erdélyi magyarság, közelebből szellemi örökségünk bűvárlói számára az elmúlt évtizedekben igen lényeges foglalatosság volt, és a magunk keresésében, önépítkezésünkben az lesz továbbra is, bízom benne, hogy a fiaskók ellenére is sikerülni fog mozgósítani a szerzőket, és újraéleszteni a sorozatot.

- *Mit mondhatunk azoknak, akik a Romániai Magyar Írók műveit gyűjtötték?*

- Azt, hogy megújult külalakban máris sikerült megjelentetni két Tamási kötetet és Székely János *Semmi-soha* című versválogatását, amit a szerző, sajnos, már nem érhetett meg. Székely János költői életművének ez az alapidarabja. Mellesleg szólva Székely János írásban hagyta meg, hogy ezt a kötetet tekinti költői életművének, ezen kívül semmit sem fogad el, visszanézve, minden mást megtagad. Hogy ez mennyire az ő önigényessége - hóbortnak azért ne nevezzük -, az más kérdés. De ez a kötet kétségkí-

vül alapmű.

Elindítottuk a Bajor Andor sorozatot, interjúival, vallo-
másaival.

Kincses Könyvtár címmel új sorozatot indítottunk, arra
gondolva, hogy az olvasó nő, növekszik. Kicsi kötetekben
alpművekbe nyújt betekintést. Dsídával kezdtük, őt követ-
te Vörösmarty, majd egymásután következett Szabó Lőrinc,
Áprily Lajos és Jékely Zoltán. Klasszikus irodalom. Eddig
a költészet volt túlsúlyban, de a prózára is sort kerítünk.
Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a középiskolás diákokat és
az egyetemi hallgatókat, a könyvtáralapozó, -építő közös-
séget is megszólítsuk.

A szépirodalom mellett elindítottunk egy történelmi vo-
nulatot is. Amit egy Mátyás királyról szóló kötetrel vezet-
tünk be. Utána Bíró Sándornak szenteltünk egy könyvet,
majd egy sokkal tartásosabb munka következett, Györffy
György akadémikus *Államalapító és fia* című munkája.
Frissen jelent meg Dienes Istvánnak a honfoglalás kori ré-
gészetről szóló tanulmánya, *Honfoglalás kori magyarok*.
Folytatjuk a helytörténeti munkák kiadását is.

- *És miről szólnak a Gordius könyvek?*

- Balázs Sándor filozófiai író még a nyolcvanas évek kö-
zepén írt egy nagyesszét, *Kisebbségtudatunk zavarai* cím-
mel. Ezzel indítottunk. A sorozatot Borsi-Kálmán Béla egy
nagyon izgalmas kötetével folytattuk: *Illúziókergetés vagy
ismétléskényszer? (Román-magyar nemzetpolitikai elgon-
dolások és megegyezés kísérletek a XIX. században)*. Ez az
a könyv, amely az idevágó kérdésről talán a legtöbbet
mondta az utóbbi időben. Ezek nélkül a dolgozatok nélkül
nemigen érthetjük meg a román mentalitást, főleg a magyar
és más etnikumokkal szembeni magatartásukat. Másik két
igen fontos könyv, Bibó István: *A kelet-európai kisállamok
nyomorúsága*, illetve B. Kovács András sepsiszentgyörgyi
újságíró: *Szabályos kivétel. (A romániai magyar oktatás-
ügy regénye: 1918, 1944-1948, 1996.)* A szerző elsősorban
azzal a négy évvel foglalkozik, amikor - ma már szinte hi-
hetetlen, de így volt - kiépült a teljes státuszú romániai ma-
gyar oktatás, az óvodától az egyetemig. Ezt a négy évet nem
igen lehet megérteni az 1918 utáni fejlemények nélkül.
Ezért a könyv 1918-tól erre felé tekintti át a romániai ma-

gyar oktatásügyet. A sorozatot folytatni szeretnénk, és remélem, sikerülni fog ugyanilyen magas szinten tartani.

- *Mit nem sikerült elérnetek minden igyekezet ellenére sem?*

- Ahol lemaradtunk - és ezt nagyon fájjaljuk - az az eredeti szépirodalom. Lazult a műhelyekkel való kapcsolattartásunk. Pontosabban szólva: itt a legerősebb a konkurencia. A marosvásárhelyi *Látó* szerkesztőgárdájára épült **Mentor** kiadó természetesen sokkal közelebb van ehhez a területhez, mint mi, hisz napi kapcsolatban állnak a szerzőkkel. Ők tudják igazán, mi történik a fiatal tollforratók körében. Azért is történt meg, hogy ezelőtt három évvel átadtuk nekik a **Forrás** sorozatot. Egy ilyen intézményt működtetni kell, és az működtesse, aki erre a legilletékesebb.

Vetélytárs a *Korunk Kompressz* kiadója is, az *Ariadne* könyvekkel. Ők ugyan elég világos, jól körülírható profilt alakítottak ki maguknak, de mind a ketten ugyanabból a szerzői körből dolgozunk.

Érdekes és igen eredményes a "**Kriza Társaság**", amely nagyon sok néprajzi könyvet jelentet meg. Lényegesen kibővült és megfiatalodott a munkatársi gárdája, a néprajzzal foglalkozók köre, mert a kolozsvári egyetemen, szerencsére, néprajzot is tanítanak. Így hát a néprajz mindenképpen a helyén van. Mi is jelentettünk meg ugyan ilyen tárgyú könyveket, de ők az igazi gazdái ennek. Mint ahogy a történelmi tárgyú munkáknak az **Erdélyi Múzeum-Egyesület** egyre erősödő könyvkiadása. Végül is ez a dolgok természetes rendje. Mi is tovább keressük azokat a területeket, amelyeket magunknak kéne becserkészni. Ebben a tekintetben bennünket valamelyest nyomaszt a hagyomány, mert behatárol, de ugyanakkor erőt is ad.

- *1990-1991-ben jobbadán a korábbi tíz esztendőben betiltott, leállított munkákat adtátok ki. Bölcs döntés volt ez?*

- Ezt egyrészt erkölcsi kötelességnek éreztük, másrészt mind jó munkának tartottuk. Az elképzelés megvalósítása a kiadónak mégis nehézséget okozott, mert ezek az elfekvő munkák mind a nyolcvanas években íródtak, és 1990-1991-ben már mást vártak az emberek. Az a körülmény,

hogy annak idején ezeket az írásokat nem volt szabad közölni, egy-két évvel a változások után már nem volt elég jelentős hajtóerő ahhoz, hogy az emberek elvonatkoztatásnak attól, hogy a sorra napvilágot látó dolgozatok mind egy korábbi időszak szellemi termékei. Ami nem jelenti azt, hogy ma nem adnánk ki ilyen műveket. Főleg más nyelveken vannak ilyen adósságaink. Mindamellett ez egy kicsit megöregített minket. Nem tudtunk olyan friss kiadó lenni, mint amilyen néhány magánvállalkozó társulat lehetett.

- Nem beszéltél még a gyermek- és az ifjúsági irodalomról. Minden bizonnyal a jövő felnőtt nemzedékét sem vesztettétek sem elől.

- Nem feledkeztünk meg róluk, de komoly nehézséget okoz, hogy a gyermekkönyveknek az illusztráció az éltető elemük. Ahhoz, hogy mesekönyveink vonzók legyenek, és a Magyarországról beáramló mesekönyvek mellett is megállják a helyüket, sok pénzt kell(ene) beléjük fektetni, ami elég magas árat jelent. Külön gond, hogy kevés az illusztrátor. Mi több, mi nem is igen foglalkoztathatunk illusztrátorokat, kevés pénzzel hogy is tudnánk ide csalogatni őket?

Hanem egy kis sorozatot ilyen körülmények között is elindítottunk. Meseház volt a neve. A gyermekmese igényét és a Kritérion többnyelvűségét akarta összehozni. Egy-egy mesét három változatban, azaz három nyelven közöltünk. Lehet, hogy a könyv szokatlan ház-alakja okozta a gyér érdeklődést, de tény, hogy közel sem tudtunk olyan a hatást elérni vele, mint amelyet reméltünk. Egyik nyelven sem. Az sem kizárt, hogy az illusztráció nem nyerte meg az ízléseket, mert eléggé eldonádosodott már a mi gyermekirodalmunk is, ami egyáltalán nem jó. Nem mintha kifogásom lenne a japán és az amerikai piac ellen, de távlatilag mégis csak nagy veszélyt hordoz magában az a körülmény, hogy illusztrátoraink közül csak azok jutnak munkához, akik azt a világot és szemléletet utánozzák. Én bízom benne, hogy itt még nem hangzott el a végső szó, és mi is szóhoz juthatunk ebben a műfajban.

Egy-két mesekötetet más nyelveken is kiadtunk, de valójában nem látjuk el a gyermekeket.

- A Kritérion a 89-es eseményeket megelőző két évtized-

ben a Romániában élő más kisebbségek nyelvén is adott ki könyveket. Megmaradt ez a gyakorlat?

- Ehhez az elvhez mindvégig makacsul ragaszkodtunk, bár a mai mostoha körülmények között nagyon nehéz hűséggel szolgálni. Németül, ukránul, oroszul, szlovákul, törökül, tatárul és cigányul-románul adtunk ki könyveket, igaz, hogy elég keveset, mert valamennyit meg kellett támogatatni. És ma már szinte mindegyik szövetségnek van saját kiadója. Mások lettek a preferenciák is, ezért aztán elég gyakran előfordul, hogy nem velünk dolgoztatnak. Időbe telik, míg rájönnek, hogy könyvet kiadni nem nagy üzlet, s talán kényelmesebb és jobb is avatott cég kezébe adni az ilyesmit. Ebben persze az is benne rejlik, hogy a szerzőket nem tudjuk megfizetni úgy, ahogy illene. Ami szinte állandó gondunk lett. Viszont bizakodókká tesz bennünket, hogy külkereskedelmi jogú gazdálkodó társaság lettünk, és a példányszámok növelésével, illetve az anyaországokba való tervezett kivitellel segíthetünk magunkon. Számomra felfoghatatlan, hogy egy olyan nagy ország, mint például Ukrajna képtelen bizonyos példányszámot átvenni, még akkor is, ha az anyagi helyzete olyan, amilyen. Ugyanez érvényes a többi szomszédos országra is. Ami magyar vonatkozásban valamennyire működik, az a többiekénél szinte egyáltalán nem. Szép lehetőséggel kecsegtet a német (szász) könyvpiac, de a mostani alacsony fizetésekkel egyetlen német szerkesztőt sem tudtunk megtartani. Itt óriási elszívó erők hatnak, hisz aki jól tud németül, az a gazdaságban igen hamar jó állást kap, akár úgy, hogy külföldi sajtóorgánumnak - tévének, rádiónak, lapoknak - dolgozik, akár úgy, hogy cégekhez szegődik el. Valamilyen gyógyírt mindenképpen találni kell erre a fájó pontra is, ám ez még hátra van.

- Hány könyvet adtok ki évente?

- Nagyon visszaesett a címek száma. Magyarul 1995-ben még 30 kötet jelent meg, 1996-ban és 1997-ben már csak 17. A többi nyelveken kisebbségenként kettő, három, összesen 30-35 kötetet jelentetünk meg. Ha ezt összehasonlítjuk az 1989-es legrosszabb esztendővel, amikor a kiadott könyvek száma alig süllyedt száz alá, akkor ez bizony nagyon nagy visszaesést jelent.

- *Összevetitek-e saját kiadói terveteket a többi erdélyi kiadóéval, vagy egyszerűen a piac törvényére bízátok magatokat?*

- Nincs és nem is lesz olyan szerv, amely összehangolja a kiadói terveket. Van viszont egy egyesületünk: a **Romániai Magyar Könyves Céh**. Kiadók, terjesztők, nyomdászok, nyomdák a tagjai. Jelentős egyesület ez mindenké előtt azért, mert máris érdekegyeztető fórummá nőtte ki magát, s mert ez a céh szervezi meg Marosvásárhelyen minden novemberben a könyvvásárt. Idén negyedszerre került sor rá. Ugyanez az intézmény bonyolítja le a határon túli könyvtámogatási pályázatokat is.

Kidolgoztunk egy úgynevezett **Könyves Chartát** is, benne az alapvető tudni- és tennivalókkal.

- *Magyarországi kiadókkal is együttműködtök?*

- Természetesen. Volt olyan év, amikor minden hónapban Pesten jártam. De a kapcsolatok nem szorosabbak annál, mint egy vidéki kisebb kiadó és egy pesti kiadó között. Megvannak a partnereink, akikkel szívesebben dolgozunk egy-egy közös kiadás vagy közös pályázat erejéig. Már ottani jelenlétünk révén is ismernek bennünket, de anyországi vállalkozók is jönnek könyvbemutatókra Romániába. Ilyen értelemben kapcsolataink kezdenek normalizálódni. Pusztán azért nem nevezném még teljesen normálisnak, mert a gazdasági különbségek, az eltérő lehetőségek elég sok gondot okoznak, akadályokat állítanak elénk.

- *Közel tíz évvel a Ceausescu diktatúra bukása után csak elvétve látni magyarországi könyveket a boltok kirakataiban. Anyagi okai vannak a riasztó könyvhiánynak, vagy a nagypolitika parancsszava ez?*

- Gyenge a vásárlóerő, ez igaz, de azért nem lebecsülendő piac az erdélyi. Amit a magyarországi kollégák érdeklődésén is jól le lehet mérni. Meg merem kockáztatni: figyelembe véve a lakosság arányát és vásárlóerejét, az erdélyi piac nagyobb, mint a magyarországi. És még nagyobb lenne, ha tőkeerősebbek lennének a kereskedők, s a könyv eljutna mindenüvé. Magyarországon már javulóban van a kereskedői morál. Romániában még korántsem köszöntött be a kereskedői fegyelem és tisztesség kora. Persze az is igaz, hogy még jó néhány csatornának tisztulnia kell. Pél-

dául a vámkezelésnek...

- *Román nyelvű könyveket továbbra is kiadtok?*

- Szépirodalmat kevésbé. Elég sokat foglalkoztunk a kisebb népek, így a törökök, tatárok s az albán közösség történetével. A kiadó helyütt megpróbált nem toleráns lenni. De ha szerző a hagyományos román történetírás vonalán haladt - ilyen volt például az albán kötet írója -, lojalitását tiszteletben tartottuk, csak a szerkesztői javításokat végeztük el. Ha ő úgy gondolja, úgy hiszi, lelke rajta! De ha egy másik szerző keményebb hangot ütött meg, vagy olyan tételeket fogalmazott meg, amelyek ellentétesek a román történetírás szemléletével, a szövegen semmit sem változtattunk. Nem nagyon érdekel az "érzékenyséjük", ha erre gondolsz. Hogyha érzékenyek, megvan annak a fóruma, ott érveljenek!

- *A román kiadók a magyar szellemi termékek megjelenetése előtt most is elzárkóznak?*

- Igen, ez a szerelem most is egyoldalú. A helyzet csak annyiban változott, hogy ma már mi sem adunk ki túl sok román könyvet, mert a piac nem veszi fel. Magyar szerzőktől román kiadók alig jelentettek meg valamit. Esterházy, Konrád, Kosztolányi egy-egy könyve látott újabban napvilágot, elég gyér érdeklődés mellett. Egyébként ebben a tekintetben egész Közép-Európa hátrányos helyzetben van. A magyarországi piac is. Bár ott inkább felbukkannak lengyel és cseh szerzők is. Orosz nyelvből is nagyon keveset fordítanak. Romániában a környező országok irodalma fehér holló. Aminek végül is a román olvasó az igazi vesztese. Itt egy könyv akkor igazán kelendő, ha angol név van a címlapján.

- *Miért van a Kriterion központja még mindig Bukarestben?*

- Abban, hogy a kiadó miért székel itt, valóban nincs sok ráció. De abban már igen, hogy miért van itt jelen. A kiadó az elmúlt évben alakult át gazdasági társasággá. Azt megelőzően a minisztérium kiadója voltunk, így föl sem mérülhetett, hogy székhelyet változtassunk. A beindult privatizáció hamarabb vagy később biztosan arra kényszerít, hogy Kolozsvárra tegyük át a kiadó központját. Valószínű, hogy épp én költözöm át Kolozsvárra, és előreláthatólag

elég sokat fogok ingázni Bukarestbe. Mert nem mondhatunk le a többi nyelvekről sem. Ezek a kisebbségi intézmények pedig Bukarestben vannak. Mindenekelőtt az egyetem, ahol ukrán, szerb, szlovák tanszék működik, ilyenformán munkatársaink egy része helyhez kötött. Ellenben a gazdasági súlypontot Kolozsvárra kell áttennünk. E mellett szól az is, hogy a német és az ukrán piac oda van közelebb. És egyébként is a decentralizáció irányába kell haladnunk. Arra törekszünk, hogy a Kriterionnak Nagyszebenben és Brassóban is legyen egy német fiókja. Máramaroszigeten is szét kellene nézni, mert hiszen ez a város az ukránok szellemi központja. Egyszóval ki kell építenünk a hídfoállításokat.

Nem titkolt szándékunk: elitkiadó kívánunk lenni. Szeretnénk az erdélyi szellemi műhelyek termékeinek a legjavát begyűjteni. Ami elég merész óhaj, mert mások is a termék legjavát szeretnék kiadni. Minden siker egyik legfőbb feltétele, hogy a mostaninál sokkal erősebben kötődjünk az olvasókhoz. Klubok hálózatával vagy egy jól kiépített találkozó rendszerrel jókorát lendíthetnénk az ügyön. Az olvasókkal való rendszeres találkozásoknak megvan a maguk jelentősége még akkor is, ha egy-egy légyottra ötven embernél többet elgépiesedő, elidegenedő világunkban nagyon nehéz összegyűjteni. Mert mégiscsak más beszélgetni, mint tévét nézni! Régi vágyunk, hogy kereskedelemmel is foglalkozzunk...

Mint látod, benne vagyunk a sűrűjében, de a munka dandárja csak ezután kezdődik.

1999.

A SZÍNÉSZ ANYANYELVÉBEN ÉL

“Szürke színpad se szintelen,
ha színész szól a színteren.”
(Horváth Imre)

Rég az ideje, hogy készülök erre a beszélgetésre.

Akik látták Varga Vilmost színpadon vagy a pódium üres terében egyedül állva, hallották, mint izzanak fel értő tolmácsolásában Ady látnoki igéi, miként sejlenek fel a ködös múltból Francois Villon halhatatlan balladáit, hogyan formálódnak ajkán konkrét-érzékivé Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Páskándi Géza, Bajor Andor és a többi jeles erdélyi alkotó műveiben e század- és ezredvég meghatározó életérzései, azok tudják, hogy személyében a mai erdélyi magyar színésztársadalom egyik kiválóságát ismerték meg.

Varga Vilmos színművész, előadóművész sok műfajban tette próbára tehetségét, és mindegyikben jeleset alkotott.

Előbb a temesvári színház, majd a nagyváradi társulat magyar tagozatának vezető színésze volt. Jelenleg a nagyváradi Kiss Stúdió művészeti vezetője.

Intellektuális habitusú művész. Ezért érthetően: hivatásról, hitvallásról, megmaradásról, a szórvány magyarság szorító gondjairól, illetve a gondolat- és érzelemlézés legfőbb eszközének, az anyanyelvnek és a tiszta beszédnek a fenyegetettségéről beszélgettünk, meg-megállva egy küzdelmes, de nagyszerű művészi pálya stációi közül az emlékezetesebbeknél.

A 89-es romániai események után négy évvel Kiss Török Ildikó színművésznővel, a Nagyváradi Szigligeti Színház Magyar Tagozatának volt igazgatónőjével úgy döntöttek, hogy kezükbe veszik saját sorsuk irányítását.

- *Mi indokolta a Kiss Stúdió létrehozását?*

- Sok minden. Egyebek között az is, hogy végre maradéktalanul önmagunkat adhassuk. Hisz Ceausescu rendőrállamában hallatlan körülmények között kellett nyúlni mindenhez, ha el akartad legalább részben érní azt a célt, amit esz-

meileg, művészileg magad elé tűztél. Hogy úgy közvetítsd a műalkotásokba zárt nemes eszméket, hogy azok mindenki számára érthetőek legyenek, művészi alázatot és tiszteletet tanúsítva az anyanyelv szépségei és megtartó ereje iránt.

Meggyőződéseim szerint a művész azáltal csak részben éri el a célját, ha megelégszik azzal, hogy egy olyan nagyon vékony közönségréteghez szól, amely képes megérteni, miért van Picassónál az ember szeme a figura hónalján és nem a homloka alatt. Ez az én művészi hitvallásommal nem egyeztethető össze, bár elismerem, hogy a merőben új, szokatlan, netán meghökkentő világ- és életértelmezéseknek is helyük van a nap alatt. Minden izgalmas színházi törekvést üdvözlök, bizonyoság rá az a stúdió-mozgalom, amit vezetek, de változatlanul vallom, hogy ami a hagyomány(os)ban valódi érték, azt egy újszülött kedvéért - amelyről kellő ismeret és tapasztalat híján még azt sem tudhatjuk biztosan, hogy életképes-e - nem szabad eldobni. Miért kellene szégyellnem, hogy Jókait és Mikszáthot (is) olvasok a XX. század végén?

Erdélyben én álltam ki először 1968 telén egy egész estét betöltő olyan pódium-műsorral (**Maszek Ballada**), amelyben a második világháború utáni romániai magyar író- és költőnemzedék úgynevezett érthetetlen irodalmát próbáltam közérthetővé tenni. Műsorommal Szilágyi Domokos, Bajor Andor, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár..., a világegés utáni évek fiatal költő- és írónemzedékének lázadására hívtam fel a figyelmet, befogadhatóvá téve a kortárs irodalomba foglalt új életérzéseket. Úgy mondtam rá a dobhártyákra a gyakran disszonánsnak vagy legalábbis szokatlannak tűnő megfogalmazásokat, hogy a kihüvelyezett művészi üzenetek ne csak elhangozzanak a teremben, hanem el is jussanak az értelemig.

Felbátorodva a váratlan sikeren (magyar létemre első díjjal jutalmazták produkcióm az országos fesztiválon), újabb terveket szőttem. Nem azért, mintha nem játszottam volna eleget a színpadon. Igazán nem lehet okom panaszra, mert rengeteg nagy szerepet alakítottam. Olyan nagy rendezőkkel dolgoztam együtt, mint Taub János, Harag György, Tompa Miklós, Kovács György, Deli Ferenc, Kőműves Nagy Lajos, Szabó Lajos. Nagyon jó tanáraink voltak.

Az első néhány egyéni műsoromat a színházi munka mellett készítettem el. Ezek közé tartozott a **Nézz vissza nevetve** című szociális, politikai töltetű karikírozó műsorom is, amit rettenetesen félreértettek akkori kritikussaim. Azt vetették a szememre, hogy az első remek szerkesztés (**Maszek Ballada**) után, hogy lehet ilyen hatod rangúan válogatni. Holott én épp arra törekedtem, hogy a proletkult irodalomnak a legprofánabb, legneveltségesebb, leghülyébb anyagait gyűjtsem egy csokorba, hogy olyan görbe tükröt állítsak az akkor huszonöt éves "győzelmes" szocializmusnak, amitől nem csak a gyomor émelyeg. (Olyan jellemtorzulásokra irányítottam a reflektorfényt, mint amilyen az a jelenet is, amelyben az éjjeliőr a gyárudvaron sétálva párbeszédet folytat a jelmondatokkal). Azt gyanítom, hogy kritikussaim nagyon is észrevették "balkezességem" okát, de nem merték nyilvánosság elé tárni. Ahol csak lehetett, maró cseppeket ejtettem a gyanútlan emberek tudatába.

Ez után következett a **Villon-est**, amely hetvenhárom óta van műsoron, a háromszázadik előadásnál tartok. Nyugodtan mondhatom, hogy Villont a sarki fűszerestől az egyetemi tanárig mindenki szereti. Ha versre lehet nevelni valakivel, az mindenekelőtt Villon. Se Adynál, se József Attilánál, se Szilágyi Domokosnál, se Kányádinál, se másoknál, akik még a repertoáron vannak, nem tapasztaltam akkora hatást, mint ennél a csavargó középkori francia zseninél. Őt hallva, hallgatva, a közönség - mint egy varázsszóra - hirtelen megnyílik a költészet titka, szépsége előtt.

Persze Ady is óriási. **Ady-estemmel** bejártam Európát, Zágontól Oszlóig. Nagy siker volt a **Bolyai János estéje** is. Aztán sorra következtek a jobbnál-jobb darabok: az **Árva Bethlen Kata** (Kiss Törék Ildikó előadóestje), **A múltat s jövőndőt, Megfogyva bár, de törve nem**, az ezeréves kárpát-medencei magyar jelenlétről. Sorolhatnám.

- *A színészi munkában elég sok a megalkuvás.*

- És a közepszer. Pláne ha a vezetés sem hozzáértő. - Egy zsák bolhát vezetni? Hát az szörnyű..., azt egyszerűen nem lehet! - sziporkázott egyszer Bandikó (Bajor Andor) a szemüvege mögül, amikor Ildikó, aki akkor a Nagyváradi Állami Színház Magyar Tagozatának az igazgatónöje

volt, a mostoha körülményekre és a hozzá nem értésre panaszkodott. “Bajor Úr” nagyon jól tudta, hogy a mi műfajunkban csak súlyos kompromisszumok árán lehet(ett) valamit kicsikarni.

- *Mi az előnye, erénye a magán esteknek a nagytársulati produkciókkal szemben?*

- Az, hogy maradéktalanul önmagad lehetsz, ki tudod fejezni azt az ideát, hitet, tapasztalattal egybe szőtt tudást, amit hosszú évek alatt felhalmoztál magadban.

- *A beszédkultúra külön fejezet a mindenkori színházban.*

- Az új idők “új dalnokai” szerepében tetszelgők szemében nincs különösebb jelentősége. Ők gyakran lesajnálva beszélnek Shakespear veretes nyelvéről, Madáchról, kijelentve, hogy a deklamálás ideje lejárt. Persze hogy lejárt, de az csak egy kicsiny vonulata a beszédkultúrának.

- *Tán csak nem jobb a hadarás meg az üvöltés? -*

- Hogy a nézők ne értsék, mit mondasz a színpadon. Pedig a beszéddel történő jellemábrázolás mindennél fontosabb. Szilágyi Domokos egészen nagy tereket átfogó gondolatvilágát például hol gunyorosan, hol sunyin, alatomosan settenkedve, vagyis a nyelvi kifejezés legkülönbözőbb módozatait igénybe véve lehet csak felnyitni. Bajor gyermeki ájtatossággal csepegteti a zsíros szódát, naivnak tetsző szövegei rendkívül kemények. Páskándi Géza: **Kérjük a lábat letörölni, avagy A bosszúálló kapuscímű** abszurdoidjában a nincstelenné vált parasztok átrétegződését ábrázolja. A proletárrá degradálódott paraszt típusa, aki felköltözik a városba, felteszi a micisapkát, de attól még bunkó marad, nyelvében, jellemző félig külvárosi beszédmódorában érhető tetten igazán. Gyökértelen, kétségbeesett, egy kicsit kegyetlen, de azért mélységesen humanus gyári proletár ő, kenyérmorzsa harcos, aki akként beszél és viselkedik is. Ez merőben más világ, mint a Molnár Ferenc Liliomja.

A Kiss Stúdió idén márciusban rendezett színházi kollokviumán is arról folyt a vita, hogy helyes-e a látványt a nyelvi közlés rovására előtérbe hozni, vagy továbbra is a beszéd álljon a színházi munka középpontjában. Én ott is azt mondtam, hogy a beszéd-központú színház nemcsak a

Bessenyeiektől, Bástiektől meg Bicskeiektől hallott klasszikus szép szövegek színháza. Egyáltalán nem tudok egyet-érteni azokkal, akik azt vetik a szemükre, hogy öblögetnek, és az ő beszédstílusukat elvetve, a félig külvárosi motyogó, makogó, naturalista szövegmondás mellett kardoskodnak. Hiszen az öblögető beszédmód és a naturalista szövegmondás között még nagyon sok minden van, ami semmiképp sem hagyható figyelmen kívül. Sokkal nagyobb világ a beszéd univerzuma, mint a látvány nyújtotta élményé, amelynek elvhívei mindegyre azon morfondíroznak, milyen füstöt erresszenek be a játéktérre, hogyan világíthatnának hatásosabban, milyen háttérrel biztosítsanak egyik vagy másik darabnál.

- *Én eddig azt hittem, hogy a színházban a beszéd meghatározó jelentőségét senki sem kérdőjelezi meg.*

- Ennek így is kellene lennie. Túl nagy terület ez ahhoz, hogy a modernkedő gátlástalanok elbírnának vele. Viszont elég kellemetlen, hogy máig sincs kellő alapossággal kidolgozva a különböző beszédstílusoknak, modoroknak, módozatoknak a mibenléte. A beszédtechnikai kérdéseket tanulmányozó szakemberek csak a szép beszédről, illetve a dadogó, a raccsoló, a pösztítő... beszédféleségekről értekeznek, de ez egészen más.

Illyés Kingával, a kitűnő marosvásárhelyi előadó-művésznővel egyetértettünk abban, hogy a művészi közléssel kapcsolatos nagy kérdések még fel sincsenek térképezve megnyugtatóan, hiányzik a tudományos számbavételük.

Egyébiránt a művészi közlés formái költőnként, előadónként változók, mi több, művenként is modulálódhatnak. Elég sok Szilágyi Domokos verset hallottam a rádióban és a televízióban, és az a benyomásom, hogy az előadók közül bizony sokan nem értik és nem érzik, mi rejtőzik a szöveg mélyén. Az előadóművész az értelmes tolmácsolással még nem közli kötelezően a hallgatóval azt is, hogy - mint mondani szokták - "hány óra". Pedig ez a lényeg, ez az a valami, ami közös hullámhosszra hangolja az előadót és a befogadót, ettől sülnek ki a szikrák a telített légkörű teremben.

(Persze az is előfordulhat, hogy a hiba kizárólag a befogadó készülékében van. Ez történt a nyolcvanas években Sütő András **Egy lócsiszár virágvasárnapja** című drámá-

jának budapesti bemutatóján: eltérően a kisebbségi sorban sínylő kolozsváritól, a fővárosi közönség képtelen volt felfogni, átérezni a maga mélységében a drámában rejlő - szabadság és emberi méltóság egzisztenciálisan összefüggő - üzenetet, ezért Sütő remekművét, tévesen, amolyan vígjátékfélének érzékelte.)

Merőben más természetű élményem volt Bukarestben, a hetvenes években. Történt, hogy a már említett országos fesztivál előestéjén befordultam az írószövetségbe, ahol épp egy koncertre készültek. A zsúfolásig telt előadóteremben zömben egyetemisták és alkotó értelmiségiek ültek, közöttük több olyan erdélyi magyar író is, akiktől egy vagy több verset beválogattam a másnapi műsoromba. A közönség egy bécsi zongoraművészre várt, de az valamiért az utolsó pillanatban lemondta a szereplést. Ami elég nagy gondot okozott a házigazda Majtényi Eriknek. Ezért mihelyt megpillantott, hozzám sietett: - Vili, de jó, hogy itt vagy! Csak te húzhatsz ki a bajból! Hallom, hogy holnap fellépsz a döntőn. Nem ugranál be itt is? Te úgy is benne vagy, ha holnap döntőre mégy. Itt van Kányádi, Páskándi, Szilágyi Domokos, Bajor Bandi is. Úgy hallottam, ők is szerepelnek a műsorodban. Nem segítenél ki?

- Nagyon szívesen - válaszoltam Eriknek. - Akik itt vannak, azoktól elmondok valamit.

Bukarestben még nem ismerték őket annyira, bár a Kányádi verseit már mondogatták, a Lászlóffyét is. De Szisznek ezeket a neheze(bb)en értelmezhető költeményeit még nem. Páskándit se igen forgatták.

Többjüket még én sem ismertem személyesen. A teremben körbe járt egy ívpapír: rá kellett jegyezni, ki kicsoda, és honnan jött. Ráírtam hát Varga Vilmos, Nagyvárad Színház, és tovább adtam a lapot. Mellettem ült Szilágyi Domokos, de ezt akkor még nem tudtam. Elolvassa a nevet, felém fordult, és azt mondta: - Én vagyok Szisz. Hallottam rólad, te! Előadás után megiszunk egy kupa bort? - Meg - válaszoltam.

Aztán kihívott Erik, és elmondtam néhány Kányádi meg Lászlóffy verset. - Mondok egyet Szilágyi Domokostól is - szoltam ki a közönséghez -, de úgy látom, kiment. Hát akkor tőle nem. - Itt van - szoltak vissza nyomban az egyete-

misták -, csak lebújt a pad alá.

Képzeld el, ez a kitűnő költő lebújt a pad alá, mint egy elemista, hogy onnan hallgassa a saját versét, elpirulva.

Mindezt csak azért mesélem el, mert, mint látni fogod, a Szisszel való találkozásom rádöbrentett arra, milyen halatlatlanul bonyolult a nyelv, a fogalmi közlés.

Tizenegy óra lehetett, amikor előadás után lementünk az írószövetség olcsó vendéglőjébe. Szisz már hozta is a megígért kupa bort. Éjjel három óra fele odajön Majtényi Erik: - Te Vili, - kérdezi - mit csináltál Vele, megbabonáztad? Szisz soha életében ennyit nem beszélt. Ez az ember nem beszél, ez csak mutogat meg nyög.

Egy alkalmas pillanatban megkérdeztem tőle: - Szisz, mi a véleményed, jól mondtam a Maszek Balladádat? Te vagy a költő, te vagy a hiteles forrás. Amikor a verset írtad, ilyesmire gondoltál? - Ah, szó sincs róla! - felelte. - Ez egy leheletfinom lírai megnyilatkozás, egy kétségbeesett utolsó vágy: maszek ballada.

Leheletfinom, gondoltam megijedve, én meg majdnem végig üvöltöttem, mint egy cirkuszi kikiáltó. Hogy végezetül nagyon kulturáltan elmondjam a befejező szakaszt. - Figyelj csak! - szólalt meg később Szisz - Ez, amit te csinálsz, nem is jutott eszembe, de *lekaszáltál*. Nagyon jó! - Majd Eliotnak azt a gondolatát idézte, miszerint, ha egy mű elkészül, attól a pillanattól kezdve önálló életet él. Ahány előadó, annyi interpretáció, annyi féle értelmezés, és *mind lehet jó*.

- *Mi van akkor, ha egy színi előadáson, vagyis egyszerre két vagy több felfogás érvényesül?*

- Abból lesz a passzírozott bakaszar. Semmi jó nem jön ki belőle. A színpadon mindig egy koncepciónak kell(ene) érvényesülnie. Még ha történetesen mellé megy is a rendező, de ha azt, amit csinál, jól csinálja, elfogadja a közönség. Még a kritika sem idegenkedik tőle, ha észreveszi. Az okos rendező általában nem oktrojál, hanem igazodik, hagyja, hogy a színészek alakítsák a szerepüket a maguk elképzelése szerint, hogy elmenjenek addig, amíg az belefér az ő elképzelésébe. Én azt már rég tudom, hogy azt a passzírozott micsodát nem szabad művelni.

- *Ha csak a témákat tekintem, előadóestjeidet akár egy-*

személyes lázadásnak, csendes lázításnak is felfoghatom: Maszek Ballada, Villon, Ady, Szocreál, az abszurd(oid)... Ceausescu Romániájában az ilyesmi tiltott gyümölcs volt, de később se járt dicséret érte.

- Azt tapasztaltam, ahány hely, annyiféle közönség, annyiféleképpen izzottak fel a termekben az Ady-igék. Helytől, időtől, körülményektől függően bennem is más-másképp rezonáltak. Amikor még csak készítettem a műsort, egyféleképpen visszhangzottak a fülemben Ady szavai. Miután megszületett a fiam, már sok mindent másképp mondtam. A legradikálisabb változás akkor állt be bennem, amikor 1975-ben ideig-óráig megtiltották, hogy a teljesen kész műsort a közönség elé vigyem. Gálfalvi Zsoltnak kétszer kellett leutaznia a minisztériumból, hogy keresztül préselje a Bihar megyei zsilipeken. Azt mondták, azért nem engedélyezik, mert a műsorfüzetben X neve előbbre került, mint Y-é, és ezt a hibát nem lehet egy nyíllal helyrehozni. Tulajdonképpen akkor telt be a pohár. Elborult az agyam: hirtelen kirúgtam magam alól a széket, és úgy el kezdtem ordítani románul, magyarul, (amikor ideges vagyok, elfelejtek romául), hogy az igazgatónő rosszul lett. Nagyon is tisztában vagyok én azzal, üvöltöttem, hogy miért nem engedélyezik önök ezt a műsort... Van maguknak fogalmuk arról, hogy mit jelent a forró kő a gyomorban? Tudják-e, hogy az előadóművész premier előtt forró követ hord a gyomrában meg a mellkasában!? De azt hamar ki is kell ám köpni!... És én már három hónapja nem tudom kiköpni, rosszullét fog el, álmatlan éjszakáim vannak, önök pedig direkt gáncsolják az egészséget, amikor ilyen hülyeségekbe kötnek bele! Lett is olyan csend...

A századik előadáshoz érve, kimentem Érmindszentre. A szülőház végében van a kúria, ott szerettem volna megtartani a századik Ady-estet, de nem engedélyezték. Elmentem Nagyváradba, ahol nyomban az előadás után le is tiltották.

Emlékszem, a bukaresti lemezfelvételen is milyen "műgonddal" dekáztuk ki, hogy mekkora szünetet tartsak **Az ős Kajánban**, amikor oda értem: *Mit ér az ember, ha magyar.* (Mellesleg jegyzem meg, hogy az én Ady-lemezem hat hónappal korábban jött ki, mint a Latinovicsé.)

- *A Kiss Stúdió létrehozása 94-ben tán épp az ilyen törekvéseknek volt az utólagos legitimizálása?*

- A nagyváradi Kiss Stúdió az egyetlen olyan művészeti intézmény Erdélyben, amely a mindenholi magyar szórványokat látogatja. Nekünk már alapközönségünk van Bécsben, Nürnbergben, Ulmban, Freiburgban, Münchenben, Augsburgban. De voltunk svédországi városokban, Szlovéniában és Szlovákiában is. S persze Erdélyben, az elhagyott részeken: Petrozsényt, Vajdahunyadot, Dévát, Fogarast, Medgyest, Segesvárt, Brassót, s a csángó Hétfalut...is felkerestük.

- *A diktatúra éveiben az erdélyi magyarságnak a színház, a templom és részben az iskola jelentették az anyanyelv utolsó menedékeit. A magyarságtudat ébrentartása, a megmaradásba vetett hit élesztése ma is alapfeladatok. Él-e a szolgálat belső kényszere az értékközvetítő színésztársadalomban?*

- Szolgálni ma is ott és azt kell, ahol és amit annak idején, de merőben más körülmények között. Újabban határozottan utána kell menni a dolgoknak. Aki nem veszi magának a fáradtságot, hogy utána nézzen, hol milyen lehetőségek kínálóznak, hol mire van leginkább szükség, az nem tudhatja, miért nem mennek a dolgok.

Nagyot változott a világ. Megváltozott az emberek érdeklődése. Minden törekvés, igyekezet, nyüzsgés a pénz köré csoportosult. Nem mintha meggazdagodnának, de a lehetőség, hogy meggazdagodhatnak, felkavarta az álló vizet. Az a hihetetlen nyomás, ami alatt anno test és lélek görnyedt, megszűnt. Ami persze jó, csak hogy akkor az embereknek sokkal több volt a szabadidejük, és másképp gazdálkodtak is vele: kimentek a strandra, beültek egy kocsmába, vagy elmentek a színházba, és órák hosszat, esetleg napokon át arról tárgyaltak, milyen színházi esemény volt Udvarhelyen, Csíkban vagy másutt. Mást nem is igen tehettek. A tiltás miatt kialakult hatalmas kultúrszomj igen-igen érdeklődővé tette az embereket. Mindig volt hallgatóság, közönség. Ebből eredt az óriási lehetőség az ige hirdetésre.

És akinek volt érzéke hozzá, élt is vele. Nagyváradon például Szabó József szándékosan úgy vitte színre **Az em-**

ber tragédiáját, hogy a díszlete könnyen szállítható legyen. Körbejártuk vele Erdélyt, ötvenöt előadást tartottunk. Azok az előadások valóban ígéhirdetések voltak. A madáchi ígét juttatták el az egyszerű emberekhez. Csodálatos volt. A néző tátott szájjal hallgatta, mit mond Ádám, mit Éva, és mit Lucifer, hősről hősré szökött a szemük. A szövegmondás pedig meg volt módolva.

Amire némelyek manapság egyszerűen pöknek. Ráadásul még hirdetik is, hogy a tiszta magyar beszéd hiba.

Erdélyben én voltam az első, aki a színpadon parodizálni merte a román beütésű linkséget, hadarást, de nem ragadtam le mellette.

Ez év márciusában Váradon a Kiss Stúdió által rendezett Kárpát-medencei stúdiósínházak fesztiválján épp a hagyományos és az új stílus közötti különbséget mértük fel, és megállapítottuk, hogy a stúdiómunka eredendő célja, nem más, mint eljuttatni a mívelt magyar szót és a nemes gondolatokat a hallgatósághoz, a magyar közönséghez. Kisebbségi sorban ez kell legyen a legfőbb törekvés amellett, hogy mint kulturális ék, feszegeti a leragadt, berosszódott magyar színjátszás kifejező módozatait. Malomba jársz, lisztes leszel, tartja a közmondás. Ha sikerül belopni magunkat az emberek szívébe, fokozatosan újraéleszthetjük a hagyományos (úgynevezett realista) magyar színjátszást. Amely őszinteségre nevel. Ott nem lehet átlátszó trükkökkel sikert elérni, ott valóban jelen kell lenni.

- Ady városában, Váradon élsz. Mi készítetett arra, hogy Kiss Törék Ildikó művésznővel, feleségeddel nekilátsatok az Ady múzeum restaurálásának?

- Mi a Kiss Stúdió Alapítvány statutumába eleve beiktattuk a múzeum restaurálását. A világon mindössze két Ady múzeum van: az egyik Budapesten, a Veres Pálné utcában, a másik Nagyváradon, a Müllereiben. Ez az egyik ok. A másik pedig az, hogy a Kiss Stúdiónak nincs egy tiszteletes otthona. Otthona van ugyan, mert a Királyhágómelléki Református Püspökség, közelebbről az olasz református egyházközség rendelkezésünkre bocsátott egy pincét, amiből én pince színházat csináltam. De az csak egy egy-lejáratú kis helyiség, elemi feltételek híján. Elképzelésünk szerint a felújított Müllerei, vagyis az Ady múzeum

pinchhelyisége lenne a Kiss Stúdió új otthona, egy hatvan személyes kicsi színház, ahol megfelelő körülmények között folytathatnánk szerteágazó tevékenységünket, hisz mi a színházi előadások mellett pódium- és gyermekműsorokkal, irodalmi talk show-val, könyvbemutatókkal és képzőművészeti kiállításokkal is foglalkozunk.

- *Átfogják-e a színházak Erdély magyar lakosságát?*

- A színházak ma már nem turnéznak. Ki-kiszállnak a környékre, de a régi nagy turnék elmaradtak, mert nem bírják fizetni a szállodai költségeket. Ebben a tekintetben sokkal rosszabb a helyzet, mint volt.

Pedig a szórványt sürgősen és erősen támogatni kellene. Nemcsak az erdélyi magyaroknak, hanem erejéhez mérten az anyaországnak is mindent el kellene követnie azért, hogy ne veszítsük el Szebent, Fogarast, Máramarosszigetet, Vajdahunyadot, Dévát, Petrozsényt, Lupényt, Resicát, Lugost, Aradot, Nagykárolyt, Zilahot, Szilágycsehet... A magyar állam nem azzal segít igazán, hogy béli rendezőket küld ki a színházakhoz, hanem ha a szórványban élőket felkarolja, erősíti őket anyagilag, hitükben és magyarságukban. Mert ha elveszítjük őket - ami nagyon könnyen megeshet -, következnek a kevésbé szórvány területek, a zsugorodás folyamatos és gyorsuló ütemű lesz. És ez lenne a nemzet igazán nagy tragédiája.

1999.

PÁRBAJT FOLYTATVA A CENZÚRÁVAL

A diktatúra utolsó éveiben íróink, költőink közül többen is valósággal belemenekültek a múltba. De inkább erőgyűjtés volt ez, semmint múltban-feledkezés. Te is művelődéstörténtünkhöz fordultál, már jóval korábban. Mindenesetre a Ceausescu féle rémuralom fullajtárjai ebben a gesztusban nemegyszer "hűtlenséget", a "szocialista valóság" elleni tiltakozást vélték felismerni, amiben, azt hiszem, nem is tévedtek.

- Utólag elgondolva: ez kihívás volt. Bár nálam alkati tényezők és műveltségi szálak is közrejátszottak abban, hogy a fokozódó kétkedést és türelmetlenséget ne csak ókori, valamikori bölcsességből és állapotokból táplált hittel próbáljam ellensúlyozni, hanem a könyveikbe temetkező mesterek példáját követve: "én válasszam meg a hangulatokat városom díszleteihez". Másrészt párbaft folytatva a cenzúrával, áttételesebb vagy egyenesen abszurdig fokozott megoldásokat kerestem. A drámaírásban különösen. Később novelláimban, kisregényeimben történelmi környezetbe ágyaztam az átélt szorongást, fenyegetettséget - Demoszthenész, Nagy Sándor korától Gutenberg korának választófejedelméig, a felvilágosodás, a napóleoni háborúk korán át, Madách "csillagzatát" érintve jutottam el napjainkig.

- *Ha egészen röviden kellene jellemeznem költői nyelved, azt mondanám: veretes. Lehet, hogy ez is összefügg a régi mesterek beható tanulmányozásával.*

- Szellemi szülővárosom Kolozsvár, tágabb szülőföldem s állandó lakhelyem a magyar nyelv. És átmeneti lakásra találtam "kemény földön / leveles könyvtárban / Kemény János emlékiratában / apokrif imákban / fiktív hűségben és konkrét árulásban..."

- *Mint Apáczaitól oly sokan nálunk felé, te sem élhettél csak a magad szenvedélyének, ki kellett lépned a közélet színterére is...*

- Más közegből, helyzetből nézve ki tudja, hogyan mi-

nősül a költő, az író, aki a mindennapi küzdelmeknek nemcsak krónikása, kényszerű részese is. Elég talán végiggon-
dolni: ha van utólag igazolás, akkor számomra ilyen Ker-
tész Imre *Gályanaplója*, amelynek főként első részében
megtalálom saját kételyeim és meg nem alkuvásom “pár-
huzamos egyenesét”; jóllehet a mi külön kálváriánk Erdély-
ben sokkal több félelemmel és megalkuvással fedte, torzí-
totta el irodalmunk, íróink arculatát - a közéletről és “köz-
életi harcosainkról” ne is beszéljek. Nagyvenéves fejjel ír-
tam volt le: “Könnyezve keresem zsoldosokká tett játszó-
társaimat...” Fodor András egyik naplójegyzetében olvas-
tam, hogy - talán a hetvenes évek végén - Illyés szigorú
intelmet közölt vele kiváló, de szellemi áttörésre nem vál-
lalkozó nemzedékükről, hozzátéve, hogy ki volt Zrínyi,
Balassi, Csokonai, Petőfi, József Attila ennyi idős korá-
ban!... Nekünk otthon még kommunikálni se nagyon lehe-
tett az elmúlt évtizedekben, az “intelmek” mindig felülről
jöttek, “hivatalból”, és a mestereket olykor protokoll-po-
zíciójuk, olykor alkati tényezők gátolták abban, hogy szel-
lemi igényre, erkölcsi tartásra serkentsenek. Jobb ha nem
is emlékszem már jó néhány (lakásban elhangzott vagy akár
utcasarki), mindenképpen ellenkező célzatú, megalkuvást,
belenyugvást sugalló “intelemre”. Valljuk be, a cenzúra sem
elvont politikai intézmény volt, hanem legtöbbször író-fő-
szerkesztők no meg kollégák óvatoskodása, és úgymond
baráti óvása.

- *Nagy Gáspár azt mondja, vallja, hogy a kockázatvál-
lalás hozzátartozik a költői léthez. Ilyen kockázatot vállal-
tál te is A túlélés játéka címmű verseddal, amit még a meg-
írás napján, 1989. december 16.-án egy magyarországi jó
barát átcsempészett a határon. Ceausescu még élt, amikor
megjelent versed a Magyar Nemzetben A Tábornok halá-
láról: “a nagy halott kiterítve...” - írod.*

- A helyzetfelismerés pontossága igazolja, hogy költő-
nek lenni megérzés dolga is, olykor a legnehezebb pillana-
tokban. Én hiszek ebben. De azt gondolom és szeretném,
ha igaz volna, amivel legutóbb Csapó Julianna ajándéko-
zott meg a *HÍD*-ban, hogy nem vagyok politikus költő, csak
“kisebbségi léte(m) természetesen nyomot hagy versei-
men”.

- Egyik versesköteted kapcsán írták le, hogy látásmódod, (át)hallásod mindig kényelmetlen volt és lesz. A történelem békétlenjei közé tartozol, aki minden valamikor kiszolgáltatott ember lelkiismeretével él a jelenben.

- A hexametert azonban önmagáért szeretem és művelem. Márpedig ugyanazt a műelemző gondolatot követve tovább: "Kinek juthatott volna eszébe Vergilius korában, hogy a hexameter szolgálhat a borzalom legyőzésére?" Az alkotó ember nemcsak a viszonylagos tér és idő szorítását érzi, hanem az abszolútét is. Van, aki főképp azt. A társadalom szervezetében van esély javulásra (vagy ez is csak több ezer éves idealizmus volna?) - a te egyéni szervezetedben évek múltán csupán romlás van. A líra egyedülálló, örök témája ez a küzdelem a feltartóztathatatlannal. Amíg van emberi halál, meghalás, addig nem kell amiatt aggódni, hogy meghal a költészet.

2000.

AMIT SZAVAKBAN MÁR NEM LEHET KIFEJEZNI

Terényi Ede: zeneszerző, -történész, -kritikus, egyetemi tanár. Marosvásárhelyen született 1933-ban. Zenei tanulmányait a marosvásárhelyi Városi Konzervatóriumban kezdte 1940-ben, a kolozsvári "Gheorghe Dima" Zeneművészeti Főiskola zeneszerzés szakán Jodál Gábor, Jagamas János, Lakatos István tanítványaként végzett 1958-ban. 1960-tól a főiskola tanára. 1980-ban Enescu-díjat kapott. 1974-ben és 1978-ban Darmstadtban az "Internationale Ferienkurse für neue Musik" nemzetközi zenei kurzuson olyan hírességekkel vett részt, mint Yannis Xenakis, Karlheinz Stockhausen, Wolfgang Rihm, Brian Ferneyhough (zeneszerző), Aloys Kontarsky (zongora), Christoph Caskel (ütőhangszer).

Terényi professzor igen jelentős zeneelméleti tevékenységet is kifejt. Dolgozatait Erdélyben irodalmi és szaklapok publikálták, közlik (Utunk, Igaz Szó, Helikon, Korunk, A hét, Művelődés). A berni "Revue musicale suisse" munkatársa.

Önálló kötete: Zene marad-e a zene? (1979)

Zenei műveit Erdély-szerte és Magyarországon gyakran játsszák, Európa számos városában előadták.

Jelentősebb művei közül: Sonata aphoristica (1961), Terzine di Dante (1972), "In memoriam Ady" (1968)), "In memoriam Valentini Bakfark" (Bakfark szimfónia, 1978), Széki és csángó népdalsorozat énekhangra, zongorával (1981), Erdélyi lakodalmas (1959), "In memoriam József Attila" (1964), "Sonata for violin and piano on Bartókian motives" (1980)

Kolozsvári beszélgetésünkön a művészi életpálya felvázolása mellett egyaránt szóba került Erdély igen gazdag zenei kultúrája, máig élő népdalkincse, az egymás mellett élő népek kulturális-szellemi egymásra hatása, és mindezekelőtt az anyanyelv és a zenei anyanyelv szerves összefüggése. Ha igaz a szállóige, hogy "Nyelvében él a nem-

zet”, akkor igaz a parafrázisa is: Zenei anyanyelvében él a nemzet. Anyanyelv és zenei anyanyelv ugyanis egyszerre keletkeztek, együtt vészelték át hosszú századok viszontagságait, edződtek, csiszolódtak és gazdagodtak. Amíg magyarul beszélnek, énekelni is fognak. Ősi örökséget cipe-lünk - nagy örömmel.

- *Sibelius mondta volt: a zene ott kezdődik, ahol dadogni kezd a nyelv. A nagy finn zeneköltő értelemszerűen azt akarta ezzel érzékeltetni, hogy a zene a lélek legrejtettebb zugaiba is képes behatolni, ott is otthonosan mozog, ahova az önkifejezés más formáinak már nincs bejárásuk. Egész benső világunkat képes beragyogni fényével.*

- Nagyon szép gondolat. Ugy tűnik, hazabeszélek, de tény, hogy ha a szó egyszer csak elakad, a kép elsötétül - gyönyörűségünkre, vigasztalásul, lesújtó vagy felemelő erőként - ott van számunkra a zene.

Különben a szó és a zene közt igen szoros a belső kapcsolat. Kosztolányi, aki tudvalevően több nyelven beszélt, de bolgárul nem tudott, írt egy novellát (A bolgár kalauz), amelyben minden filozófiai elemzésen túl, ragyogóan érzékeltette, mi a zene titka. Ebben a novellában arról van szó, hogy az író az egész éjszakát “átbeszélgette” egy bolgár kalauzzal, aki elmondta neki élete történetét, fényképekkel is segítve a mesét. Reggel felé még össze is szólalkoztak, aztán kibékültek, és mint jó barátok váltak el. Kosztolányi csak annyit tudhatott bolgárul: igen, nem. De gondold el, hányféleképpen lehet kimondani azt az igent. Igen, igen, igen... Valahol itt kezdődik a zene. Minden azon múlik, hogy intonálok.

Egy japán kutató szerint a csecsemők nyolc féle sírással beszélgetnek egymással a bölcsőben. A beszélt nyelvben immanensen benne rejlik a zenei kifejlés lehetősége. Persze a szavakkal nagyon sok mindent ki tudunk fejezni, de a szavak jelentésbirodalma mégis csak véges. Az az ember, aki képtelen odafigyelni az intonációra, nem tudja felfogni tökéletesen, mit mondanak neki.

- *Egy művészetelméleti traktátusban azt olvastam egyszer, hogy nem szabad vakon hinni a szavak igazságtartalmában, ellenben a gesztusok sohasem hazudnak, mivelhogy önkéntelenek.*

- Csábító gondolat, csakhogya gesztusokat is be lehet ám gyakorolni. Én ehelyett azt mondanám: ember, arra figyelj, hogy az illető milyen intonációval közöl veled valamit. Így pontosan megtudhatod, mit gondolt, és mit mondott.

- *Hadd toldjam meg e szép gondolatok sorát eggyel. Különösen a polgárosodás korának gondolkodói közül sokan azt állították, hogy az ember szabadnak születik. Fogadjuk el, hogy így van. Nos, ha az ember szabadnak születik, akkor - fűzöm hozzá én - ahhoz is joga van, hogy a zene szépségeiben gyönyörködjék.*

- Joga lehet ugyan, de annak az embernek, akinek a természet nem adta meg a zenében való gyönyörködés lehetőségét, hiába van joga.

- *Én a normális képességekkel bíró emberekre gondolkok.*

- Tíz emberből kilenc nem igazán képes arra, hogy befogadja a zenét. Legföljebb maguk állítják magukról az ellenkezőjét. Ugyanis nincs hozzá megfelelő "készülékük", sem érzelmviláguk. Figyeld csak meg, a fiatalok jó része maximumra esősítve hallgatja a gépzenét. Valójában már nem is zenét hallgat, hiszen zene helyett egy folyamatos zúgást hall. Fürdik egy zagyva hangmedencében. Ebből a szó klasszikus értelmében nem születik katarzis, zenei élmény. Ez pótcselekvés. Drogfürdőt vesznek: arra az időre kiküszöbölik az életükből a világot.

- *Ha történetesen most hallanának bennünket ezek a fiatalok, azt gondolhatnánk rólunk, hogy ez a két relikvia a XX. század utolsó évében egy letűnt vagy letűnőfélben lévő eszmény nevében szövegel, dohog, és nem veszi észre, hogy már az ajtó előtt dübörög a második évezred.*

- Azt mondog, relikvia? Nem hiszem. Legalábbis az a Kodály-i gondolat, hogy a zene mindenkié, fél évszázad alatt semmit sem veszített időszerűségéből.

Egyébként Kodálynak van egy másik mondása is, amit, furcsamód, nem szoktak idézni. Aminek az a lényege, hogy minden magyarázat a zenéről fölösleges addig a pontig, amíg valaki - igazi zenét hallgatva - fel nem kiált: "Milyen gyönyörű!" Csak ettől a revelációtól lehet elindulni, a siker reményében. Ezért én azt a gondolatot, mely szerint

mindenkinek joga van ahhoz, hogy a zene szépségében gyönyörködjön, így fogalmaznám át: Minden embernek megadatott, hogy egyszer az életében felkiáltson: “Milyen gyönyörű!”

- *Amikor zenét hallgatunk, átadva magunkat varáz-
sának, valami nagyon fontos történik velünk. Olyan lelki
állapotba jutunk, hogy már nem a mindennapi magunk va-
gyunk. A zene felemel, átlényegít, nemesbít.*

- És mi, akik átéltük ezt az átlényegülést, azt akar-
juk, hogy minél többen részesüljenek belőle. Csakhogy -
mint mondtam - nem mindenki képes átélni a zenét. Sokan
azt hiszik - magam is közéjük tartozom néha -, hogy ők
igenis képesek áttörni azt a bizonyos falat, hogy elvezes-
sék az embereket az igazi katarzishoz. Bármennyire embe-
ries, nemes is ez az igyekezet, csupán néhány esetben le-
het eredményes. Ugyanis a “megtérték” zöme sznob, akik
hiába hajtogatják, hogy Mozart G-moll szimfóniája való-
ságos csoda, igazában halálosan unatkoznak a társaságában.

- *Zeneszerző vagy, éppen ezért indokolt, hogy ebbe az
irányba közelítsünk. Tudjuk-e, hogy hozzávetőleg mikor ke-
letkeztek az első ötfokú dallamok?*

- Úgy ötezer éve. “Felszállott a páva...”: Ennek a pen-
taton dallamnak a váza legalább ötezer éves lehet.

Az erdélyi magyar zene és zeneszerzés is ide nyúlik
vissza. Ezt csak a XX. században fedeztük fel, mindenek-
előtt Bartóknak, Kodálynak és Lajtnak köszönhetően. De
szorgoskodtak itt mások is: Domokos Pál Péter, Seprődi
János, Károli Gáspár, Kákonyi Péter, Szkhárosi Horvát
András, Misztótfalusi Kis Miklós, Szenczi Molnár Albert...
Mi, erdélyi és magyarországi magyar zeneszerzők különö-
sen gazdag örökség birtokában vagyunk. Erdélyi és magyar-
országi zeneszerzőket mondtam, ha egyáltalán szabad el-
választani bennünket (politikai) határvonallal. Babitscsal
vallom, hogy a kultúra, az irodalom, a művészet nem is-
mer határokat. Ha belegondolunk, kiderül, hogy a magyar
nyelv bölcsőjét Erdélyben ringatták, a magyar zenei anya-
nyelv bölcsőjét meg pláne itt ringatták.

- *Mire gondolsz?*

- Arra, hogy annak a műnek, amellyel Bartók betört az
európai, sőt a világ zenei életébe, az a címe, hogy Egy este

a székelyeknél. És a másik pentaton Bartók-mű, a Medvetánc nem ugyanerről a világról szól-e? Ez a magyar zenei zseni mindkét műben egy nép lelkét ragadta meg, azzal a tájjal együtt, amelyben él. Ha van igazi erdélyi zene - amilyennek a megkomponálására én is mindig vágytam -, akkor az teljes remeklésében Bartóknál található.

- *Erdélyiként, mondtad, mindig is erdélyi zenét szeretél volna alkotni. Sikerült?*

- Bartók századik születésnapjára írtam egy hegedű-zongora szonátát, aminek azt a címet adtam: Szonáta bartóki motívumokra, bár valójában azt a címet kellett volna adjam neki: Erdély. Erre azután döbbsentem rá, miután egy nyugati művész meghallgatta a művet, és azt mondta: "Ebben a műben nem az a nagyszerű, hogy jó zene, hanem hogy erdélyi." Ha egy idegen művész képes ilyen pontosan körülhatárolni azt a tájegységet, amit a szóban forgó kompozíció kifejez, akkor abban valóban kell legyen valami.

- *Miben rejlik az erdélyi magyar zene alapvető sajátossága, differentia specifica-ja a magyar zene egészén belül?*

- Egyik tagadhatatlan sajátossága: archaizáló jellege. Csakhogy ezt nemigen fogalmaztuk meg. Azt szokták mondani, igyekezzünk, gyűjtsük a népdalokat, mert a huszonnegyedik órában vagyunk. Én ezt idestova ötven éve hallok. Gyűjtjük is, és szerencsére egymás után fedezzük fel a szebbnél szebb dallamokat. Szöveget kevésbé. Az alapszövegeket és variánsokat egy kisebb kötetbe is összegyűjthetnénk. Ezzel szemben a dallamoknak fantasztikus a bősége, a típusokon belül kivirágzó variációk.

Bartók ezt nagyon jól tudta, és műveiben utánozhatatlanul kamatoztatta. Olyan hangközökre is felfigyelt, mint a bővített kvárt, amely már nem az ötfokú magyar népzeneére jellemző, hanem a bihari románra. Az, hogy ezek a zenék mind megőrizték archaizáló jellegüket, azt jelenti, hogy itt olyan erős zenei rendszerekkel van dolgunk, amelyek képesek befogadni, átgyúrni, áthasonítani, magukba szervesíteni a külső hatásokat is. Ez különösen a mezőségi magyar és román népzeneére jellemző. A kultúrának ebben a fortyogó katlanában nap mint nap olyasmi születik, amire a nyugat-európai zene már rég nem képes. Mert ez még nem tengersizem, nem ásványvíz, hanem forró láva, amely

húltében a legkülönbözőbb alakzatokat ölti. Ebben a gránit kövületben sajátságos belső erő rejlik, sötét és világos színek váltogatják egymást, mélységes fájdalom, zordság és fenség, és annyi minden egyéb van benne. Ilyen igazgyöngyök keletkeznek, miközben a lélek vizsgálja önmagát.

- *Az egyházi zene is a lélek ilyen önvizsgálata. Ez is zenei anyanyelvünk szerves része, noha jó ötven évig - kényszerűen - a zeneszerzők munkaasztalának egyik sarkán porosodott, jobb időkre várva.*

- Európa közepén élve, minket századok óta foglalkoztatott a nyugati zenei világgal való kapcsolatunk. Megpróbáltuk feldolgozni az egyházi népekeket, melyeket újabban, sajnos, elhanyagoltunk a szövegük miatt. Fejet kell hajtunk Szenczi Molnár Albert és a többiek előtt, akiknek a segítségével a nyugat-európai egyházi népekeket, zsoltárok eljutottak hozzánk. Amelyeket átdolgozva, kialakítottak egy sajátos karakterű egyházi zenét. És persze szólnunk kell itt Kájoni Jánosról is, aki a latin himnuszok mellé mindig odaírta a magyar megfelelőjüket is. Domokos Pál Péter megszállottságának és nagy-nagy szakismeretének köszönhetően aztán a dallamok is odakerültek a szövegek mellé. Ez a gyűjtemény nem tévesztendő össze a Kájoni féle dal-
lamgyűjteménnyel, amely a világi táncdallamokat tartalmazza.

Bizony sok a tennivaló, mert közismert okoknál fogva az elmúlt évtizedekben nagyon kevés gondot fordítottunk az egyházi zenére, ellentétben például a lengyelekkel, akik egymás után írták az egyházi műveket.

Én a romániai eseményeket megelőző és követő néhány hónapban írtam egy tedeumot. Nem is tudom, hogy Erdélyben írt-e valaki tedeumot. Közelebbről én a Kodályét ismerem. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az enyém a második, mert bizonyára van még tedeum a magyar zenei nyelvterületen, de kevés lehet. Aminthogy miséből is hiányt szenvedünk.

- *Az utókorra maradt művek szempontjából annak, amit mondandó vagyok természetesen nincs semmilyen jelentősége, de megjegyzem, hogy Kájoni Jánossal ugyanaz a dolog esett meg, mint a humanista Oláh Miklós (1493-1568)*

magyar római katolikus főpappal, történetíróval, vagy Szathmáry Pap Károly (1812-1888) festőművésszel és fényképésszel, egy kolozsvári református pap fiával. A románok mindhármójuk nevét elrománosították, és minden áron el akarják vitatni magyarságukat.

Pedig hát okiratok bizonyítják, hogy Kájoni János erdélyi Ferenc-rendi szerzetes, tartományi rendfő, régi magyar énekgyűjtő és orgonaépítő volt, aki 1629-ben egy erdélyi magyar faluban, Jegenyén született, és 1687-ben Gyergyószerdahelyen halt meg. Csíksomlyón végezte tanulmányait, itt is lépett be a rendbe, és Nagyszombaton szentelték pappá. Életműve vitathatatlanul az erdélyi magyar művelődéstörténet szerves része. Nemcsak gyűjtötte a zenei emlékeket, hanem feltehetően maga is szerzett zenét. Le-másolta "a nyugati zene értékes alkotásait..., de lejegyzett magyar, román és cigány népi dallamokat is." A Kájoni-kódex "külföldi és magyar egyházi énekeket, táncdallamokat és világi énekeket foglal magában...Orgonát épített több erdélyi templom számára, Csíksomlyón pedig (1676) könyvnyomdát hozott létre, ahol kottákat is készítettek." (Magyar Larousse, 2. köt.).

- Kájoni János személyiségében, kultúrájában és munkásságában kifejezte mindazt, amit mi is vallunk és cselekszünk Európának ebben a részében.

- Kájoni hallatlanul művelt, mindenre fogékony ember volt, aki több nyelven, latinul kitűnően beszélt. Összegyűjtött dallamai között - mint jelezted - ilyen is van, meg olyan is. Apor Lázár tánca mellett Lupu vajdáné dallamait is megtaláljuk. Korának igazi fia volt.

- Tágítsuk a beszélgetés körét! Mivel tőlünk nyugatra erősen fogytán van a nyersanyag, amit a zeneköltők feldolgozhatnak, Nyugat-Európában általános tendencia, hogy a komponisták komputerekkel kreálnak mindenfélét. Mint mondtad, nálunk szerencsére olyan gazdag a népzenei kincs, hogy...

- Akár egy zenei katedrális is felépíthetnénk belőle. És máris vannak kimagasló eredmények, mindhárom zeneszerző csoportban. Csakhogy nagyon kevés mű forog köz-kézen. Még a legnagyobbaktól is. Ha például megkérdezném valakitől, mit ismer Bartóktól, biztosan nem azt mon-

daná, hogy a harmadik vonósnégyes utolsó tételét, hanem a román táncokat említené. Egyébként ez a legnépszerűbb Bertók-mű, annyira kedvelt, hogy még bendzsón is játszik Dél-Amerikában.

- *Prokofjev-től megkérdezték egyszer, hogy van az, hogy a mások műveit dicséri? Amire így válaszolt: "Nem tehetek róla, hogy jobban szeretem, mint az enyéimet." Te hogy vagy a saját műveiddel, mind egyformán kedves?*

- Azok a legjobban sikerült műveim, amelyek valamilyen arckép jegyében keletkeztek. Természetesen véletlenszerűen, mert a zeneszerző nem ír direkt önarcképet, bár végtére ezt is megtehetné.

Én úgy indultam el a pályán, hogy egy népdal ihletett meg:

"Ha folyóvíz volnék,
Bánatot nem tudnék,
Hegyek, völgyek között
Szép csendesen folynék."

- *Nem tudom, miért, de ez a népdal engem Bethlen Gáborra és korára emlékeztet.*

- Oda nyúlik vissza, de népi dallam, népi szellemű. A zsidó folkórban is megvan. Amin nincs semmi csodálkoznivaló, mert nagyon mély emberi érzés fejeződik ki benne. Ilyen formán akár több ezer éves is lehetne.

Első munkám 1953-ban keletkezett, elsőéves főiskolás voltam akkor. Valamivel később még írtam néhány kisebb művet, amelyek, érdekes módon, igen-igen népszerűek lettek.

A hetvenes években teljes erővel a nyugat-európai irányzatok felé fordultam. Komolyan foglalkoztatott a dodekafónia, és átvetem az aleatóriát, vagyis azt a gyakorlatot: dobd el a kockát, és ami kijön, írd.

Miután kifutott alólam a dodekafónia és az atonalizmus minden válfaja, elkezdtem rajzolni a partitúrákat. Messziről grafikáknak vélnéd őket, mert bizonyos távolságról már nem látszanak a hangjegyek, viszont a színek és a vonalak a legkülönbözőbb absztrakt formákká állnak össze. Néha ismerőseim meg is kérdezték tőlem, mondd, ezek le is játszhatók? Olyankor feltettem a "rajzot" a zenében, és tudod mit mondtak? Nem is szól olyan rosszul, mint amilyen szépnek kinéz.

Életem útjának feléhez érve, ezek a dolgok épp olyan gyorsan eltűntek alkotói munkámból, mint amilyen váratlanul megjelentek. Rádöbbsentem, hogy lassan rendeznem kell a dolgaimat. Ez 1983-ban történt, amikor is látszólag visszatértem a régi gyakorlathoz, de valójában nagyot léptem előre. Ugyanis akkor kezdtem el olyan zenét írni, amit bárki, aki életében legalább egyszer kimondta, hogy a zene gyönyörű, megérthet, befogadhat. Azért szereztem újabban ilyen muzsikát, hogy a zene eljusson mindazokhoz, akik a nyolcvanas években fokozatosan befelé fordultak Erdélyben, a lélek mélyén keresve az igazságot és a szépséget. Hiszen kint lehetetlen volt ilyesmire találni. Akkoriban egyre többen jártak koncertekre, a hangversenytermek rendszeresen zsúfolásig megteltek.

Ebben az időszakban Vivaldi "sugalmazására" egy tizenkét koncertből álló sorozatot írtam, amelybe belekomponáltam mindazt a sok szépséget és értéket, amiért én Kolozsvárért, Erdélyért és Európáért rajongok.

Életem nagy szerencséje, hogy Gy. Szabó Béla grafikusművész, nemzetközi híré fametsző a barátságába fogadott. Személyes tanúja voltam élete szép és boldog korszakainak és az utolsó hetek haláltusájának is. Öreg barátom sokszor mondta volt: "Miközben metszem ezeket a tájakat, olyan szívesen hallgatom Vivaldit és Händel csodálatos largóját." Akik ismerjük alkotói munkásságát, tudjuk, hogy a zene ilyenén szépségeit bele is szerkesztette gyönyörű tájképeibe.

Én is Händel largóját vettem alapul, amikor megírtam a hatos számú koncertót, ami valójában rekviem az ő emlékére.

1999.

BENNÜNKET KIUTÁLTAK, KITASZÍTOTTAK ROMÁNIÁBÓL

Kerek húsz éve nem találkoztunk. Természetesen ez még nem elég ok a nyilvánosság előtti gondolatcsereire, de az már igen, hogy felfedjük, anno miért utasították el hatszor egymás után a kolozsvári "Ion Andreescu" Képzőművészeti Főiskolára felvételiző egykori osztálytársat és jó barátot, akit az ötvenes-hatvanas években Várad-szerte a legtehetségesebbnek, amolyan csodagyereknek tartott a szakma. Hogy megelégtelve az "érthetetlen" fiaskókat, a hetedik nekifutáshoz átkeljen a Kárpátokon, és a bukaresti "Nicolae Grigorescu" Képzőművészeti Főiskolára nyomban fölvegyék.

Az azóta eltelt évtizedek mintha igazságot szolgáltatott volna a közel két évtizede Genfben élő festőművésznak, aki immár több nemzetközi megmérettetés díjazottja és az Európai Akadémia tagja. Gondolom, az is sokat nyom a latba, hogy a Szalai József festményei kelnek el a legborzosabb áron Svájcban...

- *Lebbentsük fel hát a fátylat a múltról!*

- Sokszor meghánytam-vettem magamban a valamikori szörnyű kudarcokat, de nem találtam más magyarázatot rájuk, mint azt, hogy a sorozatos elutasítás a szeku műve volt. Kálváriám 1960-ban kezdődött, Nagyváradon. Mint mindig, aznap reggel is, amikor elvittek, a nyomda rajztermében dolgoztam. Egyszer csak csörög a telefon. A művezető felveszi a kagylót, feszülten figyel, majd elordítja magát: - Szalai Deutsche elvtárshoz! - Deutsche, az igazgató, sietve közli velem a "feladatot": - Kis Szalai, máris menj a Tanügyi Osztályra, valamilyen tervrajzot kell elkészítened!...

Alighogy az utcára léptem, a nyomdával szemben, a színház mellett megállít egy férfi:

- Bocsánat, nem tudja, merre van a Tanügyi Osztály?

- Dehogynem, én is oda megyek.

- Nagyszerű, hát akkor menjünk együtt. De mi kocsival vagyunk...

Hátranézek, és látom, hogy egy Duba (rabszállító kocs - A.K.) gurul lépésben mögöttünk. Rögtön tudtam, hogy ez nem tanügy. Amikor a kocsi utolért, kinyílt a hátsó ajtó, belökött a kocsiba, és irány a szeku székház. A hatalmas kapu alatt áthaladva, átadtak két fegyveres őrnek. - Rögtön jövünk! - mondta az, aki leszólított. Jó óra múlva az egyik posztoló katona azt kérdezte: - Nem fél? - Mitől félnek? - válaszoltam. Tényleg nem féltem. Akkor még nem.

- *Megvádoltak?*

- Megvádolni nem vádoltak meg, nem is volt mivel, de rendszeresen találkoznom kellett bizonyos K-val, egy szekus tiszttel.

- *Miért?*

- Nem indokolta. Első alkalommal közölte velem, hogy írjak egy önéletrajzot. Tizenhét éves srác voltam. Parancs volt, hát hamar ment. Séta közben mindig úgy “csevegünk”, mintha semmi se történt volna, akár ha egy cukrászdában ülnénk. Persze ő is tudta, hogy én is tudom: az, ami most velem történik, a szeku műve, de erről nem eshet szó. Erősen groteszk “játék” volt.

Így sétálgattam én K-val kéthetente az Akadémia utcában, volt rajztanárom, Mottl Roman festőművész lakása előtt. Mindig ugyanazon az útvonalon. Gondolom, azért mindig ott, hadd lássa az “öreg”, hogy a legjobb tanítványa is... “Na nézz oda, hát Szalai is!?...”, ámulhatott el, kilesve az ablakon.

Látva, hogy nem megy velem semmire, fél évvel később K. “nagylelkű” ajánlatot tett. Szó szerint a következőket mondta: - — Ha maga segít nekünk, mi is segítünk magának bejutni az Andreescura (vagyis a kolozsvári “Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskolára - A.K.). Majdnem szembe röhögtem. - Ha én egyszer leérettségizem, nem lesz szükségem semmilyen segítségre - replikáztam, és elváltunk.

Olyan biztos voltam magamban! Meg sem fordult a fejemben, hogy nem jutok be.

- *Hogy értek véget a “találkozások?”*

- Az utolsó “légyottra” K. egy fiatal srácot küldött maga helyett, aki a Szent László téren egy félreeső padon a kezembe nyomott egy fél íves papírt, és azt mondta: - Na, írja!

- Mit? - kérdeztem. - Írja, amit mondok! - És diktálta: - Alulírott... tudomásul veszem, ha elmondom valakinek, hogy kapcsolatban álltam az állambiztonsági szervvel...

Hirtelen olyan öröm fogott el, hogy majd szét feszítette a mellemet. Éreztem, hogy vége a pokoljárásnak. - Mit írjak még? - sürgettem. - Azt, hogy ilyen és ilyen törvénycikk értelmében (és mondta a törvénycikk számát) büntetőjogilag vonnak felelősségre. - Aláírtam, és elváltunk.

- *Nem sokkal azután következett a nagy erőpróba, a felvételi versenyvizsga.*

- Amikor az első nekirugaszkodás után "elvéreztem", bementem a főtéri Szent Mihály templomba, és az üres katedrálisban, hátul egy padban sokáig sírtam. "Ez nem lehet igaz!"; "Lehetetlen, lehetetlen!" - zokogtam megsemmisülve.

- *Mikor jöttél rá, hogy a szeku keze van a dologban?*

- Azt, hogy ők tettek keresztbe, nem fogja megmondani nekem soha senki. Ezt én csak sejtem, de ez a sejtés felér a bizonyossággal.

A hatodszori sikertelen kolozsvári próbálkozás után átkeltem a Kárpátokon, és Bukarestben nyomban fölvettem a "Nicolae Grigorescu" Képzőművészeti Főiskolára.

- *Mennyit maradtál a román fővárosban?*

- Összesen tizenkét évet. Az elején lakásom sem volt, egy kis barátnőmnél húztam meg magam. Egy újsághír alapján később "találtam" egy garzont. Nagysietve elindultam hát, hogy megkeressem, de a megadott címen nem lakás volt, hanem az evangélikus temető. Viccnek se valami elmés, még kevésbé vall jó ízlésre.

- *A román fővárosban nem zaklatott a szeku?*

- Dehogynem. Egy reggel az egyik kollegina félrehívott a műteremben: - Idefigyelj, Jóska, gondolkozz, mit mondtál vagy mit csináltál - kérdezte zaklatottan -, mert engem már kétszer beidézték a szekura miattad!? És nem csak engem, hanem a többieket is.

Én akkorra már eldöntöttem, hogy kilógok, ezért még egy teljesen ártatlan viccet sem engedtem meg magamnak.

- *És téged nem idéztek be?*

- Két hónappal azután, hogy a kollegina félrehívott, R. "elvtárs", az intézet szekusa megszólított, amikor egy al-

kalommal “véletlenül” összefutottunk: - Szalai elvtárs - mondta - szeretnék magával beszélni. Délután ötkor legyen a “Baba Novac”-on.

A “Baba Novac” egy hatalmas komplexum, a szeku és a rendőrség egyik székháza volt. Ott csak négy órát vára-koztattak. Éjfélután szabadultam a “vendéglátásból”. Ott is nyilatkoztattak, de akkor már edzettebb voltam, egyetlen kétértelmű vagy félreértelmezhető szót, bár nagyon szeret-ték volna, nem voltam hajlandó leírni.

A megadott időpontban megjelentem. Kisvártatva R. is megérkezett. - Szalai elvtárs! - fordult felém -, három perc - mutatta körmével ütögetve az óra számlapját. - Három perc, és jövünk. - Majd odaszólt a szolgálatos tisztnek: - Vigye fel a harmadik emelet tízes szobába!

Évekkel később Kanadában egy barátomtól tudtam meg, hogy R. “elvtársat” a 89-es romániai puccs után Genf-be, az ENSZ-hez küldték “dolgozni”. Genfbe, érted!? Ide hozzám! És még mondja valaki, hogy 89 után Romániában a szeku nem működött!

Hol is hagytam abba? Ja, igen. Négy órával később nyakkendősen, öltönyben megjelent R. három fogdmeg-gel. Én az asztal másik végén latolgattam, hogy vajon mi fog történni, netán kiverik a fogam? R. rutinmozdulattal kinyitott valami dossziéfélét, és gyorsan beszélni kezdett. - Nincs sok időnk dumálni. - (Mintha én lettem volna a hi-bás a négyórás késésükért.) Éjfél után kerültem haza, azu-tán, hogy számukra is “világossá” vált: teljesen ártatlan vagyok. R. ezzel rekesztette be a négy órás “röpgyűlést”. - Holnapra - utasított mintegy - írjon egy önéletrajzot, bará-taival, ismerőseivel, kapcsolataival. - R. elvtárs - mondtam -, én festő vagyok, nem tudok ilyeneket írni. Itt vagyunk öten, segítsenek most megírni. - Hozzáfogtam: Alulírott... - Tovább hogy írjam? - kérdeztem. Többször is megpróbál-tak átejteni, kétértelmű szavakkal. Arra azért vigyáztam, nehogy behúzzanak.

Másnap reggel a munkahelyemen megírtam a felmon-dó kérelmet. Bevittem az igazgatónőmhöz, aki Chivu Stoica központi bizottsági tag özvegye volt. Chivu Stoicáról tud-ni kell, hogy agyonlőtték, miután az egyik pártkongresszu-son nagynyilvánosság előtt csúnyán összekülönbözött

Ceausescuval. Ezt kevesen tudják, de én ott voltam a temetésén, ahol ezt tényként suttogta a gyászoló gyülekezet. Nos, mondom a hölgynek, aki egyébként irtó rendes volt - Arra kérem, most helyben írja alá, mert én máris elmegyek ettől a vállalatától! Akár aláírja, akár nem, holnap már nem jövök be dolgozni. - Csak nem ezért a kis problémáért? - kérdezte. - Nem, nem, de azért ezért is.

- *Hogy jutottál ki?*

- A munkáimmal. Engem mindig a meló vitt előre. Két évvel az egyetem elvégzése után már tagja voltam a Képzőművészek Országos Szövetségének. Miért fontos ez? Azért, mert az országos grafikai tárlatokra minden feljött, ami akkor lényeges volt a grafikában Romániában. Azokon a tárlatokon nemhogy színes litográfia nem volt, de még fekete-fehér könyomatot is csak elvétve lehetett látni. Ugyanis a hatóságok széttörték a köveket, hogy az emberek, ha akarnának, se tudjanak pénzt vagy okmánybélyeget hamisítani.

Nekem irtó szerencsém volt, mert egyszer az ortodox egyház nyomdájának a pincéjében hatalmas litó-kövekre bukkantam. Vettem egy liter pálinkát a pópának, és a két-mázsás kőlapokat elszállíttattam a műterembe. Így történt, hogy a "Dalles"-teremben (ez a legnagyobb kiállító terem Bukarestben - A.K.) nekem több tízszínes litográfiám is volt kiállítva.

Mivel Bukarest főváros, a kiállításokat külföldi diplomaták is megtekintették, és közülük többen "ráharaptak" a munkáimra. Időközben ismerkedtünk. Meghívtak fogadásokra. Jártak nálam otthon is. Vásároltak. Kikísérve, az egyik nagykövetet az utcán arra kértem, küldjön a nevemre, lakcímemre egy pecsétes meghívást egy kiállításra, mert itt már nem bírom tovább. (A lakásba esetleg beszerelt lehallgatók miatt csak az utcán mertem ilyesmivel előhozakodni.) Két héttel később pecsétes meghívó érkezett Belgiumból egy galériatulajdonostól, amiben az állt, hogy "megtekintette" a munkáimat, és bármikor szívesen lát egy kiállításra. Nekem pedig kiállításra készen volt egy csomó litográfiám, a hatóságok nem utasíthattak vissza.

- *Meg se álltál Genfig?*

- Először Frankfurtba mentem. Ott jöttem rá, hogy ne-

kem nem jó se Hollandia, se Belgium, és felszálltam a Frankfurt-Genf szerelvényre. A genfi rendőrségen kivettem a zsebemből egy előre elkészített cetlit, és odaadtam egy hölgynek. Ez állt rajta: "Menedékjogot kérek és tolmácsot." Kaptam száz frankot meg egy térképet, amelyen megjelölt két pontot: a rendőrség és a szálloda helyét. Vettem egy kést, egy villát, egy kanalat, és egy tányért, Így kezdődött - harminchét évesen.

- *Értelmiségiek körében gyakran igen súlyos traumát okoz a kivándorlás, még a Magyarországra való áttelepülés is. Téged nem gyötörtek ilyen gondolatok, érzések?*

- Én nem azért szöktem ki Romániából, hogy itt olcsóbban vegyem meg a krumplit, vagy hogy nagyobb lábon éljek. Azért jöttem ki, hogy mentsem a magam művészetét...

A Körös-parti kavicsokat meg a Bihari-hegyeket, ahol száz kilométereket barangoltam egyedül vagy ismerősökkel, szeretném még egyszer látni. De Várad, bár ott születtem, valahogy nem vonz. Hallom, hogy lerohasztották! Ami persze nagyon fáj, de nekem a művészetemmel vannak óriási problémáim. Én nem azért festek, hogy pénzt keressek vele, noha ebből élek... "Sajnos" nagyon lassan haladok egy-egy képpel, mivel a régi flamandokra és itáliai mesterekre utaló technikám rendkívül munka- és időigényes.

- *Magyarországon élő erdélyi művészek közül sokan nem találják helyüket. Gyakran témahiányban szenvednek, apátia fogja el őket, kiszikkadnak. Mert az a világ, ahonnan ők eltávoztak, ezt a közönséget nemigen érdekli, önéik pedig ez a világ idegen, jöllehet az anyaországban kifejezetten anyanyelvi közösségben élnek. Neked voltak-e ilyenszerű élményeid?*

- Aki igazi festő, még "némán" is fest. Az igazi zeneszerző se tudott elhallgatni azután sem, hogy megsüketült...

- *Azok a "Körös-parti kavicsok meg a Bihari hegyek" beépülnek-e a munkáidba, anélkül, hogy alkotás közben tudatosítanád?*

- Bizonyos mértékben és értelemben feltétlenül. Hadd mondjak egy példát. Az a munkám, amellyel Monakóban elnyertem a zsűri díját, valójában egy invázió. Amikor az oroszok bevonultak Afganisztánba, hogy "felszabadítsák" őket, látva az irtózatos rombolást, kegyetlenkedéseket, ben-

nem óhatatlanul felelevenedtek az ötvenhatos magyar szabadságharc fájdalmas emlékei. Ez munkált bennem végig, amíg a kompozíciót (Hommage à Bosch) készítettem, amivel aztán, mint mondtam, Monakóban díjat is nyertem.

Amikor elkezdődött a díjkiosztás, döbrent csend lett a teremben. Egyszer csak hallom: "Prix du jury: Joseph Szalai". Nem hittem a fülemnek... Aztán ezer kérdést szögeztek nekem. Mondtam, én magyar vagyok. - Budapestről? - kérdezték vissza a tévésstáb emberei. - Nem Budapestről, hanem Erdélyből.

Persze, korántsem mindenki tudta, mi az, Erdély. Többen még azt sem tudták, hogy egyáltalán hol van. Ezért kézzel felrajzoltam a levegőbe a Kárpátokat, úgy jelezve, hogy Erdély azon belül van. Azt is meg kellett magyaráznom nekik, hogy jöllehet Erdély most Romániához tartozik, de ezer évig Magyarország szerves része volt. Ha egy perccel hamarabb tudomást szerzek a díjról, jobban összeszedem gondolataim. De ki gondolt itt díjra! Rendkívül szigorú szelektálások voltak. Nyolcezer jelentkezőből kétszáz került be, ebből öten kaptunk díjat. Nyertem még egy díjat Nápolyban, Bonnban pedig egy egyéves ösztöndíjat kaptam. Érdekes, minden jelentős nemzetközi elismerés Svájcban kívül történt. Nekem valahogy nem megy Genf.

- *Mégis itt élsz már közel húsz éve.*

- Ezt én sem értem, hogy van. Mindig el akartam menni innen. Mehetnék is, hisz szabad vagyok. A madár is elrepülhetne akár a világ végére is, még sem száll messzibbre csak azért, mert elszállhat...

- *Nem érzed otthon magad Svájcban?*

- Nemigen. De az az igazság, hogy sehol sem érzem igazán otthon magam.

- *Kinézik a bevándorlót?*

- Szó sincs ilyesmiről. Genf nemzetközi város: a kínai, a japán, a néger és mind a többi nációbeli itt a maga nyelvén beszél. Itt nem úgy van, mint Romániában, ahol durván rád szóltak, ha magyarul beszéltél: "Beszély románul, te, mert román kenyeret eszel!" Itt senki sem bajlódik veled, ha kifizeted az adód és a házbért. Persze létezik egy svájci, azon belül pedig egy genfi attitűd. Talán ez rendjén is lenne, de hogy itt otthon érzem-e magam? Nem. Nem az

én otthonom. Különös, hogy én máig se találtam meg azt a “nyugvópontot”, ahova nagyáttalánosságban megérkeznek az emberek. Az én “nyugvópontom” valamiféle kompromisszum lenne, amit természetesen utálok.

- *Genfben lehet magyarként élni?*

- Hogyne! Én is lehetnék akár a Svájci Magyarok Szövetségének az elnöke is, ha lenne bennem ilyen fajta motíváltság. Az alapvető különbség, ami mindenre magyarázatot ad, az az a körülmény, hogy itt hétszáz évvel ezelőtt ment végbe az “unirea pricipatorilor”, vagyis a kantonok egyesülése, a két román tartomány viszont csak a múlt század második felében egyesült, azóta létezik Románia.

A svájci lakos azt el sem tudja képzelni, hogy (amint Romániában történt) egyszer csak jön valaki (a szekus, a rendőr vagy a manipulált tömeg), és egy bunkóval kiveri a fogad, vagy elüldöz atyád házából. A svájci polgár számára egyenesen felfoghatatlan, hogy egy világhírű karmestert (mint például a brassói születésű Erich Bergelt és családját) csak azért ítélik több évi börtönre, mert vallásos zenét vezényelt valahol Romániában.

Viszont mi éppen ezekbe az abszurdításokba születünk bele. Ha ez nincs, biztosan otthon maradtam volna, és tettem volna a magam dolgát. Mert végtére is, mit keresek én Genfben? Az emberi méltóságot nem sértő szabad világban senkinek se jut eszébe, hogy elhagyja a szülőföldjét, hazáját. Én sem, te sem jókedvünkben jöttünk el Romániából, hanem azért, mert kiutáltak, kitasztottak bennünket onnan.

- *René Huyghe francia művészettörténész, ama monakói nemzetközi kiállítás zsűrijének az elnöke azt mondta, hogy te merőben más úton jársz, mint a modernek.*

- Halála előtt többször is levelet váltottunk. Most is örööm egyik kedves levelét, amelyben egyebek közt ezt írta: “Most, amikor a modern művészet egy új dekadencia, akadémizmus felé vezető úton halad, Szalai visszanyúl a régi-ekhez, ahonnan valóban van mit meríteni.”

- *Miért vonzódsz előszeretettel a flamandokhoz?*

- Nemcsak hozzájuk. A régi itáliai mesterek és az orosz ikonfestészet is vonzanak: van Eyck, Vermeer, Holbein óriások. Persze vannak nagyon jó absztrakt alkotások is.

Aligha véletlen, hogy Klee és Bartók barátok voltak.

- *Érdekes, hogy a zenében is hódít az absztrakt...*

- Ott is nagyon sok új hülyeség születik, miközben még Mahler, Bruckner, Bartók muzsikáját sem ismerjük! Pedig mindegyik egy-egy óriás. Franciaországban a France Musique rádióadóban olykor huszonnégy órán át csak Bartók műveket játszanak. Budapesten ilyesmit, sajnos, nem tapasztaltam.

Az az érzésem, hogy átestünk a ló túlsó oldalára. Ha vissza tudna rántani valaki!...Mindenesetre én végzem a magam dolgát a saját meggyőződéseem szerint.

- *Szerzetesi fegyelemmel, keményen dolgozol.*

- Amikor festek, engem nem érdekel, hogy eladom, eladhatom-e azt a képet vagy nem. Hiányzik belőlem a pénzcsinálók mohósága. Sokszor le is hülyéztek már emiatt.

- *Miért nem állítasz ki Magyarországon is?*

- Erre még nem gondoltam. De az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy nekem itthon nincs raktáron annyi anyagom, mint általában a festőknek lenni szokott.

- *Hogy lettél az Európai Akadémia tagja?*

- A monakói díj után egyszerűen meghívtak.

- *Bizonyára sok szép álmod, terved van. De van-e közük olyan, amelyikre azt mondanád: ez a legnagyobb?*

- Nagyon szeretnék valahol egy templomba egy nagy oltárképet festeni, széles aranyrámákkal, a helyhez és rendeltetéshez illően. Szeretném ezt a szándékomat nagyon komolyan megbeszélni azokkal, akik ebben érdekeltek és ugyanakkor illetékesek is. Rengeteg ötletem van...

1999.

HOGY MÉG KÖSZIKLÁN IS TEREMJEN VIRÁG

Balogh Edgár (Temesvár, 1906 - Kolozsvár, 1996): közíró, szerkesztő, egyetemi tanár, irodalomszervező, politikus. Pozsonyban reálgimnáziumot végzett, a prágai német egyetemen filozófiát tanult. Kezdeményezője és szervezője volt a csehszlovákiai magyar ifjúság Sarlós mozgalmának, Fábry Zoltánnal az Út című baloldali folyóiratot szerkesztette. 1935-ben a csehszlovák hatóságok kiutasították az országból. Szülőföldjére visszatérve, előbb Kolozsvárt, majd Brassóban telepedett le. A Brassói Lapok cikkírója, a Korunk munkatársa. A MADOSZ vezetőségi tagjaként kezdeményezi a romániai magyar ifjúság 1937-es Vásárhelyi Találkozóját. A bécsi döntés után rövid ideig Kalotaszentkirályon tanít, hatósági eltávolítása után, Móricz Zsigmond megbízásából, a Kelet Népe kolozsvári szerkesztője (1941). 1944-1948 között a kolozsvári Világosság című napilap főszerkesztője. A Magyar Népi Szövetség alelnöke. A Bolyai Tudományegyetem tanára, majd rektora (1949). A Babes-Bolyai egyetemen publicisztikát tanít. 1957-1971 között az újrainduló Korunk főszerkesztő-helyettese. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon kigondolója és főszerkesztője. Többször volt politikai fogoly. A Duna-völgyi népek közeledésének és barátságának töretlen optimizmusú apostola volt.

- A történelem az erdélyi magyarok, különösen a közösségért kiálló értelmiségiek sorsába egyaránt beleszótta a sziszifuszi és a prométheuszi motívumot. Sziszifuszként mindig újra kellett kezdeni felépíteni azt, amit a többségi hatalom gyűlölködő erői dőlőfösen leromboltak. Prométheuszként pedig - Babits szavaival - még a sziklán is fényt szomjazztak.

- Egész életemben, hol Csehszlovákiában, hol Romániában, de még Magyarországon is - erdélyi voltomban kisebbségi lévén - legfontosabbnak a sajátos életkeretek és hatékonysági terek megteremtésében való szerepemet

láttam. Az összeomlott Magyarország romjai közt kisebbségi területeken hiányoztak az önmegvalósítás, az újrakezdés és felemelkedés meghatározó lehetőségei, s bármilyen társadalmi és művelődési igyekezetnek megfelelő alapozások, intézmények nélkül a semmibe kellett torkollnia. Diáktársaimmal együtt első nemzedékként vállaltuk a bizonytalan nemzetiségi létet, szinte a semmiből kellett elindulnunk, hogy életre való közületet teremtsünk magunk köré. Nosztalgiák és vágyálmok helyett meg kellett tanulnunk egy reális összeszedés csínját-bínját. Előbb kifutási teret, a szervezett kisebbségi magyar közélet kibontakozását kellett minden egyéni pályakeresés számára előtérbe helyeznünk. Amikor neveltetésem helyéről őseim honába kényszerítettek, itt Erdélyben az ifjúság hasonló honszerzéssel volt elfoglalva, itt is az önmegszervezés feladatsora volt az esedékes. Ha akartam, ha nem, útkereső alkatomnál fogva mindkét utódállamban közíróként, szerkesztőként, új mozgalmak részeseként nem a kívánt szakmában való elmélyülés, hanem a feladataira ébredő fiatal értelmiség terepszerző népszolgálata vált kortársaimmal együtt mindennapi tevékenységünké.

- *A sokféle feladat, elfoglaltság közül melyik volt a legkedvesebb?*

- Ha már rákérdeznek öreg koromban arra, hogy mi volt, helyesebben mi lett volna számomra a legkedvesebb elfoglaltság, úgy bevallom, hogy a társadalmivá és művelődéspolitikává vált történelmi oknyomozás volt sokszor titkolt belső életem vigasza és támasza minden megpróbáltatás közepette. Ha körülményeim folytán nem is szakosodtam el, publicisztikáim mögött ott rejlett mindig válogatott könyvtáram, begyűjtött adataim cédulasora. Néprajzi ismereteim a népi kultúra korszerű közösségi áttételévé, főleg helytörténeti érdeklődésem új történelmi öntudat kiváltásává, szociográfiára támaszkodó társadalompolitikám a kisebbségeknek irányt mutató publicisztikába szívódott fel, s csak az otthon és könyvtárak csöndjében fordultam legbensőbb önmagam szellemi forrásaihoz, vagyis legkedvesebb foglalatosságomhoz.

- *A Korunk a maga súlyával igen jelentős szerepet töltött be a romániai magyarság szellemiségének a formálá-*

sában. Ön a régi és az új folyamnak egyaránt munkatársa, emennek főszerkesztő-helyettese volt, tehát nemcsak részese, hanem egyik irányítója is az erdélyi, romániai magyarság önismeretét szolgáló szellemi tevékenységnek.

- Ami a *Korunk* több mint félszázados történelmét illeti, jó tudnunk, hogy nem egyszer ment át fordulatokon. Dienes László 1926-ban alapított liberális folyóirata Kolozsvárt a bekövetkező világválság során bal felé radikálódott, s nem egyszer, dogmatikus kitérői után, az antifasiszta harc jegyében, immár Gaál Gábor kitekintő alkalmazkodásával, népfronti jelleget öltött, nem utolsó sorban a Tamási Áron elnökletével lezajlott Vásárhelyi Találkozó hatására. Ebben az időben kerültem a laphoz munkatársnak, éppen a népben-nemzetben való gondolkodás kisebbségre oly fontos megközelítésével. Az 1957-ben indult új folyam immár Gáll Ernő főszerkesztő oldalán talált, és startolt egy szocialista jövőelképzelés felé. Hogy mi lett ebből a rendre beálló torzulások, s főleg a Ceausescu féle személyi kultusz folyamán, arról már nem az *Itt és most* (Kolozsvár, 1976) című könyvem hasábjain szólok, hanem a diktatúra bukása után.

Tessék elővenni a folyóirat 1989-es évfolyamának kettes számát, mely már csak 1990-ben tudott pótlólag megjeleni. Bár a hetvenes évek elejétől nem tartozom már a szerkesztőség kötelékébe nyugdíjaztatásom folytán, rám hárult a feladat a lap történeti egészének értékelésére az új forradalmi átalakulás közepette. *Hegyi beszéd fordulatkor* cím alatt őszintén megírtam, hadd idézzem: "Ha valahol hibáztunk és akaratlanul is kiszolgáltattuk eredendő közös humanizmusunkat, az egy belső vitáinkat kiegyenlítő 'pártosság' hibás hiedelme és taktikája volt. Eleve hibás taktika, méghozzá ellentmondásos is, hiszen a *Korunk* belső táborában minden vitafél, akár igazával, akár tévedéseivel egyformán szembeszállott a Ceausescu féle pártvezetés jeliszavai és fegyelmezései mögött egyre támadóbbá váló, s végül a hamisítatlan értelmében fasizálódó hatalmi torzulással. A jövőbe vetett bizakodásunkat, elért eredményeinket védelmező 'párthűség' csapdának bizonyult. A bensőleg sokoldalúan megoszló, de közös fellépéseivel, rendezvényeivel, tanácskozásaival fénykoráig ért lap mondandó-

ja a fokozódó prés alatt egyre összebb szorult. Gátat szabtak a szabad vizsgálódásnak, majd sorra kitiltották a folk-lór, a magyar történetiség, a nyelvapolás, a nemzetiségi tudat, sőt a román-magyar kapcsolatok tárgykörét, míg végül a népi és az egyetemes humanizmushoz ragaszkodó főszerkesztőt is nyomtalanul eltávolították a reakciós párt-diktatúra kezére jutott laptól.” Ennyi az elvi vallomás a visszatekintésben.

- *És milyen volt a minden gáncsoskodás ellenére megőrzött folytonosság?*

- “Bár a cenzúra totális belenyúlása - írom a cikkben - megtörte a hagyományos fővonalat, a szerkesztők kitartása mégis tudott a gyérülő lehetőségek felkutatásával élni, s a felülről diktált anyag résein át is megszólaltatta a régi hűséget. A lap kihullott az időből, de feltűnően késlekedő megjelenései, a világtól való teljes elzárttság és oktrojált megterhelései (a ‘műsaj-anyag’ túltengése) ellenére új erőket gyűjtött maga köré, látszólag semleges témákon át is fenntartva egyet s mást a maga sajátos feladataiból.

Az 1990-es évfolyam Kántor Lajos főszerkesztésében immár a megújhodott világkitekintést és erdélyi magyar önkifejezést követi és sugározza.”

- *A küzdelmet feladó “nem lehet” attitűddel szemben Balogh Edgár a lehetőségeket kihasználó “ahogy lehet” elvét vallotta, vallja. A kompromisszumok célravezetőbbek?*

- A magyar nyelv mindig szigorú különbséget tesz megegyezés és megalkuvás között. A megegyezés lehet nemes, ha két felet kielégít, s lehet nemtelen, ha az igazat képviselő fél megadja magát. Alkalmazkodni a környezethez mindig tudni kell, hogy még kösziklán is teremjen virág, de megalkudni, a kipusztulásba beleegyezni, tilos. A kisebbségi életben nem az én kitalálásom ez, hanem mindazoké, akik - hogy irodalmi képből beszéljek - akár az *Erdélyi Helikon*, akár a *Korunk* útján azt a reményt óhajtották a lelkekbe oltani, hogy megélhetünk, mert meg kell élnünk. Aki egy “nem lehet”-tel kikapcsolja magát kálváriás közéletünkből, az maga is hozzájárul balsikereinkhez, ha csak új helyzetből, másunнан nem talál módot törekvéseink támogatására. Nem mondom, erre is van példa.

- *Mivel magyarázható az erdélyi magyarság nagy-nagy*

türelme? Mi rejlett hallgatásában, a bethlengábori bölcsesség (a fű lehajlik...), netán erőtlenség? Vagy inkább lelki ellenállás volt ez?

- Más a hallgatás és más az elhallgattatás. Bethlen Gábor nem hallgatott, nem a passzivitás embere volt, hanem az adott időben helyes cselekvésé. A nemzetközileg magára hagyott erdélyi magyarságot nem valami végtelen türelem jellemezte, inkább a lehetőségek kivárása. S hogy mennyire csak tetszhalott volt, azt eléggé megmutatta a diktatúra bukásakor tanúsított váratlan és gyors, nagyon széles méretű felzárkózás az új lehetőségek színe előtt.

- Ha van plusz türelme a kisebbségnek, kell lennie plusz humanizmusának is. Mi ez a többlet?

- Ennek a többletnek neve is van, Kacsó Sándor írta le először: kisebbségi humánium. A nagyrészt szétszórtságban élő, vagy szigeteket alkotó romániai magyarság ösztönszerűleg, a vérébe oltva tudja és vallja, hogy sorsa, jövője elválaszthatatlan a román tömegekkel, a román néppel, nemzettel való közös demokratikus fejlődéstől. Ha ütik, visszavág, de akkor is támaszt keres a román demokrata erőkben, személyiségekben, barátaiban. A fennkölt szellem, mely a geopolitikai tényekben, közös történelemben, azonos érdekekben gyökerezik, megmutatkozott az első államfordulat riadalmainak elültével Kós Károly *Kiáltó Szó*-jában, ezt hirdette meg a kisebbségbeli plurális egységet képviselő Vásárhelyi Találkozó is, 1937 fasiszta fenyegetései közepette. Ez volt irányadó jelszava a Magyar Népi Szövetség 600.000 parlamenti választójának 1946-ban, amikor a két unokatestvér, Kurkó Gyárfás géplakatos és Márton Áron gyulafehérvári püspök állította össze a képviselőjelöltek listáját. Ezért szólott egymást követő nemzedékről nemzedékre az erdélyi magyar irodalom. S ez volt az alapgondolata annak a kolozsvári *Hívó Szónak* is (1989. december 24.), mely még az utcai lövöldözések alatt egybeszólította új nemzetiségi összefogásra a magyar tömegeket. Ez az örökölt kisebbségi humánium nyílik ma egy megértőbb Európa keletje és nyugatja felé, szakítva minden népveszejtő imperializmus, fasizmus és sztálini parancsuralom emlékével.

- Az erdélyi magyarságot talán nem is annyira a nyílt

és durva asszimiláció veszélyezteti, mint inkább a művelődési szint süllyedése, az erkölcsi és öntudatbeli kopások.

- Nem véletlen, hogy az önvédelem és önmegvalósítás ma kimondottan iskolaharc jelleget öltött. A világon hol vonulnak fel másutt ezrek gyertyával és könyvvvel a kezükben, hol robban ki ilyen fellépéssel szemben gyilkos pogrom? Diáksztrájk, még hozzá lépcsőkön ülve, az elveszett egyetem visszaszerzéséért - ez az erdélyi magyarság harcának legjellegzetesebb alakzata. Itt most az anyanyelvű oktatás az első politikai jelszó, kétséget nem hagyva, hogy egy nemzet nagyságú kisebbségnek az óvodától az egyetemig teljes iskolahálózatra van szüksége. Ami pedig az erkölcsi kopás kiküszöbölését illeti, ott sem véletlen az egyházak mai reneszánsza; ösztönös válasz a parancsuralom terrorjára, vérengzéseire nem is lehet más, mint megfürdés a krisztianus szeretetben, ámtítások, hazugságok után annyi emberi elvadultsággal szemben a családi erkölcs melege.

Ami azonban az öntudatbeli kopást illeti, más szóval a közügyi hivatástudat, a nemzetiségi önértelmezés lazulását, itt a szíveket és a fejeket felemelő új célirányosság vállalására lesz szükség. A kizárólagosan nemzeti állam, s a belőle következő államnemzet kilátástalanságával szemben a kisebbségi jogok érvényesülése adhat kulcsot a valóban demokratikussá váló Romániának a válságból való kijutásra és az Európa-ház szövetkezési rendszerébe való beilleszkedésre. A kisebbségi milliók önbizalmát biztosíthatja az a tudat, hogy saját érdekeik jogos önvédelme és szolgálata egybeesik a mai nagy történelmi folyamattal. Nem vagyunk egyedül, létünknek értelme van egyetemes európai viszonylatban is. Törekvéseinkben a korszerű nemzetközi haladásnak is záloga vagyunk.

1990.

HETVEN ÉVES A KORUNK

Századunk viszontagságai között kevés folyóirat, szellemi műhely érte meg indulásának 70. évfordulóját. A Korunk születésnapja nemcsak az erdélyi magyarság ünnepe, az egész magyar közélet számára fontos esemény.

Hetven év nagy idő egy folyóirat életében, különösen ha olyan történelmi konvulziókat is átélt, mint a fasizmus és a kommunizmus, a második világhégés és a hidegháborús évek. Ezért is indokolt, hogy felvázoljuk röviden - Kántor Lajos főszerkesztő segítségével - a folyóirat világnézeti vált(oz)ásoktól sem mentes eddigi életútját.

- Fejtő Ferenc, Párizsban élő magyar filozófus, a Korunk egykori munkatársa jegyezte meg az 1996 tavaszán Budapesten tartott megemlékezésen, hogy nincs még egy ilyen idős magyar folyóirat, mint a Korunk, hisz azok a lapok, amelyek vele egyszerre indultak, már rég megszűntek.

- A Korunk 1926-ban indul Kolozsvárt. Dienes László alapító-főszerkesztő értelmiségi vitafórumként indítja a lapot, világnézetek közti tisztázó szándékkal. Az első folyam polgári jellegére utal például, hogy Elekes Miklós egyik írásában még együtt emlegette a fasizmust és a kommunizmust, mint két nagy veszélyt. Ilyet 1990-ig senki sem írhatott le a Korunkban. (Induláskor Dienes "a kor szellemi keresztmetszetét" ígéri az olvasóknak, feladatának tekintve az erdélyi magyarság belső viszonyainak tárgyalagos feltárását, és a kisebbségi sorba süllyedt erdélyi magyarság bekapcsolását az európai eszme- és kultúrközösségbe, hisz "csak a világot ma mozgató eszmékből építheti fel azt a szellemi erődítményt, amelyből népi jövőjét megvédheti." Ezt a szándékot jószerével teljesítette is.

Dienestől 1929-ben Gaál Gábor veszi át a lap irányítását. Szerkesztésében a Korunk - bár változó hangsúllyal, de - kifejezetten baloldali folyóirat volt, bizonyos időszakokban erősen kötődve a Román Kommunista Párt változó irányvonalához, illetve Moszkvához. Ettől azért maga Gaál Gábor is igyekezett valamelyest távol tartani a lapot, és legjobb időszakaiban, a harmincas évek népfrontos sza-

kaszaiban, olyan nagyságok is közölnek a lapban, mint Illyés Gyula és József Attila. Az évtized vége felé Tamási Áron is helyet kap a lapban, de jelen van Déry Tibor, Moholy Nagy László, Kodolányi János, és hosszan folytathatnám a rangos névsort.

- 1940 őszén Gaál Gábor nem kér új lapengedélyt, és a Korunk csak 1957-ben indulhat újra. Nagyon sajátos volt ez az újraindulás, mert az 1956-os magyar forradalom szelleme készítette elő hozzá a talajt, vagyis ennek volt köszönhető az engedély megadása.

Gálfalvi Zsolt esszéíró, kritikus, a Bukarestben megjelenő A Hét című hetilap főszerkesztője a Petőfi Irodalmi Múzeumban szervezett Korunk-tanácskozáson tett vallomása akár perdöntőnek is tekinthető ebben a kérdésben. - Ketten vagyunk itt a teremben - mondta Gálfalvi Zsolt, egyértelműen Gáll Ernő egykori főszerkesztőre utalva -, akik akkor jelen voltunk azon a román pártvezetés által összehívott értekezleten, ahol a pártközpont kiküldöttje egyszer csak kijelentette: "Van egy meglepetésem az önök számára": a zsebébe nyúlt, kivette és felolvasta a Korunk újraindításáról szóló központi engedélyt.

- A folyóirat indulása akkor nagy előrelépés volt a szellemi függetlenedés útján. De mire a lap újraindul (1957), az már kifejezetten a megtorlás és az azt követő időszak, úgy hogy 1957-ben bizony erősen szégyellni való szövegek is megjelentek a folyóiratban, neves személyiségek tollából.

A hatvanas évek közepétől jelentős előrelépés, oldódás következett be az akkor még alkotó marxizmusnak nevezett törekvések szellemében. Ennek a viszonylagos nyitásnak - s a Kriterion Könyvkiadó tevékenységének - fontos szerepe volt abban, hogy felnövekedett egy számottevő erdélyi magyar értelmiség.

A hetvenes években - ez volt a Korunk aranykora - A.K. megj.) - a folyóirat nagyon sokat tett az erdélyi magyarság önismeretéért. Érdekes, hogy a Korunk, ellentmondásos módon, egyik szálláscsinálója volt annak a teljességre törekvésnek, amelyben a korábbi ellenlábás, az Erdélyi Helikon olyan nagy szerepet játszott. Az Erdélyi Helikon irodalmának a rehabilitációért folytatott harc a Korunkban in-

dult meg. Ezt azért kívánom hangsúlyozni, mert sokan úgy akarják jellemezni, vagyis mennybe meneszteni vagy megbélyegezni a lapot, hogy kiragadnak egy szeletet a tevékenységéből. Ez elhibázott gyakorlat, mert az az igazság, hogy nagyon változatos volt ez az időszak.

A nyolcvanas évek első felében fokozatos beszűkülés volt észlelhető, az évtized közepétől pedig, a Ceausescu-diktatúra oly mértékben rányomta bélyegét a lapra, hogy önálló gondolkodásra már nemigen volt lehetőség. Ennek ellenére a Korunkat első számú közellenségnek tekintették, állandó gyanakvás vette körül. Sorra betiltották rendezvényeit, így például a jelentős képzőművészeti eseménnyé nőtt *Korunk Galériát*, nem engedélyezték a Korunk Galéria albumának a kiadását, hasonlóképpen betiltották az erdélyi magyar tudósokat tömörítő un. *Korunk délelőtti*ket s a *Korunk-díjakat*. Így érkeztünk el 1989 decemberéig. A korábbi főszerkesztő, Rácz Győző ekkor már két hónapja halott. A pártközpont mindenképpen aktivistát szeretett volna látni a főszerkesztői székben, de azért akárkit mégsem tehettek oda. Ez az interregnum 1989 december végéig tartott. 1990 januárjától megújult, teljesen megváltozott a lap szellemisége, és elkezdődött a szerkesztői gárda máig tartó nagy fokú megfiatalítása.

- *Kötelességének tekinti-e a Korunk továbbra is az erdélyi magyarság szolgálatát, szellemi-társadalmi önépítkezésében?*

- Feltétlenül. Több példát is említhetnék, de ez a leglátványosabban bizonyára az RMDSZ-szel foglalkozó lapszámkból tűnik ki. A törődés állandó, folyamatos. Most épp a román-magyar viszonyral foglalkozunk. Tudnunk kell ugyanis, hogy nézik a magyarokat Romániában, és azt is, hogy látjuk mi önmagunkat. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a Korunk nemcsak az erdélyi magyarsághoz, hanem a magyarság egészéhez kíván szólni.

- *A hetvenes években a Korunk (Gáll Ernő főszerkeszti) nemzetiségi önismereti fórumként fogalmazta meg magát. Jelen körülmények között, főszerkesztőként, változtattál-e ezen az öndefiníción?*

- A Korunk az önismereti vonulatot és az európai felzárkózás igényét egyaránt képviselni szeretné. Úgy érzem,

hogy most a lapban szigorúbb önkritika érvényesül a hagyomány értékelésében, és nagyobb vitaszellemmel folyik annak a tudomásul vétele, ami a nagyvilágban történik, és jelentős teljesítménynek számít a társadalomtudományokban, az irodalomban és másutt. József Attilával szólva, én a lap mibenlétét úgy fogalmaztam meg, hogy "a hetedik te magad légy". Ez azt jelenti, hogy a hetedik évtized után a Korunknak önmagát kell vállalnia. Nem állhat semmilyen ideológia szolgálatában, mint ahogy azt korábban önként tette vagy rá kényszerítették. A folyóirat olyan korszerű társadalomszemléletet akar képviselni, amelynek jegyében kiáll az egyéni szabadságjogok mellett, felvállalva egyszerűs mind a közösség értékeit is. Nem kívánja szembeállítani a konzervatív-keresztény, liberális és szocialista eszményeket. Nagyon fontosnak tartom, hogy a Korunk világnézeti elfogultságok fölé emelkedjen. Ám ha ilyesmire mégis rákényszerítenék, úgy én valamilyen nemzeti liberális gondolkodásmódhoz érzem magam a legközelebb, anélkül, hogy a magukat deklarált nemzeti liberálisoknak nevezőkhöz csatlakozni akarnék.

1996.

JOGOS JEREMIÁDOK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NEGYVEN ÉVE SZÜNTETTÉK MEG A BOLYAIT*

Amely - mint Balázs Sándor filozófiai író mondta - azért lett, hogy ne legyen. Bármennyire furcsán hangzik is, a tények, melyeket alább hadrendbe állítunk, ezt bizonyítják:

A Bolyai Tudományegyetem a két világháború között egyetem nélkül maradt erdélyi magyarság tudományos-kulturális vágyainak és törekvéseinek a jelképévé vált. Létrejöttét, illetve az 1940-es bécsi döntés után Szegedről Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetem folytonosságát több tényező is elősegítette. Az Egyetemi Tanács már 1944. szeptember 15-én, a szovjet front közeledtével határozatban mondta ki, hogy "az egyetem még ellenséges megszállás esetén sem hagyja el Kolozsvárt..., mert Erdély magyarságának szüksége van arra a kulturális tőkére, amit az egyetem képvisel." Ugyanakkor hozzájárult ehhez a kolozsvári magyar és román értelmiség és munkásság tekintélyes részének a kívánsága, valamint a szovjet katonai vezetés által a győztes nagyhatalmak közötti megegyezés tiszteletben tartása és érvényesítése, amely szerint "a felszabadult területeken minden intézménynek folytatnia kell a működését." Ki gondolta volna, hogy ez az egyszerűnek tűnő helyzet az évek múlásával egyre bonyolultabbá és a magyar tannyelvű oktatás tekintetében katasztrofálissá válik.

A magyar egyetem ügye a szovjet csapatoknak már a városba való bejövetele másnapján felmerült. Történt ugyanis, hogy a városháza tükörtermében tartott gyűlésen - ahol Malinovszkij marsall a jelzett időben nem jelenhetett meg - a román tiszti küldöttségből az egyik tiszt, elbúcsúzva a jelenlevőktől, kijelentette: "Most megyünk átvenni az egyetemet." Attól kezdve az egyetem sokat vitatott kérdés lett Kolozsvárt.

*Ez a cikk két kolozsvári nyugalmazott egyetemi tanár, Balázs Sándor filozófus és Bodor András (volt dékán) visszaemlékezésének felhasználásával készült.

Látnivaló, hogy a felszín alatt már akkor feszültek az ellentétek. Erre utal Teofil Vescan kinevezett professzor írásának a címe is: *Demokratikus egyetem mindkét nép számára* (Erdélyi Szikra, 1945. március 3.). A cikk szerzője úgy véli, hogy a helyes megoldás csak az lehet, ha mindkét nép számára biztosítják az anyanyelvű egyetemi, általában a főiskolai oktatást. 1945. április 16-án és 17-én az Országos Demokrata Arcvonal (ODA) gyűlésén külön bizottságot neveztek ki az észak-erdélyi román és magyar egyetemi oktatás megtárgyalására. A bizottság elhatározta és törvényerőre emelés céljából előterjesztette a következőket: A nagyszebeni-temesvári román egyetem május 1-jei hatállyal visszatér Kolozsvárra, és elfoglalja az egyetem összes helyiségeit és otthonait. Kolozsváron magyar előadási nyelvű tudományegyetemet létesít. A magyar tudományegyetem május 25-ig a vizsgákat is befejezi, hogy május 30-ig az épületeket átadhassa a hazatérő román egyetemnek.

Nem sokkal később a Nemzetnevelésügyi Miniszter két törvényjavaslatot terjesztett Mihály király elé. Az első a román egyetem visszatérésére, a második a magyar anyanyelvű állami egyetemre vonatkozott. Idézzünk a miniszteri felterjesztésből: "Tekintetbe véve az egyenlőségi szellemet, amellyel a kormány országunk minden polgárával el akar járni, és ama vágyát, hogy egy jobb és igazságosabb világ érdekében minden nemzetiséggel együttműködjék; Tekintetbe véve, hogy a magyar nemzetiség demokratikus képviselői által állami egyetemi oktatást kér magyar előadási nyelven; Mellékelten elkészítettem a rendelettvörvény tervezetét, amely révén egy magyar előadási nyelvű állami tudományegyetem létesül Kolozsváron..." Ilyen előzmények után a Hivatalos Közlöny 119. számában május 28-án közölt 407-es számú törvényrendelet kimondja, hogy Kolozsváron 1945. június 1-jei hatállyal magyar előadási nyelvű Állami Tudományegyetem létesül, amely a következő tudománykarokkal fog működni: a.) Irodalom és Bölcsészet; b.) Jog- és Közgazdaságtudomány; c.) Természet-tudomány; d.) Orvostudomány. Ezen tudományegyetem működéséhez megkapja a kolozsvári Regina Mária Líceum épületét. A szükségekhez és a lehetőségekhez mérten

más épületek is rendelkezésére bocsáthatók.”

Így kezdődött a Bolyai Tudományegyetem kálváriás története, amely - mint Balázs Sándor alapos kutatásaiból kitűnik - nem volt más, mint egy eleve elhatározott, tudatos és folyamatos leépítés, még ha az egyetem vezetőségének esetenként sikerült is ideig-óráig semlegesíteni ezt a tervet. Bemutatva az 1945 és 1959 közötti történéseket, a filozófiai író - szokatlanul - a végpontból, a felszámolásból indul ki, amit a román állam részéről megnyilvánuló célszerű tevékenység megvalósult “eseményének” tekint. Eszerint valamennyi kis- vagy nagyhatalmi intézkedés valójában eszköz minőségében kapcsolódott a végponthoz. A megvalósított célból való kiindulás a bizonyításban látszat-abszurditást rejt magában, nevezetesen: azért hozták létre a Bolyai Tudományegyetemet, hogy felszámolják, avagy a Bolyai egyetem azért lett, hogy ne legyen. E látszatkép-telenség felszámolásához mindenekelőtt szemügyre kell venni a létrehozás mozzanatát, mert egyébként érthetetlen, miért hoznak létre valamit, ha a cél amúgy is annak megszüntetése. Emlékezzünk két évszámra! Az egyik 1945. május 28. Ezen a napon írta alá Mihály román király a kolozsvári magyar egyetem létrehozására vonatkozó dokumentumot. A másik dátum 1947. február 10. Ekkor írták alá Párizsban a Romániával kötött békeszerződést. Köztudott, hogy Erdély Romániához csatolásának volt egy feltétele, az, hogy Románia demokratikus állam lesz. Ebbe beletartozik a kisebbségi jogok biztosítása is. Tehát a békeszerződés megkötése előtt Romániának bizonyítania kellett. Ezt szolgálta a magyar egyetem létrehozása. Az 1945 és 1959 közötti negatív történések alapján a jó szándékot már ekkor megkérdőjelezhetjük, és arra következtethetünk, hogy a nemzetközi nyomás kikényszerített valamit, és ezt a román hatalom már kezdettől fogva úgy kezelte, hogy a békeszerződés számonkérésének elhomályosodásával amúgy is visszacsinálhatja.

A titkolt cél érdekében tett első lépés az volt, hogy az 1940-be Nagyszebenbe költözött román egyetem visszatért Kolozsvárra. Az univerzitásként, azaz teljes profillal működő egyetemnek nemcsak a Ferenc József egyetem épületét kellett átadni, hanem az orvosi oktatáshoz szükséges

infrastruktúrát is. Ezért az orvosi kart áthelyezték Marosvásárhelyre. A Bolyait gyengíteni hivatott eljárás azonban fordítva sült el. Marosvásárhelyen fokozatosan kiépült a romániai magyar orvosképzés európai szintű fellelegvára.

A következő obstrukciós lépés a magyar tanszemélyzetet érintette. Minisztériumi határozatok születtek arról, hogy a román állampolgárságú tanárok továbbra is megmaradhatnak állásukban, a nem román állampolgárságú jeles magyar professzoroknak, tanszemélyzeti tagoknak az állását viszont nem biztosítják az egyetemen. Így hát számos kiváló egyetemi tanár volt kénytelen elhagyni az egyetemet.

De nemcsak a magyar állampolgárságú tanároktól akarták megfosztani az egyetemet, hanem a román állampolgárságúaktól is, akiket elsősorban ideológiai okokból nem tartottak alkalmasnak egyetemi-főiskolai tevékenységre. Hirtelen napirendre került a "purifikálás", a tisztogatás. Ez ismét súlyos gondot okozott az egyetem vezetésének, mert meg kellett keresni az utánpótlást. Szerencsére a romániai magyar értelmiségiek között még mindig voltak, akiket meg lehetett bízni egyetemi oktatói munkával, meg aztán kezdett felnőni az új értelmiség is. Az 1948-as tanügyi reformot követően az egész román oktatást a marxizmus-leninizmus eszmerendszerében és szellemében kellett működtetni, ezért a teológiai tanároknak és a meggyőződéses hívőknek maguknak kellett félreállniuk.

A tanügyi reform utáni közvéleményt igen megrázta az egyetem második rektorának, Balogh Edgárnak a letartóztatása 1949 őszén. A Bolyai Tudományegyetem és az Orvosi Egyetem első rektora, Csögör Lajos ugyanazon év őszén szintén börtönbe került. 1952-ben - a Luca-féle elhajláshoz fűződő események kapcsán - több kiváló tanárt eltávolítottak az egyetemről, a diákok közül többeket kizártak vagy letartóztattak. A hajsza nem szűnt meg a következő években sem. Hevesen támadták az egyetemet egyes pártvezetők: Ana Pauker, Vasile Luca, akikhez csatlakozott Alexandru Moghioros (Mogyorós Sándor), akik ma is hangoztatott "érvekkel" akarták lehetetlenné tenni a magyar felsőfokú oktatást; eszerint a magyar egyetem szeparatizmust jelent, illetve hogy az itt végzettek nem fog-

nak tudni elhelyezkedni román környezetben, mivel nem fogják ismerni a román nyelvet.

A kigondolt cél érdekében hoztak olyan intézkedéseket is, amelyek már nem személyekre szabottak voltak. Megpróbálták megtörni a Bolyai egyetemes jellegét, és a szétarabolással közelebb jutni az egyetem létének a végkifejletéhez. Felszámolták többek között a filozófusképzést, 1955-től a nyelvészet, történelem, pedagógia, lélektan egyetlen karba egyesült. Volt olyan időszak, amikor a jogi és a közgazdasági képzés intézményi formában is elkülönült a Bolyaitól. Egy ideig a történelem szakot egyesítették a földrajzzal. Egyszóval szervezési káosszal bizonytalanra akarták tenni az egyetem működését.

Egyre gyakoribbá váltak az olyan jelenségek és eljárások, amelyekről a tanszemélyzet csak később tudhatta meg, hogy a kolozsvári egyetemek egyesítésére irányuló előkészületeket jelezték. Az első veszélyes jelzések az 1955-1956-os tanév kezdetén tűntek fel. Időről-időre rémhírek röppentek fel valamelyik kar megszüntetéséről. Kezdték terjesztetni, hogy a Bolyai egyetem végzettjeit nincs hova elhelyezni, mert túltermelési válság állt be, amit az egyetem helyszíni felmérései tényszerűen megcáfoltak.

Az 1955-1956-os tanév októberében meglátogatta az egyetemet Leonte Rautu, a végrehajtó bizottság tagja és Miron Constantinescu oktatásügyi miniszter. Az egyetem szűkebb vezetésével tartott "megbeszélésen" Rautu azt kérdezte, milyen elhelyezkedési lehetőségei vannak a végzetteknek, vajon nem kellene-e csökkenteni a hallgatók létszámát, és milyen lehetőségei vannak az egyetemnek nagyobb távlatban? Úgy tűnt, hogy lényegében az egyetem működésének a szükségességét kérdőjelezi meg. Az addig csak titkon követelt, legfeljebb fél szájjal kimondott célt - ilyen látogatások alkalmával - immár szókimondóan megfogalmazták, kezdték nyíltan hangoztatni. Újra előkerültek az úgynevezett elméleti érvek, köztük az, hogy a romániai magyar kultúrának nincs köze a magyarországi művelődéshez, a kisebbségek szellemi értékei Romániáéi, így a kisebbségi magyar tudományosságnak csak azt kell átfognia, ami Romániához kapcsolódik, minek hát a Bolyai egyetem, amely amúgy sem taníthat mást, mint bármelyik más ro-

mán egyetem? Az elbocsátások, a diákok kizárása az egyetemről, illetve letartóztatásuk mind annak a hamis feltételezésnek az "igazolását" célozták meg, hogy a Bolyai egyetem nem illeszkedik be az ország főiskoláinak, egyetemeinek ideológiai és politikai arculatába. Az alapmotívum az volt, hogy a magyar egyetem veszedelmes gócpontot jelent a tanügyi hálózat egészében, a magyar egyetem a magyar revizionizmus tűzfészke, így tarthatatlan az önálló létezés. A Bolyai sorsa megpecsételődött. Ezt a pecsétet persze igen rég ráütötték a felszámolási okmányra, csak hogy ki kellett várni, amíg megéri az idő a felszámolásra.

A kérdés nyílt felvetésére 1959. február 18-22 között a romániai diákszövetség bukaresti országos értekezletén került sor. Az elvi kérdéseket - a nemzetiségek fiataljainak közeledése, a nemzetiségek elszigetelődésére irányuló törekvések kiküszöbölése, a nemzeti ellenségeskedések maradványainak felszámolása, az ifjúság hazafias egységes szellemben való nevelése - Gheorghe Gheorghiu-Dej főtitkár vetette fel. Február 26-án megkezdődött a gyűlések hosszú sora, amelyek lényegében Ceausescu irányítása alatt folytak. A felszólalók hivatalosan utasítást kaptak arra, hogy mit mondjanak. Ha a felszólalók közül valaki eltért a bukaresti határozattól, amely szerint az egyesítés nagymértékben hozzájárul a román-magyar barátság és együttműködés elmélyítéséhez, vagy olyan megjegyzéseket tettek, amelyek nem voltak összhangban a politikai vonallal, Ceausescu elnökségi tag közbeszólt, kérdéseket tett fel, és a különben feszült hangulatot még feszültebbé tette. A fojtott légkör ellenére hárman ellene voltak az egyesítésnek: Balogh Edgár, Nagy István és Szabédi László. Ilyen módon nyilvánvaló, hogy a felszólalók nem megvitatták, hanem megerősítették az egyetemek egyesítéséről előzetesen hozott határozatot.

Első lépésként a két egyetem diákjait közös otthonba, sőt közös szobákba költöztették át. Azokat a karokat véve számításba, amelyeken a magyarul előadandó tantárgyakat is feltüntették, kiderül, hogy a haladéktalanul foganatosított intézkedések folyamán, román nyelven előadásra kerül 137, magyarul pedig 43 tantárgy, vagyis az előadott tantárgyaknak csupán egyharmada. A jogi és a közgazdaság-

tudományi karon minden tantárgyat román nyelven adtak elő. Látható tehát, hogy az egyesítésnél az egyenlőségi elv eleve csorbát szenvedett, s hogy az egyesítés nem a hirdett eszméket tartotta szem előtt, hanem a magyar tannyelvű oktatás fokozatos leépítése volt a titkos cél. Ami aztán mérföldes léptekkel meg is történt. A szünni nem akaró megszorító intézkedéseknek, zsugorításoknak az lett a következménye, hogy 1990-et megelőzően a magyar tannyelvű oktatás - a Magyar Nyelv és Irodalom szak kivételével - a Babes-Bolyai egyetemen, egyáltalán a felsőoktatásban gyakorlatilag megszűnt.

Nagy baj, hogy az évtizedekig hangoztatott ürügyet - elszigetelődés, elhelyezkedési nehézségek a román nyelv ismerete híján stb. - a legmagasabb szinten ma is vallják, és megalapozott intézkedésnek tartják a Bolyai Tudományegyetem egykori felszámolását. Balázs Sándor filozófus így emlékezik vissza egyik kísérletük fiaskójára: "Az 1989-es események után az RMDSZ kis küldöttsége, melynek magam is tagja voltam, Iliescuval mint államfő-jelölttel beszélt. Arra a kérdésemre, hogy vajon most is indokoltnak tartja-e a Bolyai Tudományegyetem felszámolását, azt felelte, igen. Hisz akkor a magyarországi ellenforradalom - igen így: ellenforradalom! - hatására az egyetemen eluralkodott a magyar nacionalista szellem".

Lényegében ma is itt tartunk.

Csögör Lajos, a Bolyai Tudományegyetem első rektora *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben* című könyvében idézi Márton Áron szentéletű püspöknek egy 1946 elején tett megjegyzését: - Csögörkém, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló magyar egyetem sokáig megmarad? Magukat megszédítette az a négy év, amit Észak-Erdélyben éltek, és ezért nem látnak elég tisztán. Hogy mit várhatunk a jövőtől, azt csak mi tudjuk, akik Dél-Erdélyben élünk.

A Bolyai Tudományegyetem újrarendezésének kérdésében a nacionalista bukaresti vezetés, Constantinescu államfő álláspontja egy jottányit sem változott az előző kormányokéhoz képest. Nem technikai okok miatt késik tehát az erdélyi magyarság életbe vágóan fontos, jogos kérésének a teljesítése, hanem azért, mert román részről **nincs rá politikai akarat**. Ez ilyen egyszerű!

Pedig az erdélyi magyar iskolahálózat csúcsa, szellemi összefogója épp a magyar tannyelvű egyetem lenne. Ez biztosíthatná az értelmiség utánpótlását. Nem túlzás azt mondani, hogy - hosszabb távon - a magyar nyelvű oktatás jövőjétől függ az erdélyi magyarság fennmaradása, léte. Ezt persze jól tudják a román politikusok is. Ezért nem halad előre egy tapodtat sem a Bolyai Tudományegyetem, az önálló magyar felsőoktatás ügye. Mit tehetünk, mit kell tennünk ebben a helyzetben? A mostaninál sokkal de sokkal határozottabban és egységesen kell fellépni ősi jussunk visszaszerzéséért! Ne hagyjuk, semmi áron se hagyjuk elveszni "a templomot és az iskolát!".

1999.

SZIRTEK KÖZT HAJÓZVA

Bukarestben járva elhatároztam, hogy meglátogatom a román fővárosban működő magyar intézményeket. Így jutottam el a Bukaresti Egyetem Hungarológiai Tanszékére is, ahol az intézet létrejöttének körülményeiről, múltjáról és a lehetséges jövőről cseréltük ki gondolatainkat dr. Molnár Szabolcs tanszékvezető tanárral. Később, szálláshelyem felé baktatva az esti Bukarest zegzugos utcáin, ilyenképpen summáztam a bennem rajzó gondolatokat:

A 68-as Prágai Tavaszt követő rövid enyhülés lehetővé tette, hogy Bukarestben magyar nyelvet és irodalmat oktassanak erdélyi, főleg a Székelyföldről érkező magyar fiataloknak. Volt ugyan már itt magyar nyelvű oktatás a múlt századtól kezdve, mint ahogy Budapesten is oktatták a románát, paritásos alapon. De nem volt az több pusztá formalitásnál. A hatvanas évek végén dr. Szabó Zoltánt, a kolozsvári Babes-Bolyai egyetem tanárát bízták meg az újjászervezéssel, ám a magyarfaló román politikai hatalom tiltó intézkedései miatt 1990-ig a magyar nyelv és irodalom csak mellékszakként működhetett a Bukaresti Egyetemen, és nem volt beiskolázási keretszámuk sem.

Mondják, hogy minden rosszban van valami jó. Visszapillantva az elmúlt évtizedekre, most már látjuk, minő szerencse, hogy így történt, mert főszakként indítva Bukarestben a magyart, könyörtelenül kijátszották volna Kolozsvárral szemben. Eredendően ez is lehetett a titkos szándék: Bukarestben fokozatosan emelni a magyar hallgatók számát, közben Kolozsváron csökkenteni a beiskolázási keretszámot. Igaz, hogy csökkentették Kolozsvárt anélkül is, hogy Bukarestben emelték volna, de biztosra vehető, hogy előző esetben mindezt sokkal drasztikusabban, teljes kíméletlenséggel tették volna, ami a kolozsvári magyar oktatás sokkal gyorsabb megszüntetéséhez vezetett volna.

Az első három évben elég nagy volt az ifjúság érdeklődése a magyar szak iránt, viszont a román "kulturális forradalom" után erősen megcsappant a bukaresti magyar szakra felvételizők száma. Tovább szigorodtak a feltételek

is: már csak két évenként szabadott mellékszakként felvenni a magyart.

Milyen volt ennek a kis magyar "kolóniának" a helyzete a 89-es eseményeket megelőző hónapokban, hetekben? Siralmas. A folyamatos sorvasztás eredményeképpen a valamikori négy évfolyam helyett már csak egy működött, néhány diákkal. Megszüntetni nem szüntették meg, de Szabó Zoltán professzortól megvontak minden anyagi támogatást, lehetetlenné tették számára, hogy Kolozsvárról ingázva továbbra is betanítson. Végül mindössze két oktató maradt a tanszéken!

Hogy tudtak ilyen körülmények között is talpon maradni? Anyaországi segítséggel. A Románia és Magyarország közötti kulturális egyezmény értelmében Románia kötelezte magát arra, hogy évente egy-egy vendégtanárt fogad, a magyar fél pedig élt a lehetőséggel, és folyamatosan küldte a bukaresti magyar tanszékre a szakembereket. Ám így is 89 késő őszen a magyar tanszéken már épp csak pislákkolt az élet. Törölni a magyar tanszéket tisztán politikai megfontolásból nem törölték, ugyanis így fel lehetett mutatni a világnak, hogy lám, Romániában még Bukarestben is van magyar oktatás. Ami persze alig volt több a semminél.

Ezerkilencszázkilencven legelején - a marosvásárhelyi eseményeket megelőzően - sikerült egy huszárvágással létrehozni a Hungarológiai Tanszéket, gyorsan beindítani főszakként a magyart. Miért hungarológia a neve? Egyrészt taktikai megfontolásból, hogy ne fedje a kolozsvári egyetem magyar tanszékének a szerkezeti felépítését, másrészt pedig azért, mert biztosítani kellett - akárcsak Prágában, Nápolyban, Bolognában és másutt - a többségieknek azt a lehetőséget, hogy maguk is elsajátíthassák a magyar nyelvet és a magyar kultúrát. Amire, nem kétséges, nekünk magyaroknak is szükségünk van. Mert az a román nemzedék, amely - iskoláztatásánál és egyéb tényezőknél fogva - jól beszélt magyarul, sikeresen fordította román nyelvre a magyar irodalmi alkotásokat, már nyugdíjba vonult, kiöregedett vagy kihalt. Nekünk is fontos tehát, hogy román részről növekedjen az érdeklődés a magyar kultúra iránt.

De éltek/élnek-e a felkínált lehetőséggel? Kezdetben

igen. Viszont az 1992-es választások előtti Iliescu-féle kortes kampány idegengyűlölő (xenofób), sovíniszta propagandája nyomán 1992-től 1997-ig egyetlen egy román diák sem jelentkezett felvételre a hungarológiára. Pedig nekik nem magyarból kellett felvételizniük, mint gondolnánk, hanem magyar helyett egy másik idegen nyelvből. A kilencvenes évek első felében elképzelhetetlen volt, hogy egy bukaresti román diák azt mondja a nagynénijének vagy a nagybácsijának, hogy magyar szakra jár. Mára egy fikarcnyit csillapodott ugyan a magyarok elleni vad propaganda, de ki tudja, meddig tart?

Vajon van-e célja, értelme, haszna a hungarológiai intézetnek a román fővárosban? Ennek alkalmasint egyetlen potenciális veszélye lehet: az, hogy magyar értelmiségiek ragadhatnak ott, veszhetnek bele a román tengerbe. Egyébiránt a hungarológiának Bukarestben megvolna a maga haszna. Már csak azért is, mert szükségünk van olyan magyar értelmiségiekre is, akik jól beszélnek a román nyelvet, ismerik a bukaresti szlenget és az erdélyi magyarokétól eltérő észjárásukat. Kiformálódnak bennük olyan készségek, amilyenek erdélyi magyar környezetben nem alakulhatnak ki. Az erdélyi magyar óhatatlanul frusztráltnak érzi magát Bukarestben. Utálja ezt a nagyvárost. Kisebbrendűségi érzéssel küszködik, mert képtelen eligazodni a számára teljesen idegen regáti világban. Viszont ha az a csíkszeredai magyar gyerek eltölt Bukarestben négy-öt évet, visszamenve, Erdélyben már egészen másképp tud fellépni a román hivatalnokokkal szemben saját nemzeti közössége érdekeinek a védelmében. Romániában nem lehet sikeres kisebbségi politikát folytatni anélkül, hogy a magyar politikus ne beszélje jól a románt, ne ismerje az erdélyi magyartól merőben eltérő ókiráltságbeli román mentalitást. Nos, a hungarológia hallgatója ezt a román fővárosban akarva-akaratlanul megismeri, hisz nap mint nap beleütközik. Isten ments, hogy átvegye, de ismerje meg, hogy tudjon mit kezdeni vele!

Magyarországon sem rózsás a felsőoktatás (anyagi) helyzete, Bukarestben sincs ez másképp. De a hungarológusok helyzetét rendkívül megkönnyíti a Bukaresti Magyar Kulturális Központ munkatársainak a nagylelkűsége, akik

nemcsak hogy beengedték az intézetbe a hungarológus hallgatókat, hanem megnyitották előttük nagyszerű könyvtárukat is. *Magyar évszázadok* címmel eszméltető filmeket vetítettek a magyar jogtörténetről, a honfoglalásról, a nemzeti művelődés alapvető kérdéseiről. A Kanadában élő Széchenyi Pál, a nagy előd kései leszármazottja, egy remek filmet bocsátott rendelkezésükre, ami nélkül a tanárok nem tudták volna kellően érzékeltetni a "legnagyobb magyar" igazi nagyságát, a nemzet életére gyakorolt áldásos hatását. Nagyot lendített rajtuk a magyarországi ösztöndíjrendszer is, a debreceni Szabadegyetem előadásain való ingyenes részvételük. Azokat a román hallgatókat, akik tavaly kerültek a hungarológiára, a Budapesti Magyar Nyelvi Intézet két hónapos intenzív képzésben részesíti. A Széchenyi Könyvtár évtizedek óta küldi az oktatáshoz nélkülözhetetlen szakkönyveket. A Bukaresti Egyetemen el sem lehetett volna képzelni a magyar oktatást, ha a diktatúra idején - titokban - nem segítettek volna könyvekkel a tanszéket. Vekerdí József hihetetlenül sokat tett ezen a téren. El is távolították a munkahelyéről, rásütve a hamis vádat, mint valami billogot: antiszemita, pedig még a legliberálisabb kollégái is elismerték, hogy az ellene irányított vád teljesen alaptalan, ocsmány hazugság volt. Vekerdí úr kizárólag szakkönyveket küldött - ezt az ottani oktatók készséggel tanúsítják -, amiért Bukarestben soha senkinek semmilyen bántódása nem esett. Valakinek az útjában állt - ez az egyetlen magyarázat erre a galád tetre. A Széchenyi Könyvtár ma is küld szakkönyveket, igaz, valamivel kevesebbet, mert, mint mondják, kevesebb a pénz. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság küldeményei is rendre megérkeznek. Ők irodalomtörténeti szakkönyvekkel segítik a kis csapatot. A Magyar Köztársaság bukaresti nagykövetségén még a diktatúra idején is voltak olyan kultúrattasék, akik becsülettel, bátran segítettek. Remélhetőleg az Orbán-kormány merőben más, eredményesebb politikát folytat a határon túli nemzetrészek megmaradásáért, talpra állásukért. Mindezekért a támogatásokért ez a kisded csapat igen-igen hálás, és egyre reménykedőbb.

Csak hagynák végre nyugodtan dolgozni őket!

1998.

VISSZATÉRÉS

Felemelő ünnepségen vettek részt 1997 nyarán Kolozsvárott a város nyugati kapujában álló kolozsmonostori apátsági templom újrászentelésén jelenlévők. A templomszentelés egyszerre volt történelmi és kultúrtörténeti esemény.

Jakab Gábor kolozsvári plébános tájékoztatása szerint népünk kereszténnyé válása időszakában a térítő igehirdetés munkájában a bencések jelentős szerepet vállaltak a püspökségekhez tartozó apátságokban. Ezek egyike volt a minden bizonnyal XI. századi királyi alapítású kolozsmonostori apátság.

Rangját az is igazolja, hogy birtokain a szerzetesek maguk szedték az egyháznak járó tizedet, meg az, hogy nem a területileg illetékes erdélyi püspöknek, hanem egyenesen az esztergomi érseknek volt alárendelve.

Ebből a felállásból, sajnos, a hatalmasabb részéről (mert rendszerint így szokott történni) hadviselésig menő ellen-szenv született, ami Vilmos püspök (1204-1221) kormány-zása idején a rendház tényleges megtámadásához és könnyörtelen rombolásához vezetett. Ehhez adódik aztán egymást követő századokban a többi pusztítás: a tatárjárással, a reformációval, a kuruc- és labancháborúval járó rombolás és egyéb csapás, aminek következtében a szerzetesrend lassan elsorvadt.

Egy korabeli dokumentum szerint a templom és rendház 1818-ig állt. Ekkor Rudnai erdélyi püspök az omladozó falak köveit az épülőben lévő Farkas utcai líceumnak adományozta.

Nem kevésbé tanulságos, hogyan változott századunkban a templom sorsa. Trianon után ugyanis különös helyzet állt elő: az Erdélyi Római Katolikus Státus 1924-ben - száz lej szimbolikus díj ellenében - átadta a templomot használatra a görög katolikus egyháznak. A szerződés 1949-ben járt volna le. Igen ám, de 1948-ban a román állam a görög katolikus egyházat egy tollvonással megszüntette, a templom pedig "automatikusan" átment az ortodox egyház kezelésébe. Azóta a római katolikus egyház mint tulajdo-

nos többször is megpróbálta a tulajdonjogát érvényesíteni, azaz visszavenni a templomot, de ez nem sikerült.

1991-ben a templom jelenlegi plébánosa, Kádár István volt az, aki ennek újból nekifeszült, és egy jóindulatú ortodox pap segítségével sikerült elérnie, hogy 1991 júniusában a római katolikusokat is beengedték a templomba, s Kádár István plébános megtarthatta az első koncelebrációs misét.

A templom vegyes használata 1994-ig tartott, amikor a templomból végleg kivonultak az ortodox hívek, átmenvén a saját maguk építette templom alagsori részébe. Így szűnt meg az évekig tartó "vegyes" állapot. Azóta a szakadatlanul folyó irdatlan sok pénzt, anyagi áldozatot, erkölcsi erőfeszítést igénylő és idegeket felőrölő munka nyomán kívülből megújult a viszontagságos századokat átélt ősi templom, s lenyűgöző szépségükben élénk tárulnak a múltból, jelenről és remélhetőleg a jövőről is tanúskodó "megszentelt kövek".

Wass Albert *Kard és kasza* című regényében írja: "Két-féle ember van ezen a világon: az egyik, aki karddal farag világot magának, a másik ekével. De a karddal faragott világot egy másik kard ledöntheti, s újjá faraghatja nagyon is gyorsan. Maradandót csupán az eke farag."

Miközben június 21-én, a leghosszabb nyári napon gyönyörű verőfényben a püspök fölszentelte az újra birtokba vett templomot, és benne - ez akár jelképes is lehet - közel százötven fiatal bér málkodott, az írónak egy másik gondolata jutott az eszembe: "Azé a föld, aki munkálja s ügyeli." Toldjuk meg ezt a gondolatot egy harmadikkal, amely akár parancsként is felfogható: "Azé az ország, aki benépesíti."

Egykéző nemzettestvéreim, ezt - *bűntudattal!* - véssetek jól az eszetekbe, és ha még nem késő, tegyetek ellene! Hogy megmaradhassunk atyáink földjén.

1997.

FÉSZEKTELENÜL (?)

Még most is látom magam előtt kétségbeesett tekintetét, amint késő este bekopogott hozzánk, és sietve közölte: - Hallottátok? Most mondta be a rádió, hogy a temesvári szekusok már Váradon vannak. Házról-házra járnak, a magyarokat kiverik a lakásukból, összeterelek, és halomra lövik. Jaj, Istenem, mi lesz a gyermekekkel!?

A szomszédéknak egy hat, és egy nyolc év körüli leánykájuk volt. Próbáltam megnyugtani a fiatalasszonyt, hogy ilyen nincs, mit vétettünk mi nekik... De amit megnyugtására szántam, abban magam sem hittem. Aki félszáz évet leélt kisebbségi sorban, belekóstolt Ceausescu mennyországaiba, az igen keserű tapasztalatokkal lett "gazdagabb".

Persze ezenközben a mi gyermekünkre és magunkra is gondoltam. Mert mi meg nem történhet ott, ahol az erőszak kádurvult többségi előítélet "tesz törvényt", ítélkezik élők és holtak fölött.

- Mi levettük a névtáblánkat az ajtóról - mondatta később a fiatalasszonnyal a védekezés ösztöne. Nem rossz ötlet, gondoltam, de a következő pillanatban már el is vettem, hisz a szomszédok úgy is tudják, kik laknak a hirtelen "névtelenné" vált lakásokban. Ceausescu bedarálási politikája még arra is kiterjedt, hogy egy húsz lakrészes lépcsőházba legfeljebb öt, hat magyar család kerüljön, azok is szétszórva a román családok, lakrészek között. Atomizálni őket, elszigetelni egymástól, hadd érezzék porszemnyi mivoltukat! - ez volt a bukaresti vezetés feltett szándéka.

Rövid töprengés után otthagytam hát az "árulkodó" névtáblát az ajtón, mintegy a megbélyegzettség jeleként: *bozgor*. Vagyis: hazátlan, jövevény, sehonnai.

Persze az is igaz, hogy kezemben volt egy üresen álló közeli lakás kulcsa. Kati néni 85-ben Amerikába disszidált lányánál ismerkedett az Újvilággal, ránk bízva a lakást és szeretett virágainak locsolgatását. Szükség esetén, az éj leple alatt, bármikor átosonhattunk volna a szomszéd lakásba. Volt tehát egy biztonságot ígérő "hinterlandunk", így

könnyen osztogathattam a semmibe se kerülő enyhítő szavakat: - Nyugodjatok meg, reggelig úgyse érhet Kolozsvár a egy nehézfégyverekkel is ellátott egység!...”

De azért miránk is fehér éjszaka várt, mint sokakra akkor.

- Ha gondolod, átmehetünk Kati néni lakásába - osztottam meg a felelősség terhét a feleségemmel. - Ott senki se fog tudni rólunk.

Döntésünkbe, hogy végül mégse mentünk át, a hiábavalóság érzése mellett, vélhetően belejátszott a szégyenérzet is. “Gyáván megfutamodni, miközben a kiszolgáltatottabbakat tényleg megcsúfolhatják?...”

A menekülési ösztönből hajnalig annyi azért mégis bennem rekedt, hogy a szekrényben lévő lepedőket kivitem a teraszra, összecsomóztam, egyik végét a korláthoz kötve. “Valahogy csak leereszkedünk rajta, ha netán mégis szükség lesz rá.”

Hogy ezt akkor nagyon is komolyan vettem, bizonyítja, hogy még hetekig a teraszon tartottam a felgöngyölített “mentőkötelet”. Később persze nevetségesnek éreztem buzgólkodásom, aminthogy természetesen az is volt, mert ha történetesen sikerült volna is lecsúszni a biztos anyaföldre, lent ugyanazzal a “közeggel” szembesültünk volna, mint ha negyedik emeleti lakásunkban leptek volna meg bennünket.

Kisebbségi sors! A “forradalom” zűrzavarában gyakran ismétlődő fehér éjszakák töprengései, gyötrődései egyáltalán nem voltak ismeretlenek előttem: előző években, évtizedekben is meglátogattak, ha egy-egy rosszabb, kegyetlen napom volt. Lucskos vackomon olyankor hányszor gondoltam irigységgel elegy sóvárgással azokra, akik “többségiként”, a “maguk fajtája” közt élhetnek, háborítatlanul.

És íme, közel tíz esztendeje, hogy nemzeti hovatartozásomat illetően többségiként - ilyen-amolyan emberi jogaim tekintetében kevesebbként - rovom a hasonszőrűekkel a pesti utcákat, szívom e csodás világváros erősen szennyezett levegőjét.

- Nos, boldog vagy, nyugodt, megbékélt? - kérdezhetné valaki. Ám mielőtt válaszolnék a feltett kérdésre - legalább a látszat kedvéért - be kellene bizonyítanom, hogy

nem az én készülékemben van a hiba, vagyis hogy nem vagyok paranoiás. Mert egyféle alattomos nyugtalanság, nem tudom miféle hiányérzet azóta is piszkálgat odabenn.

Tudom én persze, hogy a világ nem tökéletes. Sohase volt, nem is lesz soha. De azért...

Hallom - statisztikusok hírelik -, a jelenlegi népesedési rátát alapul véve, 2050-re az ország lakossága tízmilliőről nyolcmillióra apad. Sőt még azt is beszélik, hogy a magyarság kisebbségi sorba kerülhet saját hazájában...

Most épp milyen átok ül rajtunk?

Tisztelet az egyre gyérülő kivételeknek, a nők újabban mintha szégyellnének anyák lenni. "Kategórián felüli" meghívottak a rádióban és a tévében azt nehezményezik, hogy - horribile dictu! - a szülés fájdalmas. Meg azt, hogy deformál, hogy szülvén, oda lesz a darázs-derék, a gyermek sok nyúggel-bajjal jár, és nem is olcsó mulatság.

A hasonszórú kifecamodott ízlésű és észjárású hölgyek elfelejtették tán, hogy nincs szebb látvány, mint egy áldott állapotban lévő kismama? Hogy nincs szentebb dolog, mint az új életek teremtése?

Kordivatokon csak-csak átröpít a kegyes idő. Új mentalitással, a szemlélet megváltoztatásával ízlés- és agyi ficamokon is lehet segíteni. De okos állami és kormányzati szintű népesedéspolitika híján valóban elveszhet akár a nemzet is.

A népesség egészséges növekedését mindennél előbbre valónak tekintő kormányzati intézkedéseket kellene haladéktalanul foganatosítani. Történt is egy s más, nem tagadható. De azért mintha a népesség szalonképes kipusztítására irányuló szándékosság ördöge is ott tüsténkedne bizonyos felsőbb politikai berkekben. Vajon nem épp az ő kifüstölésükkel kellene kezdeni ennek a lassan "népbetegségé" váló divatnak az orvoslását?

És persze tanulnunk kéne a történelemből is. Elfelejtettük, hogy tatárjárás, törökdúlás után egész vidékek népteledtek el. Térségek pedig sokáig nem maradhatnak üresen. Nem emlékszünk? A szomszédságban élő népelemek, leszi-várogva, észrevétlenül benépesítették a nagy sorstragédiák után lakatlan maradt magyar területeket, megváltoztatva egész történelmi tájegységek demográfiai viszonyait.

Cseres Tibor mondta volt egyik, halála előtt vele készült interjúnkban, hogy Tamásinak volt egy kissé vulgáris, ám annál találóbb mondása: Erdély a román vagina diadala. Azé az ország, aki benépesíti, és nem azé, aki meghal érte.

Már leírtam egyszer, most megismétlem: A Székelyföldön tíz román családnak épített ortodox templom felszentelésekor a pápa így szólt híveihez: "Az Isten egy kedvező politikai sorsfordulat útján nektek adta Erdélyt. Most rajtatok a sor, hogy teleszüljétek !"

Édes barátaim, íme, szemetekkel látjátok, hiába minden hivatkozás történelmi jogra, dicső küzdelmekre, egykori fejlett magyar intézményrendszerre, a világ húzd meg-ereszd meg játékosai, a politikusok csak mosolyognak az ilyesmin. Nincs más megoldás, mint új életekkel benépesíteni és "karbantartani" az országot.

Kalotaszeg és az Ormánság kivételével a magyarság között a közelmúltig nem volt annyira divat az egyke. Újabban viszont mindenütt - még a nyugati magyarság körében is - pusztít ez a járvány.

Persze az a "párbeszéd" is elfogadhatatlan mentalitásról árulkodik, aminek egy fővárosi buszmegállóban fültanúja voltam:

- Rég nem láttalak. Hogy élsz? - kérdezi a később érkező férfi ismerőstől.

- Megvagyunk.

- Hol dolgozol?

- Sehol?

- Hát akkor miből éltek?

- A gyermekekből.

- Hát hány van?

- Kilenc.

- És nem is mész dolgozni?

- Menjen a rosszabb, inkább csinállok még vagy kettőt! Úgy jobban kijövünk...

Mit lehet ehhez hozzá fűzni? Annyit talán mindenképp, hogy a helyzetet kihasználó, számító mentalitás épp oly felelőtlen, a társadalomra nézve legalább annyira veszélyes, mint a túlzott kényelem- és gazdagságszeretetből fakadó egykezés vagy tartózkodás a gyermekáldástól. Nem szülni: bűn. Halomra szülni a gyermekeket, hogy "pénzt hoz-

zanak a konyhára”, de arról már nem gondoskodni, hogy az ország hasznos polgáraivá nevelődjenek, nemcsak förtelmes gátlástalanság, hanem súlyos büntett is. Mert az analfabéta, képzetlen munkanélküli előbb-utóbb törvényszerűen börtöntöltelék lesz. Nem vegetálásra, nyomorra kell szülni, hanem azért, hogy - benépesítve az országot - biztosított legyen a társadalom harmonikus működése. Ilyen értelemben az ország minden polgára felelős a népesedésben való megfelelő részvételért. Etikusan az, ha ki-ki annyit gyermeket nevel, ahányat - ha ma még nehézségekkel, áldozathozattal is - képes eltartani és hasznos polgárokká nevelni.

Tévednék?

1997.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SZÓRVÁNYSORS

A Partiumban, a Nagyalföld legkeletibb szögletében, a Sebeskörös szűkülő völgyében, karnyújtásnyira attól a helytől, ahol a Bihari hegyek és a Király erdő összeér, van egy Árpád kori település: Nagykakucs. A szülőfalum. A trianoni diktátumot követő főhatalom váltásig: Magyarakucs. A századfordulón még majdnem színmagyar. Ma már a lakosoknak legalább a fele román. A falunak két magyar és egy román temetője van, hosszú történelmének és az utóbbi időkben megváltozott etnikai összetételének letagadhatatlan bizonyítéka.

Amúgy a lakosok békésen megvannak egymás mellett, mert régebb a román ajkú falusfelek mondhatni anyanyelvi szinten beszéltek magyarul, éppen úgy, ahogyan most a magyarok beszélik a románt. Azzal a nem éppen elhanyagolható különbséggel, hogy a román nyelv újabb keletű kényszerű elsajátíttatása az iskolában a magyar gyermekek anyanyelvének a rovására történik. Nem csoda hát, hogy a magyar ajkú fiatalok között gyakori a kevertnyelvűség, ami, mondanom sem kell, a nyelvőrzés szempontjából sokkal veszélyesebb, mint ha kétnyelvűek lennének.

“Egyházunk múltjáról írott emlékeink hallgatnak - mondja Szabó Attila református lelkipásztor -, ugyanis a hatvanas években, titkos központi utasításra, a hatóság elvitte a parókiáról a századokra visszatekintő dokumentumokat; tette ezt azzal az ürüggyel, hogy a parókián nincsenek kellő biztonságban. Állítólag a nagyváradi Történeti Múzeumba szállították, de azt, hogy valóban ott vannak-e az elkobzott iratok, vagy megsemmisítették, esetleg Bukarestbe szállították és valami raktárban porosodnak, nem tudhatni, mert a dokumentumokat senki sem tekinthette meg. Így volt ez akkoriban másutt is Erdélyben. A bukaresti vezetés feltett szándéka volt minden lehető módon gyökérteleníteni a magyarokat. Ne tudd honnan jössz, ki vagy, kik a felmenőid... Így - gondolták nem éppen alaptalanul - könnyebben elbánhatnak velünk.

Ha az írott emlékeket a hatóság emberei eltűntették is

(reméljük, hogy nem végérvényesem), a történelem tárgyi bizonyítékait nem lehet csak úgy "hallgatásra ítélni". "A falu közepén áll ez a kicsi templom - folytatja a tiszteletes -, mely építészeti arányaival azt hirdeti, hogy nemzetünk e maroknyi része már keresztyénségünk első századaiban megtelepedett ezen a vidéken. A falu határa a Gutkeled nemzetség egyik ősi birtoka volt. (Gut és Keled ispánok 1093-1111 között említetnek.) Ők építhették a templomot a XIII. század elején. Stílusjegyeit tekintve az egyhajós román kori épületek egyszerű típusa. Őskeresztyén szokás szerint szentélyével kelet felé áll."

A negyvenes évek elején-közepén még nyolc osztályos magyar iskola működött a faluban. Volt, persze, román is. Igaz, hogy akkor a román iskola a román tanító szolgálati lakása melletti kis teremben működött, mert hogy kevés román gyermek volt még a faluban. Tízegynéhány éve azonban már csak román nyelven folyik a tanítás, a magyar oktatást megszüntették, mert "keves a magyar gyermek". Román osztályt vagy iskolát bezzeg már két román ajkú gyermekért is indítanak Romániában.

A falu földművelésre igen alkalmasnak bizonyult, kiterjedt sík határa valósággal odacsalogatta a körbefutóombok román falvaiból a fiatalokat, akik észrevétlenül leszárvárogva, rendre beházasodtak. (Román templomot 1928-ban építettek a faluban. Egyébiránt a két világháború között minden erdélyi településen, ahol románok is laktak, templomuk pedig nem volt, ortodox templomot építettek, felső politikai döntésre.)

Így lett az itteni magyarok sorsa szórványsors, Nagy-kucs pedig egy lassan süllyedő kis magyar sziget.

Mivel a magyar gyermekek otthon nem tanulhatnak anyanyelvükön, távlat híján a fiatalok számottevő része elköltözött a faluból. Ki Élesden, ki Nagyváradon keresett megélhetést, vélte megvalósíthatni az elképzelt életideált. Az elvándorlás ma is tart. Minthogy kizárólag a lakosság reprodukcióra alkalmas része távozott/távozik a faluból, a születések száma rendkívül alacsony. Az elköltözők portáit a jobb anyagi helyzetben lévő, pénzesebb környékbeli román családok vásárolták meg, így a falu lakóinak etnikai aránya igen gyorsan megváltozott, a magyarok rovására.

Ezért és a vegyes házasságok okán évről-évre fogyatkozik a református gyülekezet lélekszáma is. "1964-ben az egyházközségnek még 235, 1970-ben 215, 1990-ben viszont már csak 160 tagja volt. 1995-ben keresztelezés nem volt, két személyt temettünk, és egy vegyes házasság kötöttetett. Legutóbb 1994-ben konfirmáltak, és csak négy év múlva fog-nak ismét."

Az alkoholizmus iszonyúan pusztít, főleg a 20-tól 50 éves korig terjedő magyar lakosság körében. Az egykezés ragálya igen gyorsan elterjedt, nem ritka a gyermektelen-ség sem. Nyilvánvaló, hogy az önpusztítás fenéje: a teljes kilátástalanság. És nincs fórum, ahol ezt bárki az érintet-tek közül, vagy azok képviselője a siker reményében szó-vá tehetné, hisz ugyanazok a többségi hivatalnokok és hi-vatalok alakították ki a gyilkos helyzetet, akiknek azt or-vosolniuk kellene.

A kakucsiak érzik, hogy nagy bajban vannak, hogy végóráit éli az itteni magyarság. Tudják, hogy anyanyelvű iskola nélkül egy mindinkább idegenné váló nyelvi környe-zetben menthetetlenül elvesznek, kipusztulnak. Egyedüli mentsváruk az egyház. Szabó László lelkipásztor pedig, akit a felelősen érző gondnok, Feri bácsi "szerzett" az évekig lelkész nélkül árválkodó gyülekezetnek, valóságos missziót teljesít.

Átérezve a közös gondokat, felmérve a teendőket, a lel-kész csakhamar munkához látott. A vasárnapi istentiszte-letek mellett rendszeresen hittanórákat tart az anyanyelvű oktatást nélkülöző fiataloknak. Ifjúsági kulturális egylete-ket szerveztek, énekkar működik. A kevertnyelvűséget ki-küszöbölendő, szép magyar beszédre tanítják a holnapra felnövő nemzedéket. És mivel tudva tudják, hogy a hagyo-mányok ápolása - különösen szórványban - olyan megtar-tó erő és szilárd alap, amire biztonságosan lehet építeni, rendre felelevenítik az idősök emlékezetében még élő régi szokásokat.

Nagy kérdés marad viszont, hogy képes lesz-e talpra állni a falu magyarsága, vagy mindez csak pillanatnyi fel-buzdulás?

1996.

TÖPRENGÉS MÁRCIUS IDUSÁN

Történelmünk talán legdicsebb pillanatának, a százötven évvel előbbi szabadságharcnak a megünneplésére készül az ország és a világ magyarsága. Együttes főhajtásra, hisz az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai, a délvidéki s a nagyvilágban többnyire kényszerűen szétszóródott nemzettestvéreinkben éppen olyan elevenen, ha nem még erőteljesebben él 1848-1849 szelleme, eszménye, mint az anyaországiakban. Kisebbségben, idegen nyelvi környezetben magyarként élni, magyarnak maradni az anyanyelv és a nemzet iránti múlhatatlan hűséget, vasakaratot feltételez; olyasmit, amit az anyaországiak - mivel nem éltek át azokat a megpróbáltatásokat -, kevés kivételtől eltekintve, felfogni sem igen képesek.

Visszapillantva, a százötven évvel ezelőtti világraszóló bátor tettnek két, egymással összefüggő célja volt: a nemzeti függetlenség, szabadság kivívása és a polgári fejlődés. Csakhogy az élet nemigen igazodik az eszmékhez, az elméletekhez, az ilyesmi inkább fordítva szokott történni. A mi sorsunk, történelmünk sem úgy alakult a későbbiek folyamán, mint ahogy azt akkor a nemzet nagyjai megálmodták. Ezért az egykori vágyak, célok, nemes igyekezetek jórészt máig időszerűek maradtak.

A szabadságharc fénye semmit sem veszített egykori ragyogásából, lényegében ma is vezércsillagunk, aminek oka a korabeli és a mai történelmi helyzet részbeni hasonlóságában és eltérésében keresendő.

A negyvennyolcat megelőző időszakban - akárcsak másfélszázaddal később - egyre aggasztóbb méreteket öltött a népi-nemzeti azonosságtudat elerőtlenedése, elhalványulása. Nem véletlen, hogy a legkiválóbb szellemek oly kíméletlenül ostorozták a közszellemben veszélyes tenyészetként terjedő közömbösséget. Tették ezt féltő szeretetből és azzal a céllal, hogy felrázzák, felelősségük és méltóságuk tudatára ébresszék a kortársakat, ami nélkül a magyar szabadságharc talán ki sem robban(hatot)t volna. Féltelmetes viszont, hogy Petőfi 1845-ben írt helyzetleíró

versének vonatkozó sorait akár nekünk is címezhetne volna:

“Jóra termett nép honában
Egy a szív, az akarat,
A közérdek mellett minden
Külön érdek elmarad.
Itten oltárt minden ember
Önbálványaért emel -
És az ilyen önző nemzet
Életet nem érdemel.
Más hazában híven őrzik
Mindazt, ami nemzeti;
Ósi kincsét a magyar nép
Megveti és elveti,
A magyar magyarnak lenni
Elfeled vagy szégyenel -
És az ily elkorcsult nemzet
Életet nem érdemel...”

(A magyar nemzet, 1845)

Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a kor legnagyobb szellemeinek a nemzeti öntudatot ébresztő és erősítő szózatai mennyire szükségesek és üdvösek voltak. Vörösmarty filozófiai mélységű meg- és felrázó költészete, Kölcsey Himnusza, Petőfi gyújtó erejű költeményei, Kosuth, Széchenyi, Eötvös József megnyilatkozásai, hitvallásaik méltóságának tudatára ébresztették a sors csapásai alatt meggörnyedni látszó nemzetet.

A helyzet hasonlósága okán adódik a kérdés: vajon ma az (elit)értelmiségnek nem az lenne-e az elsőrendű feladata, hogy rádöbbsen az ország lakosságát, az utódállamokban és a diaszpórában élő magyarságot arra, hogy nemzeti öntudat, a saját nemzete iránti felelősség és elkötelezettség nélkül soha egyetlen történelmi közösség sem maradt fenn!?

A XX. század tovább bonyolította a helyzetet azáltal, hogy a korszakos műszaki felfedezések révén szinte falunyra zsugorodott a sárgolyó. Az információözön bábeli zűrzavara elől senki sem menekülhet. Elvben bárkibe bármilyen eszme, ideológia besulykolható. A polgár teljesen védtelen, ijesztően kiszolgáltatott, hisz a kialakult viszo-

nyok hatalma folytán játszi könnyedséggel manipulálható.

Persze a globalizációnak megvannak a maga áldásos hatásai, de magában rejti azt a részben már valósággá vált veszedelmet is, hogy az egységesülés folyamata összemossa a történelmileg kialakult értékeket, kilúgoz(hat)ja a népekből, nemzetekből a saját értékeket, éppen azokat a gyöngyszemekeket, amelyek szívet, lelket gyönyörködtetően színessé varázsolták a világot, elsorvasztja azt, ami nélkül örömtelenné, ólomszürkévé komorodna közvetlen és tágabb világunk.

Saját környezetünkben is tapasztaljuk, hogy a média segítségével aládúcolt és megideologizált globalizáció máris odavezetett, hogy kezdjük elveszíteni önazonosságunk eleven tudatát, a társadalom egészében eluralkodóban van a minden mindegy-szerű fásultság, a tehetetlenségbe való beletörődés. Hamis bölcsesség álprófétái csapdákat rejtenek, csábossá foncsorozott ígéret hirdetnek, ideológiát kotyvasztanak áhított győzelmükhöz, nem áttalva hangoztatni, hogy a javunkat akarják. Lényegében ugyanazon eredetű erők teszik ezt, mint azok, akik annak idején a totalitárius egyeduralkodókat akarták bevezetni szerte a világon. Miután a groteszk bolsevista diktatúrák hirtelen összeomlottak, ma az egyazon gyökerű monetarista világhatalom akarja uralma alá hajtani az emberiséget, elmosva minden népi-nemzeti értékrendet, sajátost, egyénit, tudva, hogy a gyökerek, meggyőződés nélküli tömeg minden nehézség nélkül manipulálható.

Emlékezzünk csak: az ötvenhatos forradalom és szabadságharc vérbefojtása utáni kommunista restauráció kíméletlenül a tudatalatti mélyrétegeibe parancsolta a nemzeti eszméjét.

A letűnt bolsevista diktatúra embereinek visszatérésével a kormányhatalomba (1994) az egygyökerűek azt szorgalmazták, hogy felejtsük el a magyarságunkat, meg se igen emlékezzünk róla, de ha mégis, úgy alig hallhatóan tegyük. Hogy ne a nemzetek Európájába, hanem egy hazátlan világba meneteljünk. Hogy ne az emberiséget a magunk sajátos értékeivel gazdagítva tagolódjunk be a nemzetek közösségébe, az Egyesült Európába, hanem feladva, megtagadva ősi értékeinket, beolvadjunk a szürke masszába, amit ők majd "kezelésbe" vesznek.

A szabadságharc százötvenedik évfordulója kiváló alkalmat kínál a szellem hiteles napszamosainak arra, hogy felelősen ébresztgessék a nemzet önértetét senki ellen nem irányuló öntudatát. Mert nekünk nem holmi jellegtelen tömegként, hanem magyarokként kell betagolódunk az európai közösségbe.

A szabadság eszméje, amit először a nagy francia forradalom tűzött bő két századdal ezelőtt küzdelmei zászlájára, a bedöngölések ellenére is, úgy befészkelte magát az emberek szívébe, hogy a XIX. század meghatározó eszméjévé vált. A nemzet függetlenségéért és a szabadságért vívott negyvennyolcas küzdelmek vezéregyéniségei nemcsak igaz forradalmárok voltak, hanem szabadelvű gondolkodók is, akik jól tudták, hogy szabadság elképzelhetetlen egyéni és közösségi jogok nélkül. Viszont azt is világosan látták, hogy sem az egyéni, sem a közösségi szabadság nem vívható ki fejlett kötelességtudat és erkölcsi felelősség nélkül. Szabad vagyok, ha azt tehetek, amit akarok, mondta Voltaire, de nem akarhatok ok nélkül: a szabadság nem szabadosság, nem zűrzavar.

Negyvenöt évnyi kommunista diktatúra után a liberalizmus újra teret hódít Európának ezen a táján. Nálunk is. Ezt megállapítva azonban nyomban különbséget kell tenni a múlt századi liberalizmus és a mai úgynevezett szabadelvűek felfogása között. Kossuth, Széchenyi, Eötvös József liberalizmusa a történelem kiskorúságának rabigájából akarta kiszabadítani a szellemet. Tették ezt roppant felelősséggel, a nemzet felemelése iránti határtalan hűséggel, tudva, hogy minden ember méltóságának garanciája: szabadsága, amin nemcsak külső, szociális szabadságot értettek, hanem minden irányú kibontakozási lehetőséget.

Egészen más képet mutat napjaink úgynevezett szabadelvű (honi) csapatának "haladó törekvése". Elfoglalva a kulcspozíciókat, kitűnő érzékkel felismerték, hogy egy törpe kisebbség is rákényszerítheti akaratát a többségre, ha magához ragadja a gazdasági, politikai, monetáris és információs lehetőségeket, és egy új ideológiát kovácsol céljai eléréséhez. Álszabadságot a tömegeknek, hadd kábuljanak! Bódult állapotban biztosan nem fogják érzékelni, hogy egy titkon formázó kéz úgy manipulálja őket, ahogy önös ér-

dekei megkívánják. Viktor Emanuel Frank (III. Bécsi Iskola) így fejezte ki a liberalizmus és a libertinizmus közti különbséget: A második világháborúban menekülnöm kellett a jobboldali diktatúra elől, és örökre hálás vagyok az Egyesült Államoknak, a világ legszabadabb országának azért, hogy befogadott. De itteni életem alatt rájöttem az alapvető problémájára ennek a nagy és csodálatos országnak. Az Atlanti-óceán partján New-York előtt azonnal fogad engem a szabadság szobra, fáklyáját az ég felé nyújtva. De az egész kontinensen egészen a csendes-óceáni partokig nem találok a felelősség szobrát. San Francisco előtt csak egy börtönszigetet látok. Márpedig a felelősség nélküli szabadság szabadosság, aminek a neve nem liberalizmus, hanem libertinizmus.

Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc a polgarosodásnak és a nemzetté válásnak volt a forrásvidéke. Újabban viszont elég gyakran hallani - főleg az "internacionalisták", "szabadelvűek" részéről - azt a marxi fogantatású gondolatot, hogy a nemzet történelmi kategória, s mint ilyen, mulandó. S hogy a mi korunk és a közelebbi jövő lesz a nemzetek elhalásának az ideje.

Megnyugtat bennünket annak a tudata, hogy a nemzetek elhalásáról regélő elmélet nem lenne igazolható még akkor sem, ha a kanti örökbéke jegyében létrejönne is egy világpolgári jogállam. Mert az is csak a nemzetek világpolgári jogállama lehetne. Oswald Spengler és Arnold Toynbee monumentális történelmi tablóik szerint az egyes kultúrák addig éltek, ameddig a nemzeti azonosságtudat élt a közösségekben. Mihelyt összemosták az értékeket, pusztulásnak indult a közösség is. Ha valamely nemzeti közösségben elkezdik - akár egy rafinált manipuláció nyomán - megunni saját népi, nemzeti értékeiket, odahagyni sajátos nemzeti jegyeiket, hátat fordítva a múltnak hagyják elszáradni a gyökereket, és a korszerű(bb)nek kikiáltott álértékek majmolásával foglalja el magát a nép, az a nemzeti közösség kiüresedik és elhal.

Mindenkinek alapvető joga, hogy ott éljen, ahol született. El-, kivándorolva az ember megszabadulhat ugyan a bajoktól, veszedelmektől, de fészektelenné válik. A megmaradás záloga a helyben maradás. Persze legalább olyan

fontos az is, hogy minden magyar felelősséget érezzen minden magyarért. (Szabó Dezső) Természetesen ez a mindenkori magyar kormányra is értendő! És ne csak deklarálja, hanem tegyen is meg minden lehetőt azért, hogy azok is azt érezzék, hogy egyazon szellemi égbolt feszül a bárhol élő magyar fölött, akik önhibájukon kívül kerültek az anyaország határain túlra, vettek kisebbségi sorba, nem atyafiságos viszonyok közé.

1998.

HONNAN SARJADNAK A ROMLÁS VIRÁGAI?

“Nyelvéből kiesve, létének
céljából is kiesik az ember”

Sütő András

Egy népet, nemzeti közösséget egyszer rá lehet szedni, de kétszer vagy többször ugyanazzal becsapni, szinte lehetetlen.

Remélem, minket sem. Csak legyünk résen! Ha kell, mondjuk el naponta: “Vigyázat, ámítanak! Ha hiszékenyek leszünk, ismét becsapnak!”

Ki(k)re számíthatunk jogsérelmeink orvoslásért folytatott küzdelmeinkben? Teljes bizonyossággal csak magunkra. Helyettünk senki sem fogja kikaparni a forró gesztenyét, magunk kell megtegyük, ha lenni és prosperálni akarunk. A jogos követeléseket mi kell hogy megfogalmazzuk és ismertté tegyük. Nemcsak a közvetlen környezetünkben, nem csupán a szomszédainknál, hanem mindenütt és minden lehetséges fórumon. Konok kitartással, következetesen.

A trianoni diktátumot követő nyolcvan esztendőben, kisebbségi sorban, az erdélyi magyarságnak bőven volt ideje megtanulni a feladott leckét, s levonni belőle a megfelelő következtetéseket. Parafrázálva az ismert közmondást: lakva ismerni meg a társat.

Nemcsak az erdélyi magyarok, hanem az egész nemzet szemében a helytállás jelképévé magasztosult Kós Károly írta volt a húszas évek végén: “Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is. De ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni.” (Kós Károly: Erdély, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934.)

Nem akarta - szép és igaz gondolat. Csakugyan nem akarta, mert ha akarta volna, módjában állt volna megtenni is. Hisz a magyarok erdélyi jelenlétüknek bő ezerszáz esztendeje alatt - az utóbbi harmadfél századot leszámítva

- létszám- és erőfölényben voltak ezen a történelmi tájon. Az a tény, hogy az erdélyi románság ma ott tart, ahol tart, közelebbről: hogy világ-, munka- és életszemléletben, nemkülönben az életminőség tekintetében a Kárpátokon túli nemzettestvéreinek ugyancsak fölötte áll, nem elhanyagolható mértékben a magyarság századokon át tartó példás toleranciájának és önzetlen segítségének is tulajdonítható. (Egy 1999-ben végzett felmérés szerint az erdélyi románságnak jóval több mint a fele függetlenedni akar a bukaresti vezetéstől, önálló Erdélyt szeretne, mert úgy érzi, hogy amaz visszahúzza, fékezi a boldogulásában.) A tévedés kockázata nélkül kijelenthető: az erdélyi románságot magyar részről nemhogy gáncs nem érte a századok során, hanem nagylelkű és folyamatos támogatásnak, gyámolításnak örvendett a kultúra, a gazdaság s a társadalmi élet minden fontosabb területén.

Minderre csak azért kell emlékeztetni, mert az a - mai viszonyokhoz képest szinte idillinek mondható - békés helyzet, amiről Kós Károly könyvében említést tett, sajnos, már rég a múlté. A trianoni diktátum óta a román politikai hatalom lényegében mást sem tesz, mint azon mesterkedik, praktikál, hogyan tudná mielőbb elsorvasztani, beolvasztani, eltüntetni az ország kisebbségeit. Legfőképp a magyarokat, merthogy ők vannak számbeli fölényben, a magyar kisebbség a legerősebb, a legszervezettebb, ő az "ösellen-ség", a "potenciális veszély". A rózsaszín álmokat kergető román nacionalisták ma is változatlanul azt vallják: akkor lehetnek biztosak Erdély dolgában, ha megszabadulnak a kisebbségektől, mindenekelőtt a magyaroktól. Mert a németektől Ceausescunak már sikerült "megszabadítania" Romániát, jó pénzért eladva őket az anyaországnak. Ha élne, primitívságában bizonyára most is képtelen lenne megérteni, mit veszített Románia ennek a szorgos, művelt, gazdálkodáshoz, építkezéshez, önszervezéshez, s még mi mindenhez oly ragyogóan értő szorgos népcsoportnak a kitasztásával. Nemcsak egy kulturális, néprajzi színfolttal lett érdektelenebb nélkülük az ország, hanem gazdálkodási szakértelem tekintetében is sokkal szegényebb.

A homogenizálás kivitelezhetetlen stratégiájáról persze nem annyira a többségi hatalom dodonai nyilatkozataiból

értesültünk időnként, bár ilyesmire is volt nem egy példa, hanem az ellenünk irányított taktikai lépések elnyomórító és lélektipró hatásából következethettünk. Hányszor kellett megtapasztalnunk, hogy az a kanti megállapítás, amely szerint: Nem mondok mást, mint amit gondolok, de nem mondok ki mindent, amit gondolok, a bukaresti vezetésre nemhogy nem érvényes, hanem épp az ellenkezője a jellemző: Egyet mondok és mást - rendszerint az ellenkezőjét - gondolom és cselekszem.

Radu Vasile Orbán Viktor miniszterelnökkel történt 1999-es tusnádi találkozásán a román kormányfő félreérthetetlenül kijelentette: immár semmi akadály a magyar egyetem létrehozásának Erdélyben. Ám alighogy visszatért Bukarestbe, máris az ellenkezőjét nyilatkozta: záros (értsd: belátható, ezért számon is kérhető) időn belül erről szó sem lehet.

Ha a kétkulacsosságot kitüntetnék, a Rafinált Húzások Nagymestere címet román politikusoknak kellene odaítélni.

A magyar kormánynak arra az ismételt sürgetésére, hogy Románia biztosítsa a felsőfokú anyanyelvű oktatást az erdélyi magyarság számára, a bukaresti propagandagépezet csakhamar egy faramuci bejelentést tett: magyar főiskolákat indítanak a Székelyföld városaiban. Ehelyett mi történt? Főiskolák létesítése címén a magyar vagy zömben magyarok lakta székelyföldi városokban kihelyezett román nyelvű fakultásokat indítottak; bukaresti főiskolák fiókinvézeteket hoztak létre, szemfényvesztésből olyikon egy-egy magyar évfolyammal. Vagyis a magyar nyelvű felsőfokú oktatás kiszélesítése címén a román nyelvtű csempészték be a még tisztán magyar vagy túlnyomórészt magyar ajkú népességbe, tovább tördelve, rombolva a Székelyföld etnikai képét, magyar jellegét. Ugyanezt a célt szolgálná (szolgált volna) a "multikulturalitás" jegyében kiagyalt Petőfi-Schiller egyetem is.

Mi végett követi oly kitartóan a bukaresti vezetés ezt a célt? Azért, mert nem elég csupán kijelenteni, hogy Románia egységes nemzetállam, a nagy álom valóra váltásáért tenni is kell. Bárhonnan közelítsünk is a trianoni diktátum utáni román politikai gyakorlathoz, azt látjuk, hogy a ha-

talmi apparátus, ügyesen taktikázva, mindenkor ennek a "politikai krédónak" a jegyében cselekedett.

A nemzetállam francia eszméjének (XVIII. század utolsó harmada) meghirdetése óta sok víz folyt le a Kárpát-medence folyóin is, de annyi bajt, személyes és közösségi tragédiát, mint itt, ebben a században, ez az ideál nem okozott az öreg kontinensen. Az egységes nemzetállam román álma - mint egyébként minden effajta elképzelés - megvalósíthatatlan ugyan, de ez nem jelenti azt, hogy az ilyen utópiák ne okoznának töméntelen szenvedést, és hatalmas érvágásokat az érintett kisebbségeknek.

Miközben századunk (neo)liberalista kozmopolitizmusától lúdbőrös lesz az ember háta, időnként felhorgad bennünk a kérdés: ugyan mitől egységes nemzetállam Románia, egy olyan ország, ahol a többségi románság az ország lakosságának alig hetven százalékát teszi ki. (Romániában közel húsz nemzetiség él.)

A kétmilliónyi erdélyi magyarság számát alig elérő, de még a jóval kisebb számú nemzettöredékek is, boldogabb helyeken vagy önálló államot alkotnak, vagy autonóm tartományokban, kantonokban élnek. Háborítatlanul. Békében.

A bukaresti vezetés az ország lakosainak etnikai összetételére, nyelvi sokszínűségére fittyet hányva, változatlanul az egységes nemzetállam rögeszméje jegyében gondolkodik és cselekszik.

Persze az "áhitott eszme" sokféleképpen szolgálható. A durva erőszaktól a "békés" eszközökig számos lehetőség kínálkozik rá. Csak remélhetjük, hogy a nyers erőszak fölött lassan eljár az idő. (Déli szomszédainknál sem ez hozta, illetve fogja meghozni a kérdés rendezését.) Annál inkább alkalmazhatóak viszont a "békés" módszerek, amelyekről a világ közvéleménye és a politikusok vagy tudomást sem szereznek, vagy ha mégis, úgy könnyen átsiklanak fölöttük. Mert kit zavar az például, hogy a Székelyföldön nagy csöndben laktanyákat és ortodox templomokat emelnek. Ha a hadseregnek az az alapvető rendeltetése, hogy szükség esetén megvédje az ország népét és területi integritását a külső támadásoktól, akkor joggal kérdezhetjük, kitől kell megvédeni a lakosságot Románia kellős kö-

zepén!? Nyilván nem a külső ellenségtől, mert az nem pottyanhat senkitől észre nem véve (deus ex machina) az ország közepébe. A bukaresti vezetés szemében az erdélyi (székelyföldi) magyarság Románia fő-fő ellensége. Semmi kétség, mi ellenünk telepítetik a Székelyföldre a katonai egységeket. Sakkban, csöndben tartani az ottani magyarságot, hogy érvényt szerezzenek elnemzetietlenítő politikájuknak.

No és az ugyancsak szaporodó ortodox templomok, s a román nyelvű iskolák? Azok mire szolgálnak? Templomokra nyilván a hitélet gyakorlása végett van szükség, az iskolák pedig a gyermekek oktatásához kellenek. A feltételek biztosítottak: immár jöhetnek, jönnek is a Kárpáton túlról a román szolgálati személyek: katonák, rendőrök, pópák, oktatók, hivatalnokok...Előbb családtagjaikkal, később a rokonok is.

A Székelyföldön tíz román családnak épített ortodox templom felszentelésekor a pápa azt mondta a híveknek: "Isten különös kegyelme folytán nekünk adta Erdélyt, most rajtatok a sor, hogy teleszüljétek!" Milyen igaz, országot nemcsak fegyverrel lehet megvívni; az ország előbb-utóbb azé, aki teleszüli, benépesíti!

A határ menti települések etnikai összetételének gyökeres megváltoztatása után a Nagy Románia álmán csüggő többségi politika számára újabban a belsőbb területeken élő, még inkább a tömbben élő magyarság atomizálása vált "időszerűvé", sürgetővé. Elsődleges cél: mielőbb elsorvasztani kultúráját, intézményeit, tönkre tenni közösségi életét, hisz a szellemi vezérek nélkül maradt nyáj könnyű préda, különösebb nehézség nélkül manipulálható, idővel be is olvasztható.

A főhatalom-váltás óta eltelt nyolcvan év alatt volt is mit tönkretenni, mivel a magyarság ezerszáz évig teljes társadalmi életet élt Erdély földjén. A maga erejéből fölépített intézményei virágzó köz- és művelődési életet biztosítottak számára. Benkő Samu akadémikus szavaival ez a gazdag intézményrendszer 1918 decembere után egyszeriben a román állam tulajdonába ment át, a magyarságnak csupán egyesületi és egyházi alapon működő szervezetei maradtak, ezekkel igyekezett pótolni azt, amit korábban az állami intézmények garantáltak.

A rombolásokból egyértelműen kitűnik, hogy képzett politikusaik már akkor is tudták, milyen közösségsszervező és megtartó ereje van a kultúrának. Tisztában voltak azzal is, hogy a kultúra közösségben születik s ott is fejt ki áldásos hatását, és hogy helyi, regionális és országos intézményrendszer nélkül lehetetlen a műveltség szervezése, az erdélyi magyarságnak mint nemzeti közösségnek az önépítkezése. A pusztítás gondolata cédaként kínálta fel magát: Ha tönkre akarod tenni a közösséget, sorvaszd el a kultúráját! A többi megye magától.

Ahhoz, hogy Erdélyben a magyar művelődési intézmények eufemisztikus címkék - átszervezés, ésszerűsítés... - alatt történő elsorvasztása, tönkretétele, megszüntetése, illetve a románság egyidejű gazdasági gyarapodása, egyesületi, kulturális önépítkezése minél sikeresebb legyen és kifelé indokoltnak tessenek, fokozatosan meg kellett változtatni a természetes demográfiai viszonyokat, durván felborítva az egymás mellett élő népek történelmileg kialakult arányát. Titkon ezt szolgálta a szocialista iparosítás, az ipartelepítéssel egyidejű tömeglakás-építés, amely nemcsak lehetővé, hanem "szükségessé" is tette nagy román tömegek Kárpátokon túlról történő betelepítését a túlnyomórészt magyar lakta vagy még mindig magyar jellegű városokba, településekre. Több hullámban. Erdély jelenlegi demográfiai helyzete nem a szerves történelmi fejlődés, nem a természetes szaporulat, hanem a legkülönbözőbb rafinált beavatkozások, masszív betelepítések szomorú eredménye.

Nem feledve, hogy milyen szándéka volt egykor és mi a célja ma a bukaresti hatalomnak a kisebbségekkel, indokolt a Székely János megfogalmazta kérdés felvetése: "Megmaradhat-e (vagy feloldódhat-e) egy másik kultúra közegében egy olyan közösség, amelyet épp kultúrája definiál?" A kitűnő erdélyi író, aki köztudottan filozófiai mélységekig hatolva vizsgálta a Hatalom mibenlétét, természetét, az erdélyi magyar kultúra lehetőségeit latolgatva súlyos, de feltétlenül megszívlelendő gondolatokat vetett papírra: A nemzeti államok kialakulása során mondhatni mindenütt előállt ez a helyzet - nyilatkozta a filozófus-író egy közös interjúnkban. A mórok nyolcszáz évig államalkotók voltak Ibériában, de spanyol fennhatóság alá kerül-

ve, rövid kétszáz év alatt teljesen kipusztították őket. Ez, alkalmasint, a kétféle közeg (egyrészt a keresztény-európai, másrészt a muzulmán-arab kultúra) igen nagy különbsége, inkompatibilitása folytán következett be.

Ott, ahol kisebb a különbség, ahol csak a nyelvre szorítkozik, ez másképp tárul elénk. A látszólag asszimilált kultúrák évszázadok múltán is felütik a fejüket (katalánok, baszkok, walesiek...)

Egy kultúrát el lehet pusztítani, de megtérni vagy asszimilálni nagyon nehéz. A kultúrák nem elegyednek maguktól és újra szétválnak, mint a víz s az olaj. Biztosan nagyon sok ellenpéldát lehet fölhozni, de általában ez a helyzet - konkludált az író.

Erdélyben a román és a magyar kulturális közösség nemcsak nyelvében különbözik, hitrendszerük sem azonos; egyik a keleti, másik a nyugati típusú kereszténységhez csatlakozott. Egymás melletti létezésük nagyon nehéz, de talán nem lehetetlen. Mire alapozható ez a viszonylagos derűlátás? Arra, hogy a dolog lényegét illetően nem a kultúrák egymásmellettségével van a baj. Európában és mássutt is a világban hosszú évszázadok, évezredek óta élnek egymás mellett különböző kultúrák, kisebb-nagyobb mértékben hatnak is egymásra. Ha időnként feszültségek állnak elő, azok okait, feltételeit nem a kultúrában, hanem azon kívül kell keresni. A kultúra - a közösségek, az emberiség jobbik énje - összeférhetetlen a szűklátókörűséggel, az önösséggel, a türelmetlenséggel. A népek szellemisége különbözhet egymástól, mentalitásbeli ellentétek is felfedezhetők közöttük, ám az ellentétek a kultúrák esetében nem kibékíthetetlenek. Valahányszor az egymás mellett élés lehetetlensége felvetődik, az okok mindig kultúrán kívüli - mindenekelőtt politikai, hatalmi - jelenségekben, törekvésekben keresendők. A kultúrák nem egymás ellenében léteznek, de létezésükhöz, virágzásukhoz biztosítani kell a külső feltételeket, a lehetőségeket, az esélyek egyenlőségét, amihez végül is minden népnek, kisebb-nagyobb etnikai közösségnek joga van. A romlás virágai a hatalmi szférákban sarjadnak, az igazi okok a politikában rejlenek, az egyéni és csoportérdekek, az ilyen-amolyan nemzeti ambíciók fékezhetik és/vagy akadályozhatják meg

a kultúrák szabad kibontakozását, idézhetik elő a végső romlásukat.

És itt van egy másik, a kultúrától, a szellemi körétől látószólag messzire eső terület, a gazdaság. A tulajdonviszonyok tekintetében Romániában máig bizonytalanság uralkodik. Pedig a magyarság jövőjét illetően sok minden attól függ majd, hogy a többségi politikai hatalom, az alkotmány milyen tulajdonviszonyokat ismer el, szentesít. Sokatmondó, hisz a politikai szándéokra vet fényt a következő eset: Nem sokkal a 89-es események után a román törvényhozó testületben egy román szenátor arra hívta fel társai figyelmét, gondolják meg jól, hogy milyen jogokat adnak a görög katolikusoknak, milyen vagyonokat adnak vissza nekik, mert ez precedens lehet. Mert így a magyarok is vissza fogják kérni elvett javaikat.

Bizony vissza! Mert mi sem természetesebb, mint az, hogy amit erre a célra évszázadokon keresztül a magyarság önmaga szolgálatára alapítványként létrehozott: iskolákat, egyesületeket, egyházakat, azokat a maga kezelésébe akarja venni. És a maga irányította nevelési intézményekben óhajtja a saját gyermekeit nevelni. (Benkő Samu)

Visszakanyarodva a kultúrához: egy percig sem volt kétséges, hogy az ortodox egyház vissza fogja kapni a kommunisták által elkobzott minden vagyonát. Vissza is kapta. Nem így a többi történelmi egyház. Kilencvennyolcban Kolozsváron tragikomikus jelenet zajlott le: az ortodoxok a szó szoros értelmében öltre mentek a minorita templomot jogosan visszakövetelő görög katolikusokkal. (Mellesleg jegyezzük meg, hogy a Deák Ferenc utcai minorita templom eredendően a római katolikus egyházé volt.)

A román állam abból az ígéretéből, hogy a történelmi egyházak visszakapják az őket megillető vagyonrészeket, magyar vonatkozásban szinte semmit sem váltott be.

A román pátriárka most azon mesterkedik, hogy az ortodoxiát államvallássá nyilváníttassa. "Ha van nemzetállam - érvelt -, akkor kell lenni nemzeti vallásnak is". Az ortodoxiának nemzeti vallásként való elismerése nemcsak az erdélyi magyar egyházakat, hanem a görög keleti román egyházat is tovább diszkriminálná.

Így állunk tíz évvel a 89-es események után.

Pedig bizonyosan kimunkálható lenne egy olyan megállapodás, létrehozható egy olyan társadalmi-politikai struktúra - például önrendelkezést biztosítva a kétmilliónyi magyarságnak -, ahol a román többség, a magyarok és mind a kisebbségek jól érezhetnék magukat Romániában, mert nem veszélyeztetnék egymás létét, kultúráját, önépítkezését, sem gyermekeik jövőjét. Sajnos ilyen szándéknak még a halvány jele sem tapasztalható a román nagypolitikában.

Ezért újabban Erdélyben egyre többen joggal érzik úgy a magyarság körében, hogy az egyet mondok és mást - sokszor az ellenkezőjét - cselekszem bizantin többségi politizálás elleni küzdelemben a kompromisszumok útja valójában zsákutca. S mivel finalitás nélkül való és jobbára kimerül az oktan-jogtalan támadások elleni örökös védekezésben, nemcsak értelmetlen, hanem káros is. Alkalmasint ezért (is) futotta az RMDSZ erejéből az eltelt tíz évben csupán a helyzet "szinten tartására".

A közös román-magyar, illetve magyar osztály(oka)t is működtető iskolák gondolata - amit román részről változatlanul annyira szorgalmaznak - nem más, mint a gyöngédség és aggódó féltés álarcában tolakodva ajánlkozó halálos ölelés. Súlyosan megnyirbált jogokkal, erősen beszűkített lehetőségekkel a magyarság ezekben az iskolákban továbbra is albérletben maradna. Lehetetlen kibontakozni olyan körülmények között, ahol folyton azt éreztetik az emberrel, hogy megtűrik. Ahol a magyarok nem a saját igényeiknek megfelelően irányíthatják a szakemberképzést, nem biztosíthatják az értelmiségi utánpótlást.

Természetes igény, hogy a kisebbség beszélje a többség nyelvét, de ugyanolyan természetes az is, hogy a többség is ismerje a kisebbségét ott, ahol egymás mellett élnek. Viszont természetellenes és embertelen elvárni, mi több, arra kötelezni a kisebbséget, hogy ezt csak ő tegye, még hozzá anyanyelve és kultúrája rovására, esetleg annak feladásával. Faramuci dolog az ilyesmi, mert - Illyés Gyulával szólva - bár mindenki az, aminek vallja magát, de ez nem annyira attól függ, hogy ki minek születik, milyen az etnikai eredete; az ilyesmit végeredményében az a kulturális közeg határozza meg, amelyben az individuum felnővekedik, mindenekelőtt a nyelv, amelyen környezete be-

szél és amelyen maga is kommunikál, az a kulturális-szellemi értékrend, amit az egyén elsajátít, amivel telítődik.

Ezt persze a bukaresti vezetés is tudja. Ezért minden szépen hangzó nyilatkozat ellenére, ahol tudnak, keresztbe tesznek. Nincs érdemi haladás sem az egyházi, sem az állami iskolák, sem az önálló magyar egyetem ügyében. Pedig épp ez biztosítaná az értelmiség kinevelését, az utánpótlást. Ezért inséges időkben jól jön minden értelmes kezdeményezés. A Tőkés László által Nagyváradon létrehozott egyházi önálló magyar egyetemre gondolok, amit támogatni minden becsületes magyar alapvető (erkölcsi) kötelessége.

Valódi történelmi kibékülés jogfosztottak, emberi méltóságukban megaláztatottak és előjogokkal bírók között még soha sehol nem jött létre. Nem is lehetséges ez másképp, csakis jog- és esélyegyenlőség alapján. Nyolcvanéves történelmi tapasztalat birtokában az erdélyi magyarság tudva tudja, hogy csak akkor számíthat helyzetének jobbra fordulására, ha maga veszi kezébe sorsának irányítását. Ha kivívja az önrendelkezést.

A belső retrográd erők ellenkezését leküzdve, az RMDSZ-nek sikerült 1995 tavaszán programjába iktatni a különböző autonómiaformákat, de a három szintű autonómia rendszer - a személyi elvű, a sajátos státusú helyi önkormányzati és a területi autonómia - megvalósításában a belső viszálykodás okán sem észlelhető haladás. Hogy mi szükséges a továbblépéshez? Mindenekelőtt belső öntisztulás. Azt követően pedig egy olyan új és határozott politikai gyakorlat, amelynek legfőbb célja az önrendelkezés kivívása. Az erdélyi magyar nemzeti közösség hosszú távú fennmaradásának és mindenirányú kibontakozásának ez az egyetlen biztosítéka: hogy senkitől nem korlátozva, gáncsolva maga szabja meg céljait, és maga valósítsa meg azokat.

1996.

AMIRŐL NEM SZABAD LEMONDANI

Kilencvennyolc nyárutóján Katona Ádámmal, az Erdélyi Magyar Kezdeményezés elnökével a határon túli magyarok kettős állampolgárságáról beszélgettem, amivel akkoriban - pro és kontra - tele volt a sajtó. Íme, a felmerült gondolatok summája:

Az Erdélyi Magyar Kezdeményezés az RMDSZ ama tagjainak a csoportja, amely a leghatározottabban kiáll a romániai magyar nemzeti közösség egyéni és közösségi jogaiért. Programnyilatkozatában 1995. január 7-én került nyilvánosságra az az igény, hogy a budapesti kormány biztosítson magyar állampolgárságot valamennyi határon kívül élő magyarnak, természetesen a nyugati diaszpórában élő magyaroknak is.

A magyar állampolgárság megadására irányuló igényt e kis csoport két évvel később, 1997. szeptember 8-án újfent közreadta, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy illesszék az RMDSZ programjába. Ekkor vette kezdetét az a dicstelen küzdelem az érdekelt és az ellenérdekelt felek között, amely máig sem csitult el.

A román lapok 1998 májusában - amikor Budapesten a Magyarok Világszövetsége is felvetette ennek a kérdésnek a jogosságát és időszerűségét - ideges vagy vagdalkozó magyarellenés cikkekben reagáltak a felvetett kérdésre. Jegyezzük meg amúgy mellékesen, hogy a román kormány a Moldáviában élő románság számára ezt a státust gondolkodás nélkül megadta.

Csoda lenne, ha mi, magyarok legalább ebben a kapitális kérdésben egyetérténénk? A széthúzás turáni átka, sajnos, itt is érezteti áldatlan hatását.

Az RMDSZ V. kongresszusa dönthetett volna ebben a romániai magyarság számára oly fontos kérdésben, de az ülésvezető Dézsi Zoltán, Hargita megyei kormány megbízott megtagadta az előterjesztőtől a felszólalás jogát.

(Szlovákiában sem jobb a helyzet, ahol Duray Miklósék sziszifuszi küzdelmükben nyomatékkal kijelentették, hogy a kettős állampolgárság elengedhetetlen feltétele a határo-

kon kívülre szakadt magyar nemzeti közösségek fennmaradásának.)

Sok mindent elárul a szándékokról, hogy a Horn-kormány s a bukaresti politikai elit “összehangoltan” tiltakozott a Magyarok Világszövetségében elhangzottak ellen. Az RMDSZ úgynevezett kormánypárti, kollaborációs vezetősége is nyomban csatlakozott a román kormányférfiak felhördüléséhez. De kitől nyertek Tokayék, Verestói Attiláék felhatalmazást az erdélyi magyarság jogos igényeinek az elutasítására?

Bármennyire nyugtatgatják is a politikusok a kisebbségi sorban élő magyarságot, a Magyar Köztársaság euro-atlanti csatlakozása miatt az a veszély fenyegeti az utódállamokban élő nemzettestvéreinket, hogy ismét leeresztik a “vasfüggönyt”, súlyosbítva alig enyhült elszigeteltségüket, nehezítve önazonosságuk megőrzését, újra elszakítva családi és baráti kötelékeket.

Ismert-e, s ha igen, mennyire ismert és elismert a nemzetközi gyakorlatban a kettős állampolgárság gyakorlata, amit annyira vitatnak Magyarországon? Egész sor európai állam ismeri az alanyi jogon járó kettős állampolgárság intézményét, azt, hogy az anyaországban élő állampolgárok jogainak összességét vagy annak egy részét biztosítják a külföldön élő azonos etnikumúaknak. Horvátország és Szlovénia már eddig is biztosította a horvát, illetve a szlovén állampolgárságot valamennyi Romániában élő román állampolgárságú horvát és szlovén számára. Erről a horvát és a szlovén politikusok a román kormány megkérdezése és jóváhagyása nélkül döntöttek. Olaszország az Isztriában élő olaszoknak adott, ugyancsak alanyi jogon, olasz állampolgárságot. Szlovákia parlamentje a 70/1997. számú törvénnyel minden külföldi állampolgárságú szlováknak az ország határain belül élőkével azonos jogokat biztosított. Hasonlóképpen jártak el az olyan fejlett kultúrájú államok is, mint Németország és Izrael. Ez is, az is etnikai alapon fogad be bárhol született és bármilyen állampolgárságú kérvényezőit állampolgárai közé.

A tények azt mutatják, hogy felül kell(ene) bírálni a Magyar Köztársaság állampolgársági joggyakorlatát. Elképesztő gyakorlatról írt a sajtó: egy kínai kereskedőnek

könnyebb magyar állampolgárrá lennie, mint egy utód-államokbeli vagy Nyugaton élő magyarnak. A Horn-kormány örök szégyene marad, hogyan packáztak a hivatalnokai a XX. század egyik legkiválóbb magyar írójával, az erdélyi születésű Wass Alberttel, amikor az agg író - a magyarsághoz tartozás megnyugtató tényeként - magyar állampolgárságért folyamodott.

Jelenleg három jogcímen lehet valaki a Magyar Köztársaság állampolgára: származással, nyilatkozattal, visszahonosítással, illetve honosítással. Az etnikai kiválasztás a kérelmező bevallására épül; sem vérvizsgálatot, sem egyéb bizonyítást nem feltételez. A zsidók - akik tudják hogyan őrizték meg etnikumukat - sokkal szigorúbbak. Még az állampolgárságnál kisebb fajsúlyú dolgokban is. A budapesti főrabbi például kerek perec kijelentette a Beszélőben, hogy a zsidó-keresztény vegyes házasságok károsak, hátrányosak a zsidóság számára. Vagy: gondoljunk vissza, vajon a Német Szövetségi Köztársaság nem etnikai alapon fogadta-e be az úgynevezett népi németeket? És Izrael nem etnikai alapon a zsidókat?

Gondoljunk bele, mit jelentene a kettős állampolgárság biztosítása az utódállamok magyarsága számára! Fölébrésztene és serkentene benne a magyarsághoz tartozás tudatát. Végre érdemes lenne magyarnak lenni a szórványban élőknek is, akiknek magyarságát, önazonosság tudatát leginkább károsította, sorvasztotta a töméntelen hátránnyal járó kisebbségi lét. Hárommillióyan élnek magyarok az utódállamokban.

Azok, akik ódzkodnak a kettős állampolgárság közösségi jelegű kiszélesítésétől, az elrománosodó félben lévő magyarok visszamagyarosodásától tartanak. Megfogalmazta ezt a veszélyt a román sajtó is: "Katona Ádám azt akarja, hogy megfogyatkozzanak a románok Erdélyben, hogy elmagyarosodjanak." Szó sincs arról, hogy bárki is el akarná magyarosítani a románokat. Egyszerűen segítenünk kell(ene) a bizonytalan magyarságtudatúaknak, bátorítani őket, hogy ezután tudatosabban vállalják magyarságukat, mint eddig.

A statisztikusok becslése szerint Magyarország lakossága 2050-re nyolcmillióra apad. Nem kellene-e a magyar

kormányzatnak máris tennie valamit a vészes fogyatkozás ellen? És ha a kettős állampolgárság közösségi jogként való biztosítását sokallaná is, legalább terjessze ki az utódállamokban élő magyarokra védőhatalmi státusát, vagy adjon nekik tartós beutazási vízumot!

Ausztria is példa lehet számunkra, amely Olaszország ellenében védőhatalmi státust biztosított a dél-tiroli németek számára, hogy kivívják a maguk etnikai jellegű területi autonómiáját. A mindenkori magyar kormánynak már most, az Európai Unióba való belépés legelején tanúsítania kellene, hogy szívügyének vallja az országhatárokon kívül élő mintegy ötmilliónyi magyar megmaradását.

Erdélynél maradva, a romániai magyar nemzeti közösség megmaradása érdekében persze álmodni lehet többféle megoldásról, akár határrevízióról, akár Erdély federalizálásáról is. Az utódállamok magyarsága megmaradásának több útja-módja lehet, de jelek szerint az autonómia az, ami az adott bel- és külpolitikai helyzetben ezen az ezredvégen számunkra elérhető. Ezért harcolni - kötelesség!

Az RMDSZ érvényes programjában a hármas szintű autonómia szerepel, melynek statútumát dr. Csapó József nagyváradi szenátor, az európai gyakorlat és a nemzetközi jog messzemenő figyelembevételével készítette elő és hozta nyilvánosságra. Sajnos az RMDSZ kormánypárti pártja máig megakadályozta, hogy a szövetségnek elfogadott, hivatalos autonómia-memoranduma vagy statutuma (törvénye) legyen. Pedig ilyen kezdemények már a kezdet kezdetén voltak. 1989 december 22-én Székelyudvarhelyen a nép döntötte meg a kommunizmust, s a "székely anyaváros" főterére sereglett lakosság olyan felhívást fogadott el, amelyben kimondatott Székelyudvarhely önrendelkezése. Másnap a kiáltvány, magyar és román nyelven, az ország elsőként megjelent magyar lapjában, a *Szabadságban* látott napvilágot.

Az erdélyi magyarság önrendelkezésért folytatott küzdelme tulajdonképpen 1918-tól datálódik. 1918. december 24-én Apáthy Istvánék hatalmas kolozsvári népgyűlésén fogadták el és tették közzé az erdélyi magyarság első önrendelkezési nyilatkozatát. Azóta is a magyar nemzeti közösség önrendelkezésének a föl vállalása vagy föl nem vál-

lalása osztja két egymástól markánsan különböző csoportra az erdélyi magyar politikusokat: a kormánypártiak, a román hatalommal kollaborálók és az ellenzékiek táborára.

A két világháború között viszonylag kevesen voltak a román kormánnyal kollaborálók. Vezérek, az úgynevezett baloldaliak voltak, a kozmopoliták, az "internacionalisták", akiket viszonylag könnyű szerrel kivetett magából az egészséges nemzettudatú erdélyi magyar társadalom. Ma, negyvenöt év kommunizmus, lélektiprás, magyarfalás után sokkal bonyolultabb a helyzet és nehezebb a küzdelem. Katoana Ádámot, az Erdélyi Magyar Kezdeményezés elnökét szeparatistának, radikálisnak, fasisztának nevezték, több ízben is. Tőkés László püspököt, az RMDSZ tiszteletbeli elnökét fundamentalistának titulálta az időközben miniszterré avanzsált (majd menesztett) Tokay György.

Az Erdélyi Magyar Kezdeményezés kicsiny csapata az RMDSZ belső ellenzéke, amely az erdélyi magyarságot megalkuvások, nemtelen kompromisszumok, önfeladás nélkül kívánja szolgálni. Küzdelme révén került bele az RMDSZ programjába az önrendelkezés, az autonómia követelése, valamint a kisebbség fogalma helyett a "romániai magyar nemzeti közösség" önmeghatározás. Minden lehetséges romániai és nemzetközi fórumon tiltakozott az ellen, hogy a Horn-kormány - az erdélyi magyarság nevében - teljesen jogtalanul lemondott a közösség önrendelkezési követeléseiről, közösségi jogairól. Amibe természetesen nem szabad, nem lehet belenyugodni. A harc nem ért véget. Éppen csak elkezdődött.

1997.

SZÉPBE SZÓTT HITEK

Országos Széchényi Könyvtár

KULTÚRÁT - MINDENKINEK!

A hihetetlenül felgyorsult (többnyire már öncélúvá vált) műszaki haladást nem követi automatikusan a belső én fejlődése. Nem állítható ugyanis, hogy a műszakilag előrehaladó ember erkölcsileg is egyre magasabbra hág.

Igaz, hogy a makrostruktúrák cselekvő átalakítása nélkül minden jobbra irányuló szándék jámbor óhaj és a kritikai hang pusztá moralizálás maradna, de egymagukban a mégoly látványos külső változások sem alakítják ki a jövő társas/társadalmi életének emberi(es) dimenzióit. Az általános fejlődést ígérő nagy mérvű változás, amit újabban az egymást váltogató kormányok zászlajukra tűztek, aligha fog bekövetkezni, ha idejekorán nem teszik lehetővé, hogy ki-ki tehetsége szerint megmerítkezhessék a szellemi, művelődési értékek világában. Ha az oktatásra, művelődésre nem fordítanak legalább annyi pénzt, értő odafigyelést és energiát, mint amilyen ígéretes képet mutat máris némelyek nyújtott nyakkal, feszült idegekkel, illetve furfanggal és sokunk megrövidítésével elért, makulátlannak egyáltalán nem nevezhető anyagi gyarapodása.

Régi lélektani igazság: csak az igényeli a hiteles értékeket, akit fogékonnyá tettek irántuk. Pedig minden társadalom végül is a kultúra jegyében áll. A miénk is. Az új helyzetek újabb feladatok elé állítanak bennünket, de aki bizakodó nekifeszüléseiben pusztán a szimatára bízta magát, csupán részleges és esetleges sikereket érhet el. S mivel nemcsak követjük az eseményeket, hanem nekünk magunknak kell kieszközölni is a kíváncsatos változásokat, nyilvánvaló, hogy a művelt társadalom követelménye ma is változatlanul időszerű. Sőt, egyenesen sürgető, hisz országok példái bizonyítják, hogy csak az alaposan felkészülteknek lehetnek reális esélyeik a felzárkózásra, a versenyben maradásra. Amiként arra is, hogy az orr- vagy lóhosszal előbb rohanó ne szorítsa le ellenfelét a pályáról, és ne kényszerítse arra, hogy "önként" feladja ősi kulturális értékeit, holmi kétes értékű idegenekért.

Nem a csigaházra gondolok, hanem a mindig szükséges

mérték tiszteletben tartására. Arra, hogy például integrációs igyekezetünkben, "hálából", ne hódoljunk be senkinek és semminek, ne veszítsük el a fejünket. Mindezekről, úgy hiszem, legbiztosabban egy természetünkkel való szilárd egészséges értékrend óvhat meg bennünket.

Kultúrát tehát mindenkinek! Hogy az aranyközép törvénye szerint adni és befogadni tudjunk. És nem kevésbé azért, mert csak művelt egyén és társadalom képes olyan szellemi és anyagi értékeket létrehozni, amelyek "eladhatók a világgpiacon" is. Embernek és magyarnak is leginkább saját kultúránk tarthat meg valamennyiünket ebben a századvégi egyneművé foncsorozódó világban.

1999.

SZÉPBE SZÓTT HITEK

Csak az érzi át igazán a természet éltető, megtartó erejét, aki fájdalmasan elszakadt tőle. Megapoliszokban, kőrengesekben élünk, kényszerűen egymáshoz ragasztva, mind messzebb őseink természetközponitú világától. Hétvégi kiruccanásokkal, felhőkarcolók tetejére rögtönzött “miniparokkal”, miegyebekkel hitetjük magunkat, hogy nincs minden veszve. Ha aggasztóan elvékonyodott is az a bizonyos köldökzsínór, azért mégis csak létezik. Nevetségesen szerény eszközökkel próbálunk küzdeni a gépi civilizáció és a mesterségesen túlbonyolított élet áldatlan hatásai ellen, ösztönösen ragaszkodva mindenhez, ami biztonságot ígér, az otthon melegét árasztja.

Nagy szükségünkben öncsaláshoz folyamodunk: tájképeket aggatunk szobánk falára, elhitetve magunkkal, hogy lakásunkba loptuk a természetet. A tájkép lelkiállapot: hiányérzetünk kifejezője és vélt kompenzációja.

Kapros Kósa Edit textilművésznak a veszprémi Művészetek Háza Kisgalériájában 1999. június derekán kiállított gobelinjei a természet tünékeny csodáiról, felsejlő titkairól, s az ember esztelen pusztításairól szóló művészi valóságok. Munkáit szemlélve alig hogy átadjuk magunkat a boldog összhangot árasztó látványnak, hirtelen belénk nyilall egy nyugtalanító, groteszk érzés. Mammon imádatának kézjegyei: a természet féktelen pusztításának nyomai tűnnek fel a munkákon a figyelmes szemlélő előtt.

A művész gazdag színvilágú zaklatott “álmai” egyféle hiányérzetből keletkeztek. Kósa Kapros Edit kései Rousseauként vágyja vissza az ember és a természet egzisztenciálisan összefüggő, széttöredezett egységét, a valamikori boldog harmóniát, megálljt kiáltva a világméretű természetpusztításnak.

Filozofikus húrokat penget, egyetemes emberi gondot vet fel. Nem közvetlenül, iskolásan, hanem utalással. A pusztuló természetet hol madárra emlékeztető formák, hol meg a tenger világának őstenyészete sejtetik. Mi indokolja az ilyen megközelítést? Több minden, de főleg az a kö-

rülmény, hogy a művészi közlés lényege nem a konkrétumok miriádjában rejlik, hanem a jelenséggel szembeni sajátos attitűdben.

Az élet rombolása fájdalmas, kínzó, félelmetes, rút. A művészi formába öntött idea: igazság. És ami a művészetben igaz - az szép is. A rossz, aljas, gonosz, élet- és emberellenes, vagyis a rút fölött aratott győzelem a befogadóban élményt nyújtó, felszabadító, katartikus hatású. A rút feletti győzelem is szép, bár tárgya visszataszító. Márpedig itt a művész szándéka egyértelmű figyelmeztetés: ha tovább romboljuk környezetünket, végpusztulásba sodorjuk magunkat. Határtalan önzésünkben könnyen úgy járhatunk, mint Goethe csínytevő bűvészinasa, aki meggondolatlan-ságában kiszabadította a szellemet a palackból, de képtelen volt visszaparancsolni. Ha az ember túllépi a kritikus határt, lesz-e számára visszaút? - kérdezzük a munkákat szemlélve.

Jóllehet a kiállított gobelinek mind absztrakt-közeliek, Kapros Kósa Edit művei között legalább akkora súllyal esnek latba a figurális alkotások, mint az elvontak.

A budapesti Postamúzeum tulajdonában lévő, a magyar posta (a hírvitel) történetét felidéző faliszőnyeg-sorozatának némelyikén örömmel fedezzük fel a kalotaszegi népművészet jellemző motívumait: a fióktornyos templomot, a pompázatos népviselet részleteit, amikkel a művész nemcsak a boldog gyermekkor helyszínét idézte fel, hanem Erdély és az anyaország mindenkori egységét, ezerszáz éves közös múltját is jelezni kívánta. Ugyanott láthatjuk a tizenhárom aradi vértanú remekbe szőtt portréit is. Térdet hajtva előttük, hitet tesz a nemzet szent ügye, a szabadság mellett. A múlt vállalása a jövő záloga.

Itthoni, erdélyi, németországi, franciaországi, spanyolországi, romániai kiállításai és az a tény, hogy munkáit olyan közgyűjteményekben, középületekben és múzeumokban őrzik, mint a Veszprémi Bakony Múzeum, a bukaresti Palota Termek, a budapesti Postamúzeum, bizonyítják, hogy Kapros Kósa Edit pályáíve töretlenül felfelé ível. Amit minden bizonnyal újabb kiállításokkal fog bizonyítani.

1999.

BÜNTELENÜL

Elment hát ő is a minden élők útján. Mondják, hogy kinek-kinek az élete annyit ér, amennyit át tud adni másoknak önmagából.

Erich Bergel karmester élete szolgálat volt. A zeneművészet alázatos szolgálata. Küzdött, szenvedett, szeretett, megdicsőült - élt. Illik, hogy e drámai fordulatokat sem nélkülöző művészi életpálya fontosabb mozzanatait felvilantsuk.

Az erdélyi Brassó mellett született, a tolerancia földjén. Bizonyára már gyermekként sok mindent magába szívott a magyar-szász város gazdag művészi életéből. A Fekete-templom ódon falai között felbúgó csodálatos Bach-orgonakoncertek sokszor megdobogtatták az érzékeny ifjú szívét. (Később ilyesmiért kellett súlyos penitenciát szenvednie.) Útja természetesen vezetett a kolozsvári Gh. Dima Zenekonzervatórium karmesteri szakára.

Jómagam Nagyváradon találkoztam először Bergel-koncertekkel, az ötvenes évek végén. Baráttal és egykori osztálytársammal, a Genfben élő Szalai József festőművésszel, aki időközben több nemzetközi díj birtokosa és az Európai Akadémia tagja lett, sokszor lógtunk meg az esti líceum matek óráiról, hagyva, hogy szárnyára emeljen Mozart, Mahler, Bruckner, Beethoven... - a karmester pálcája alatt hol angyalian lebegő, hol férfiasan lüktető - muzsikája.

Később jó sorsom Kolozsvárt hozott össze vele szinte hetente a Diákház koncerttermében, ritkábban a Farkas utcai református templomban, ahol Bach utolérhetetlen akkordjait búgta le ránk a "kálomista templom orgonája".

A Bergel-család különösen vonzódott Händel, Mozart, Haydn és Bach zenéje iránt. De a Ceausescu diktatúra rosszszellemé nem tűrte meg a vallásos zene terjesztését. Erich Bergel azzal követett el "megbocsáthatatlan bűnt", hogy - fittyet hányva a drákói szigorú tiltásra - közönség előtt bemutatta Haydn Teremtés című oratóriumát, és Bach több orgonára komponált vallásos művét, a hallgatóság nagy

öröme. Ezért a makacskodásáért több évi börtönre ítélte őt a Ceausescu-féle "igazságszolgáltatás".

"Nem telt el hét, hogy ne láttam volna a Duna-deltában. Derékig vízben nádat vágott, vagy követ talicskázott" - emlékezett egy rabtársa. "Csak kenyeret és vizet adtak ennünk. Érkezéskor 54o-en voltunk, négy hónapra rá 34o-en már meghaltak közülünk." Ezekben az években raboskodott a Duna-deltában "56-os bűneiért" Páskándi Géza is, a kortárs (erdélyi) magyar irodalom egyik kiváló képviselője.

Bergel három és fél év múltán szabadult, elnöki amnesztiával. Visszatért Kolozsvárra, de nem folytathatta hivatását. Beült hát kürtösnek saját zenekarába. Dolgoznia kellett, mert pénzre volt szüksége, hogy kimenekítse családját az NSZK-ba. Mivel ő nem kapott útlevelet, Herbert von Karajan, a világhírű karmester két ízben fordult a bukaresti hatóságokhoz, kérve őket, tegyék lehetővé a művész berlini szereplését.

Bergel 1971 januárjában első alkalommal vezényelte a Berliini Filharmonikusokat. Ez volt későbbi káprázatos sikereinek, karrierjének a nyitánya. A rendszerváltás aztán számára is lehetővé tette a szabad mozgást. "Mulasztásait" pótolandó, nagy-nagy kedvvel és hihetetlen energiával vetette bele magát a világ hangversenyéletébe, keresztül-kasul utazva a kontinenseket.

A Budapesti Filharmoniai Társaság 1989-től választotta elnök-karnagyává, és ezt a tisztséget 1994-ig töltötte be. Később - belefáradva a sok utazásba és fellépésbe - kedvenc városában, Budapesten telepedett le. Ingyenes koncertről álmódott a szegényeknek, mert - mint mondta - "senkinek sincs joga megfosztani a szegényeket a művészet csodáitól". Nem rajta múltott, hogy ezek a szép álmok jószerevével csak tervek maradtak. Ő, aki rajongva szerette Bécset, úgy vélte, hogy Ausztriának és Magyarországnak közös (zenei) múltja (is) van. Akárcsak az erdélyi magyaroknak és szászoknak, akik 850 éves közös kulturális örökséggel büszkélkedhetnek. Bárhol járok a világban - vallotta egy alkalommal -, igazán Közép-Európában érzem otthon magam.

Egy végzetesnek bizonyult alattomos betegség törte

ketté ezt a kivételes dirigensi pályát. Élete utolsó idejét München mellett töltötte, készülve a nagy útra. Végakaratának szerint, hamvait Salzburgban, Mozart szülővárosában szórták az öröklétbe.

1998.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OTT KELL SEGÍTENI, AHOL LEGNAGYOBB A BAJ

Merész, ám annál nagyobb erkölcsi hozammal kecsegtető vállalkozásba fogott a nagyváradi Kiss Stúdió. Madách Imre: *Az ember tragédiája* című klasszikus művének újszerű színrevitelével kívánja köszönteni a második évezredet. Mindössze nyolc színész játsza olyan rendezésben, hogy "kolportálható" legyen.

A "szükség törvényt bont" igazságát véljük felismerni ebben a megoldásban. Varga Vilmos színművész, rendező, a stúdió művészeti vezetője nem a manapság oly divatos sokkoló szándékkal választotta a mű színrevitelének ezt a formáját, döntése merőben gyakorlati indíttatású volt: szeretné bejárni vele azt a hatvan-nyolcvan városkát, települést Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján, a mai Magyarországon peremvidékén, ahol ritkán hangzik el mívelő magyar szó, ahova a Kossuth Rádió hangja is alig ér el; ahol - ha nem tűnik túlonatlag patetikusnak - hajsálereiben porlad a magyar. Elsősorban azokat a vidékeket, településeket szándékozik felkeresni kisded csapatával, ahol - Adyval szólva - "Éhe kenyérnek, éhe a Szónak,/ Éhe a Szépnek..." hajtja azt a kevés magyart a templomba (máshova aligha), aki még annak vallja magát a többségi tengerben.

De miért éppen Madáchcsal? Alig egy hónap van még hátra, s az Idő végtelenén újabb cezúrát von az emberi értelem. Nem kell ahhoz különösebben fogékonynak lenni a misztikum iránt, hogy e borzongató pillanat közeledtével ki-ki magába szállva leltárt készítsen, ítéletet mondjon tettei és oblomovi mulasztásai fölött, valamiféle "megszámláltattál..." szerű mérleget vonjon világba dobott porszemnyi önmagáról. És valahányszor ezt tesszük, váratlanul szembe találjuk magunkat az Ismeretlennel. Bizonyára az is kedvünket szegi, lehangol vagy lesújt, hogy - képzelet és valóság, élet és álom ingajaratában - sohasem érünk el egy olyan állapotot, bárhogy szeretnénk is, hogy a két univerzum fedje egymást. Teljesítményre ítélt - legfőbb ide-

ig-óraig csillapítható - idült hiányérzetben szenvedünk. Hiánylény vagyunk - ez az egyik legfőbb meghatározottságunk. Az ember teljességre törekszik, noha tudja, hogy a tökélyt nem ér(het)i el. Mert a tökéletesség Isten. Isten pedig nem lehet. Végessége tudatában és a személyes beteljesületlenségek okán az individuum tragikusan fogja fel a létet, még inkább annak végkifejletét. Nemcsak a magáét, hanem a neméét is. Ám az a körülmény, hogy bár tudja, végül minden féltett értéktől megfosztva örökre el kell mennie, mégis farkasszemet mer nézni a nemléttel, és sziszifuszi elszántsággal képes minduntalan újra kezdeni az "ártó kezek által" romba döntött készülő művét, élete értelmét, nemcsak heroikussá, hanem széppé és alkotóvá is teszi az ember létét. Ez a nemes dac bizonyosan azokban is munkál, hat, akik nem jutnak el a fogalmi tisztázás szintjéig, akiknek csupán a zsigereikben bizsereg a csak azért is. Nincs abban semmi érthetetlen tehát, hogy a század- és ezredvég közeledtével több színház és rendező is Madách nagy összefüggéseket felvillantó, végső kérdéseket feszegető halhatatlan művéhez fordult.

Varga Vilmos azonban szállítható "kisszínházat" álmodik. Mert úgy gondolja, hogy ott, kinn a végeken, a peremen uralkodó nem éppen atyafiságos viszonyok között csak így tud segíteni azoknak, akiknek körében hosszú évtizedek óta hiánycikk az igazi művészi produkció s a szép magyar beszéd.

Mivel pénz híján Erdélyben az utóbbi tíz évben a nagyszínházak nemigen látogatták a vidéket, a szórványt pedig még kevésbé, az élő színház fogalma kihull az ottani magyarság tudatából.

Idült baj, fekélyesedő seb ez a (kisebbségi) magyarság testén.

Felismerve a feladat súlyát, Szabó József (akkor még nagyváradi rendező) harmincöt színésszel és tizenöt műszakival vitte Székelyföldre *Az ember tragédiáját*. Varga Vilmos most nyolc színésszel és négy műszakival kíséri meg a bravúrt.

A rendező tudja, hisz magános versmondóként sokszor megfordult közöttük, hogy a szóránymagyarság helyzete mára oda súlyosbodott, lehetetlenült, hogy jószerével már

csak a templomba jár el. Ezért gondolta úgy, olyan Tragédiát csinál, hogy a templomokban is játszható legyen.

Nincs annak ugyan formai (jogi) akadályja, hogy a szórványban élő nemzettestvérünk részt vegyen akár az összes helyi magyar kulturális és politikai megnyilvánuláson - ha vannak (lennének) ilyenek! -, elvégre "szabad neki", mégsem exponálja magát. Azért tartózkodik a részvételtől, mert azt tapasztalja, hogy nem válik előnyére, ha túl gyakran látják magyar összejöveteleken. A bőrén érzi, hogy az ilyesmi neki potenciális hátrányt, veszélyt jelent. Hasonló meggondolásból íratja gyermekét román, szlovák, szerb, ukrán... iskolába a szórvány magyar. Amikor egy alkalommal megkérdeztem egy fiatalasszonyt, hogy miért nem magyar iskolába járattja a gyermekét, ha van, azt válaszolta: "Amilyen a világ, olyannak kell lennünk nekünk is benne, ha boldogulni akarunk." Nem tudhatom, a megkérdezett tisztában volt-e azzal, hogy a mindenáron való hasonulás mimikrije már csak féllépésnyire van az önfeladástól, de az köztudott, hogy az ilyen szülői "gondoskodás" rendszerint tragikus végkifejletű. Mert hiszen azoknak a gyermekeknek a lelkében, akiket a többségi propaganda csapdájába esett szülők - akár jó szándékkal, akár számításból - megfosztanak alapvető jogaiktól, az anyanyelvi művelődés szántását, vetését később már senki sem fogja elvégezni. Se hús, se hal felemásságukban pedig könnyű prédává válnak, és előbb-utóbb elvesznek a magyarság számára.

Néhányan az érintettek közül meghökkentek a rendezői ötlet merészségén, hogy tudniillik vidéki templomok ódon boltívei közé is bevinnék a Tragédiát. Pedig a templom tiszta és szent hely, alkalmas a lelkek művelésére, megmentésére. A mű pedig bibliai ihletettségű...

A rendezői döntésbe minden bizonnyal belejátszott az a sejtés is, hogy kisebbségi körülmények között merőben más (lesz) a fogadókészség a papság részéről, mint a kultúrházi igazgatók körében. Felmérve a terepet, a feltevés indokoltnak bizonyult. Mégis nem egy pap elámult a kérdés hallatán. Voltak, akik gyanakodni kezdtek, nincs-e ebben valami csel, fufang, ördögösség? Akadt egy-kettő olyan is, aki hevesen tiltakozott ellene. "Márpedig ide be

nem jönnek! A templom az templom, a színházzal menjenek a színházba!”

Szórványban magyar színházba!? Ugyan melyikbe!?

Pedig a templomi színjátszás nem példa nélkül való az egyházak történetében. Elég ha a középkori misztériumjátékokra, vagy a protestánsok vallásos tárgyú gazdag diák-színjátszására gondolunk. Erdélyben meg különösen nagy hagyománya volt ennek. Csakhogy ez már régecskén volt, és csak a tájékozottabbaknak van tudomásuk róla.

- Csak felvilágosult papokkal lehet együttműködni - mondta ki a rendező a kritikus szentenciát.

Játszanának ők szívesen a művelődési otthonokban is, ha a kultúrházak Erdélyben elfogadható állapotban lennének; ha a termeket, a padokat nem lepné vastagon a por, a falakat nem éktelenítené a temérdek pókháló, ha nem a legutóbbi esküvőnek, bálnak a szemete, étel-rohadéka fogadná a léleképítő “vándorkomédiásokat”, még olyan fontos szóránnyhelyen is, mint Medgyes.

Csoda, ha ilyen körülmények között Thália szolgálói a templomok tiszta falai közé vágynak, ahol valóban igehirdetéssé magasodhat a madáchi gondolat?

Említettük már, hogy a millennium közeledtével több színház is műsorára tűzte Madách halhatatlan művét. Kérdés persze, hogy ki hogy értelmezi a szöveget, ki mit emel ki, mit szorít vissza, és mit “felejt ki” belőle. Érthető, hogy a nagyváradi Kiss Stúdió értelmezésében erőteljesebb hangsúlyt kapnak a biblikus képek. Mindazáltal teljes értékű Tragédiát akarnak felmutatni.

- Lehet okoskodni a tudományban, millió lehetőség adódhat az életben az önmegvalósításra, de végül csak odakanyarodunk vissza, amire Madách is konkludált. A hit óriási támasz az életben - érvelt a stúdió művészeti vezetője.

Újszerű rendezésével Varga Vilmos mindenekelőtt a Trianon óta kisebbségi sorban élő magyarokhoz kíván szólni. Van-e *Az ember tragédiájának* nekik szóló üzenete (is)?

Már az is komoly nyereség, hogy a szóránny magyar megismerheti ennek a zseninek a világ- és életszemléletét. Hogyne értené meg, miért ne érezné át a neki szóló üzenetet?, elvégre Madách is azt írta meg az eltiport szabadság-

harc fájdalmával a szívében, ami áthullámzott rajta. Remélhető, sőt bizonyosra vehető, hogy kisebbségi sorban, a sokszor céltalannak, értelmetlennek látszó küzdelmek közepette más visszhangot kap a végső szózatban rejlő biztatás: "Mondottam, ember: küzdj, és bízva bízzál!" Hisz a jövő ígérete rejlik benne. Csak az érzi át igazán az Úr szavában rejlő felszabadító erőt, aki állandó fenyegetettségben él, akinek minden lehetséges eszközzel a magyarságára törnek. A madáchi ige mintegy beleinjektálja a kisebbségi ember léttudatába a megmaradás imperatívuszát. Ha nem kap is konkrét választ gyötrő kérdéseire, hihetően megvilágosodik előtte a küzdelem, az élet értelme.

1999.

HAZÁT ÉPÍTŐ KÖLTÉSZET

Minden költő- és írónemzedéknek az életében van valamilyen nagy élmény, tapasztalat. A kisebbségi sorban élő költők versei mélyén rejlő élménynek a neve: Trianon. Nagyon nehéz, szinte lehetetlen szabadulni tőle azoknak, akiknek a kisebbség sanyarú sorsa jutott osztályrészül. Amióta Trianon leválasztotta az erdélyi, kárpátaljai, felvidéki és délvidéki magyar közösségeket a nemzet testéről, odavetve őket a velük szemben ellenséges idegen erőknek, politikáknak, azóta a költők, írók, de még a köznép is azzal foglalkozik, miként tudnák ezt a helyzetet, traumatizáló élményt közömbösíteni és orvosolni.

És nemcsak az utódállamokbeli magyarság, hanem az anyaországiak is szenvednek a Trianon-szindrómától. Górcső alá helyezve, látni fogjuk, hogy a trianoni élmény benne van az egész magyar költészetben és irodalomban, éppen csak nem volt szabad beszélni róla. A Trianon kapcsán született művekről - gondoljunk Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Krúdy, Karinthy és mások írásaira - nem hallottak, nem tanulhattak az iskolában, ezek a munkák még a kritikai kiadásokban sem kaptak helyet.

És most hirtelen egy olyan (fiatal?) nemzedéknek az írásaiban jelent meg valamiféle válasz mindarra, amit Trianon a magyarságnak jelent, amely nemzedék saját korát és történelmi helyét illetően már rég túl van rajta, hisz Trianon a nagyapáinak az élménye és személyes drámája volt.

A Magyar Kultúra Alapítvány rendezte fórumon /Régiók Találkozása) S. Benedek András irodalomtörténész történelmi távlatokba helyezve közelítette meg a kárpátaljai magyarság sorstragédiáját. Többszöri sorsforduló után, 1944 késő őszen Kárpátalján arra ébredt a maroknyi magyarság, hogy nemcsak földjét, nyelvét, de pusztá létének jogát is elvitatja tőle a dobtárak kegyetlen logikája. A ketős kárpátaljai holokauszt után mintegy ötvenezer ember nem tért vissza ősei földjére. Köztük a megtartó hagyományt átörökítő szülők, nagyszülők, tanítók, papok, szerkesztők, költők, írók, nyomdászok és magántisztviselők

hosszú sora. Az örökös gyászban és várakozásban élő közösségben az évekkel egybenőtt a hiteles szó, a helyettük írott ének iránti vágy.

Ebben a szociális közegben jelentkezett a versírók egész sora. A ritkábban elhallgató költők mellett igen sok földrajzi értelemben eltávozó. Jelezve, hogy számukra a versírás a türelmetlenség, az elégedetlenség jele, a változás, a változtatás igénye volt elsősorban. Ez a tendencia csak feltehetően értelemben változott az úgynevezett politikai fordulat - 1989 - után.

Czébely Lajos, aki egy személyben kántor és tanító - így Ungvár környéki kis közösségében maga búcsúztatja a minden élők útján elmenőket, kereszteli a kisebbségi sorba érkezőket, oktatja a fiatal nemzedékeket - nem fiatalon kóstolt bele az alkotás gyötrődésekkel teli világába, bár mindig ott élt a kultúra hol tágabb, hol meg egészen szűkre szabott közegében. Élete szolgálat. Versei annyiban szólnak a közösségnek, amennyiben tetten érhető bennük a sorsazonosság. Tiszta és egyszerű igazságokat mond ki, miközben érezhető a félelem, a keserűség és a tehetetlenség gondolata is a versek mélyén. Mert ki tudja meddig tart a kegyelmi idő?

Lényegében a kárpátaljai Czébely költészetével azonos, konkrétságában mégis eltérő, mert háborús körülmények között születtek Csörgits József versei, sikolyai. Csörgits nem írja le a katasztrófát. A katasztrófáról nem lehet írni. Hanem - miként János apostol - jelenéseket írt a maga "Bibliájába". Ez a "Biblia" azonban összetépett. Képei töredékek. Vagy nincs is kép, csak szürkesség, homály, ami körülvész, amivel lassan egybeolvad az alkotó. Versei sebhelyek, feszültségek nyomait őrzik. Őrzik, ahogy saját sorsát - bármilyen legyen is az - nem hagyja füstté oszlani az ember.

Göncz László építő ember. A muravidéki magyarságnak alig van olyan szellemi, kulturális intézménye, amelynek a létrehozásában ne vett volna részt. Az önépítésnek ez a gondolata verseiben is kifejeződik, mert a trianoni tragédia mellett azokat az engesztelő élményeket is meg tudja szólaltatni, amelyeket a szülőföld természeti képe, a Muravidék igazi pannon hangulata - a lendvai hegy és a lendvai vár, a szőlőhegyek, a kinyíló Pannon síkság (gondoljunk

Hamvas Béla vonatkozó gyönyörű gondolataira) - jelent. Amelyeknek a latin derűje ott van Göncz László verseiben. Ott vannak persze a családi élet örömei és bánatai, és az a készenlét is, ami ehhez a nemzeti és közösségi önépítéshez szükséges.

Különös jelenséggel állunk tehát szemben. A húszas évek trianoni költészete és prózája után a szemünk láttára jön létre egy trianoni költészet, irodalom a kilencvenes években. Nemcsak Kárpátalján, Horvátországban, Szlavóniában, hanem Szlovákiában és Erdélyben is.

Ennek a fiatalabb nemzedéknek azonban van egy másik élménye is - 1989. Amikor úgy tűnik - ha döcögve, kínkeservesen is -, az orvoslásnak (ha nem is a politika színterein) valamiféle folyamata megindult. A trianoni sebeknek a gyógyítása ma úgy kell hogy történjék (most még csak így lehet!), hogy önmagunkban, a nemzetben próbálunk meg új erőforrásokat találni, közösségeket szervezni, új utakat keresni. Ez az önösszeszedés, az önépítés ideje. Ez jószerével minden kisebbségi közösség életére jellemző, hisz mindenütt megindult az önépítésnek a munkája.

Ott is, ahol erre viszonylag békés körülmények között nyílt lehetőség (Szlavónia), ott is, ahol, mint Kárpátalján, súlyos tragédiákat felidézve kell ezt megtenni, ott is, ahol ágyúszó és lövedékek becsapódása mellett (Horvátország) kellett az önépítéshez valamiképpen eljutni. És szerencsére Erdélyben is, ahol az új politikai irányzat józanabban és realisabban ítéli meg a magyarság súlyát, történelmi szerepét és jelentőségét a román valóság jobbra fordításáért folytatott küzdelemben.

Mindezeknek azonban van egy magasabb tanulsága is: ezekben a kisebbségi sorban keletkezett költészetekben nemzeti közösségek sorsának ábrázolásáról van szó.

Mindhárom régió költőinek a tapasztalata hasonló. Saját erőből - nagyhatalmi közreműködés nélkül és Trianon ellenében - tudnak és akarnak szellemi hazát teremteni.

1997.

GYÖKEREK NÉLKÜL

LEHETETLEN ÉLNI

Szétszórattunk. Hányszor és hányfelé, zaklatott történelmünk folyamán? S lesz-e még honnan?...

Akár a körülmények kényszerítő hatalma folytán, akár önszántukból távoztak, néma jajokkal szívükben, sokan, bárhol legyünk is a világban - még itt az anyaország szívében, Budapesten is -, mi, erdélyiek, a máshonnaniak keseredés ízével a szánkban éljük, amolyan muszájherkulesként, mindennapjainkat. Úgy tűnik, ez a sorsunk. Az otthonmaradottakéval közös sors ez. Mert nem tudunk - a földrajzi távolságok dacára sem - mást tenni, mint a magunk módján tovább szolgálni azt a nemzeti közösséget, amelyből vétettünk. És ez így is van rendjén. Aki azt hiszi, hogy ez a ragaszkodás az odahagyott otthonhoz a rossz lelkiismeret vagy a büntudat szava, téved. Egyszerűen arról van szó, hogy gyökerek nélkül lehetetlen élni. Csak a múltunkkal együtt vagyunk egész. (Illyés Gyula) Órizzük, ápoljuk hát a gyökereinket, hogy életerős maradjon az erdélyi magyarság törzse! Tehetnénk ennél bölcsebbet?

Valójában most is azt tesszük, amikor a Magyarok Világszövetségének budapesti székházában (Magyarok Háza) megnyitjuk ezt a nem mindennapi kiállítást.

A visszapillantás csak ritkán, csupán sajátos esetekben múltba feledkezés. Más, sokkal fontosabb célja van általában az ilyesminek. Botár Edit kolozsvári festőművész, akvarellista, nemzetközi híró bábkészítő sem a megszépítő messzeség rózsaszín üvegén át révedt szeretett városára. Nagyszerű vállalkozásának belső indítéka: a művészet eszközeivel megörökíteni a történelmi Kolozsvárt, vagy ha úgy tetszik, a magyar Kolozsvár történetének sok-sok tárgyi bizonyítékát. Amíg még nem késő.

Biblikusan szólva: "Ideje van a szólásnak." Botár Edit pedig remek érzékkel döbönt rá, itt az ideje, hogy ecsetet fogjon, és elvégezze egyszemélyes zarándoklatát ezekre a kedves, marasztaló és mindig visszaváró helyekre, amelye-

ket immár képeken is láthatunk. Azokra a kedves helyekre, amelyeket magunk sem mulasztunk el megtekinteni, ha hazalátogatunk Kolozsvárra. A több mint 175 képből álló sorozattal a művész méltóképpen hódolt valamennyiünk szeretett városának szelleme előtt. Számos magyar helyszín: műemlék, emlékmű, eleink keze nyomát őrző megannyi neves, nemes létesítmény, meghitt zúg vagy girbegurba sikátor előtt, melyeket a román nacionalista düh, gyűlölet már jó ideje az enyészetnek kívánt adni. Szeretném nyomatékosítani a múlt időt. Szeretném hinni, hogy a pusztítás erőit, mellyel szemben oly hosszú ideig vívott szélmalomharcnak tűnő küzdelmet az erdélyi magyarság, végül is legyűri a józan belátás, letaszítva őket oda, ahol a helyük. Kérdés viszont, hogy beszélhetünk-e már múlt időben?

Jóleső érzés tekintettel végigpásztázni ezeket a szemétszívet gyönyörködtető képeket. Kevés művész van ma Erdélyben és itt az anyaországban, aki olyan mesterien tud bánni a színekkel, mint Botár Edit. Számomra több mint sejtés, hogy Edit asszony - titkon - fájdalmát és félelmeit enyhítendő, fordult a történelmi Kolozsvár felé. Mert félt, hogy sandán, alattomosan, képmutatóan rendre elorozzák, lerombolják, megsemmisítik mindazokat a magyar műemléképületeket, emlékműveket, színmagyar vagy jórészt még mindig magyar jellegű utcákat, melyek nekünk a legszebbek, legdrágábbak, legszentebbek. Sajnos ez nem a képzelet beteges játéka, hanem véres valóság. Gheorghe Funar, a megyeszékhely magyarfaló polgármestere bomlott elméjével nemcsak Kolozsvár s egyben Közép-Kelet-Európa egyik legszebb, legkiegyensúlyozottabb főterét akarta, akarja végleg tönkretenni, elrútítani, hanem titkon a város közigazgatási központját is át kívánja helyezni az immár Avram Iancu nevét viselő valamikori Hunyadi térre. Csak-hogy ezt a teret is - a maga módján elég impozáns ortodox katedrálisra kívül - olyan gyönyörű épületek szegélyezik, amelyek szervesen a magyar történelemhez tartoznak. Elég ha csak a Nemzeti Színház és a Protestáns Teológiai Akadémia épületére utalunk.

Ideje van a szólásnak. Botár Edit pedig ecsettel a kezében emelte fel hangját a barbár pusztítás ellen. A maga

módján mentette, ami menthető (volt), hogy megajándékozzon bennünket és kései utódainkat ezekkel a kincses Kolozsvárról mesélő, színes kavalkádban pompázó festményekkel. Vajon nem éppen azért érezzük oly közelinek magunkhoz ezeket a képeket, mert - a művészi befogadás örök törvénye szerint - beléjük érezzük a magunk gondolatait, vágyait, örömeinket és fájdalmainkat? Bizonyára ezért csüggünk egy-egy “különös” képen, hosszasan szemlélve.

Szabadjon itt egy személyes vallomást tennem. Kolozsvárt járva, én a Farkas utcában érzem igazán otthon magam. Gondolom, így vagyunk ezzel majdnem mindnyájan. Apáczai Csere János, Szenczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós, az újabb időkből Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly, egyszóval az erdélyi magyar művelődés kimagasló szellemalakjainak a jelenlétét különösen erősen érezzük a sok mindenről regélő Piarista Gimnázium és Református Kollégium ódon falai között, vagy az öreg hársfák alatt sétálva.

Nem felejtethem, hogy amikor a méltán európai híré fametszőnket, Gy. Szabó Bélát búcsúztattuk a Farkas utcai gótikus templom hatalmas boltívei alatt, mellettem állva a gyászoló gyülekezetben, a helyi irodalmi hetilap főszerkesztője, homályos szemekkel énekelte velünk együtt a CX. zsoltárt. Akkoriban - a nyolcvanas évek második feléről van szó - Erdélyben a magyar értelmiség csak a templomban és a színházban találkozhatott és nyilatkozhatott meg őszintén, hisz mindenhol figyelték, szimatoltak utána, bizalmas beszélgetéseit lehallgatták. Mondom, a főszerkesztő úr nem mímelte az éneklést, hanem zengte a zsoltárt, jóllehet akkor tájt az ilyesmi egyáltalán nem volt veszélytelen. Csak-hogy vannak idők, amikor az odafércelt álarcnak le kell hullani, amikor - a paroxizmusig fokozott gyűlölet légkörében - az ember számára oly féltett társadalmi pozíciónál is immár fontosabbá válik az igazság kimondása, az őszinte szabad megnyilatkozás. Mindennél fontosabb lesz az az bizonyos archimédeszi pont, a Bizonyosság: “Te benned bízunk eleitől fogva...” Zengett az ének, miközben, mint a költő mondja: “dörgő fenséggel bűgött le rája / a kálvinista templom orgonája”.

Tisztelt művészetkedvelő uraim és hölgyeim! Csak az tekinthet termékenyen vissza, akinek van hozzá ideje. A megélt időre gondolok. Aki mögött olyan események sorakoznak, amiket felidézhet, amiket érdemes vagy kénytelen felidézni. Nekünk van ilyen megélt időnk. Vannak emlékeink, kedves és nagyon-nagyon szomorú tapasztalataink. Botár Editnek nemkülönben. A művész feltehetően azért idézte fel a történelmi Kolozsvárt, illetve annak egy szeletét, hogy az unokáinkban és a kései utódokban is legalább élményszerűen tovább éljen a városnak ez a képe. A mi Kolozsvárunk.

Kedves Edit, kívánjuk, hogy sokáig álmodj még szép és igaz képeket a mi Kolozsvárunkról!

1997.

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

MAGUNKRÓL- NEKÜNK

BARANGOLÁSOK ERDÉLYBEN*

Mi célból? - tehette föl az író magának sok évvel ezelőtt a kérdést. És nyomban válaszolt is rá: a magunk keresése végett. De mi a magunk? A jelen valósága, a ma pusztá konkrétuma? Nem. A magunk az egész. Tér és idő mindent magába ölelő koordinátájában. Illyés Gyulának van egy aforisztikus tömörségű megállapítása, axiomatikus igazság ez: "Csak a múltunkkal vagyunk egész". A múlt a jelen része. Múlt nélkül nincs jelen, jövő pedig végképp nincsen.

Beke György ennek az alapigazságnak a jegyében gondolta ki tizenkét kötetre tervezett erdélyi barangolásait, és indult útnak, tudatosan, konok elszántsággal, hogy felkeresse és feltérképezze Erdélynek azokat a tájegységeit, ahol vagy teljes magyar életet talál vagy csak pislákolót, esetleg annak csupán a nyomait lelheti fel.

Beke György nem szorul bemutatásra, de annyit azért hadd mondjunk el róla, hogy egyik legismertebb élő erdélyi író, újságíró, szociográfus, művelődéstörténész és műfordító, aki a szépnevű Uzonban látta meg a napvilágot, és a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban tarisznyálták fel életre szólóan szellemiekkal és erkölcsiekkel. Tehetségét több műfajban is kipróbálta, és mindegyikben jelentőset alkotott. A tényfeltáró szociográfia, a valóságirodalom híve és vitathatatlan mestere, aki a rendkívüli kíváncsisággal, fogékonysággal és szorgalommal begyűjtött ismereteket, élményeket, gazdag tapasztalatot mindenkor képes a köz, azaz népe, nemzete szolgálatába állítva, rangos irodalmi, szociográfiai és más műfajú alkotásokban kamatoztatni.

Helvétius mondotta volt úgy harmadfél száz évvel ezelőtt, hogy az ember a körülmények terméke. Ha van is ebben a megállapításban némi túlzás, annyi azért bizonyos, hogy a környezet, amelyben eszmélünk és nevelkedünk, hathatósan befolyásolja, némelykor éppenséggel meghatározza a személyiség alakulását.

* Beke György: *Szigetlakók*. (1. kötet) Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1996.; *Boltívek* teherbírása. (II. kötet) Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998.

Bekének ebben a tekintetben szerencséje volt, mert már Sepsiszentgyörgyön a költő és nyelvtudós Szabédi László környezetébe kerül, a Székely Mikó Kollégiumban pedig olyan kiváló írókkal találkozhatott, mint Veres Péter, Sinka István, Mécs László, az erdélyiek közül Asztalos István és Nagy István.

Beke nagyon korán lépett az újságírói pályára. "A szociográfia - vallja egy helyütt - számomra az újságírói munkának köszönhetően alakult ki. Mint az Előre főmunkatársa állandóan járhattam az egész országot. Így alakult ki bennem, hogy a *Magyarország felfedezése* (Féja Géza, Szabó Zoltán, Illyés Gyula, Kovács Imre és mások) mintájára próbáljam megírni az egész Erdély szociográfiai képét."

Barangolások Erdélyben című sokfelé tekintő szociográfiai sorozata a maga nemében párját ritkító vállalkozás. Bemutatja az egész Erdélyt, közigazgatási megyékre tagoltan, nagy tájegységek szerint. Egy és ugyanazon mű keretében jelenik meg a múlt, ezeresztendős történelmünk ma is létező tárgyi bizonyítékaival vagy jórészt elfelejtett emlékeivel, és a mai erdélyi társadalom, benne a köz- és művelődési élet, az oktatás, az egyházak és a hitélet, a tegnapi és mai emberek mindennapos küszködéseikkel a megélhetésért, heroikus küzdelmük magyarságukért, a megmaradásért egy idegen nyelvi környezetben. Egyaránt benne foglaltatnak ezekben a munkákban nyilvánvaló nyereségeink és fájdalmas veszteségeink.

Beke György Erdély száguldó riportere. Előtte senki nem írt annyit irodalmi szociográfiában erről az ősi magyar történelmi tájról. Egy átfogó beszélgetésünkben maga jelentette ki: "Nem tudok én másról, csak Erdélyről írni". Mi ez, vallomás? Szerintem több ennél - hitvallás. Beke György az oly hőn szeretett Erdély, az erdélyi magyarság, közvetve a nemzet, illetve az összmagyarság szolgálatának kötelezte el magát. Elég korán. Úgy érzem, mást nem is tudna tenni, mint tollával szolgálni azt a közösséget, amelyből maga is vétetett. Az az ember, aki szolgálatban ide eljutott, boldog lehet. Még akkor is, ha pályája során kimérésekkel kellett ismét és újfent megküzdenie.

Az író, szerényen, riportoknak nevezi a sorozatba foglalt írásokat. De sokkal többről van itt szó, mint szokványos

riportokról. Görömbei András irodalomtörténész így vall a *Nyomjelző rokonságról*: "A riportnak és regénynek különös, ötvözete a *Nyomjelző rokonság*. Rápolti Mózes bibliai nevű székely falusi jegyzővel járja unokája, Beke György képzeletben Fehér megye tájait és szellemi fellegvárait. Száz évvel ezelőtti idő találkozik ebben a könyvben a mával. Népsors, történelem, irodalom hallatlan gazdagsága elevenedik meg a különös utazás során." A kolozsvári filozófus, Gáll Ernő pedig a következőképpen jellemzi szerzőnk alkotói módszerét: "Beke szociográfiai riportjában a tudományos megközelítést elsősorban a szóban forgó vidék történelmi múltjára vonatkozó dokumentumok, emlékek felidézésében, az írói invenciót és a riporteri erőnyeket pedig a tájleírásokban, az emberek megszólaltatásában és jellemzésében észleljük".

Beke György Orbán Balázs példáján fellelkesülve, a hiteles alkotó alázatával vágott bele a nagy szellemi kalandba: az erdélyi magyarság múltjának, jelenének és reménylett jövőjének szociografikus feltérképezésébe. Jóllehet több vonatkozásban is eszményképének tekinti *A Székelyföld leírása* múlt századi szerzőjét, maga másfajta szociográfiát művel, mint a nagy előd. Nála lépten-nyomon emberi sorsokba ütközünk. A kiszemelt település, falu vagy város, egyén vagy kisebb-nagyobb közösség mindennapi élete, küszködései mögött, háttérként mindig ott rejtőzik az ezeréves múlt, a megküzdött történelem, mint valami tudati és érzelmi archimédeszi pont, amibe, bármi történjen is, meg lehet fogózni. Fontos viszont, hogy az ott élők tudjanak erről a fogózóról. Ezért tekinti Beke elsőrendűen fontosnak történelmi múltunk tudatosítását, eleink dicső tetteinek - lett legyen szó csatákról, gazdasági teljesítményről, romjaiban álló ódon várról, tudományos, művészeti, művelődési intézményekről, ősi iskoláinkról - átvitelét a köztudatba. Hiszen ezek nélkül esendők, bizonytalanok, tudatlanok, következőleg könnyen manipulálhatók lennénk, lehetünk. Ellenkezőleg, a gyökerekben erősen megkapaszkodva, még a legmostohább történelmi időjárás körülményei között is kiálljuk a megpróbáltatásokat. Bármennyire siralmas legyen is a jelen, nem veszünk el, ha meg tanulunk élni a lehetőségekkel. Történelmi tetteink tudatosítá-

sára Erdélyben azért is nagy szükség van, mert magyar történelmet Romániában nyolcvan esztendeje nem tanítanak. Csodálkozhatunk-e, ha sokszor annyira hiányos az emberek történelmi tudata, megtiport az önérzetük? Higgyünk benne, hogy Erdélyben a magyar ember lenézése, másodrendű polgárrá degradálása, a szünni nem akaró lélektiprás csak a nacionalista-sovén többségi hatalom pacázása, s mint ilyen, ideig-óráig való, leküzdhető. Csak bízzunk magunkban, csak fel ne adjuk!

Beke György a népi írók művein nevelkedett alkotó, akiket máig a magáénak vall. Illyés Gyulát, Veres Pétert bizonyos értelemben eszményképének tekinti. A sorozat mindegyik kötetében - a *Szigetlakókban* és a *Boltívek teherbírásában* is - benne rejlik a nemzetféltség, az Erdélyben s a többi utódállamban, illetve a diaszpórában és az anyaországban élő nyelvtestvéreink, vagyis az összmagyarság sorsáért érzett felelős aggodalom, de nyoma sincs elfogultságnak. Ám ez az óvó, szerető féltés nagyon is indokolt, mert - mint maga írja egy helyütt - "nem volt még korszaka a magyar történelemnek, amelyben a nemzet részei - szétszakítottságukban - lélekben ennyire eltávolodtak volna egymástól, mint az utóbbi fél évszázadban. Nemzeti jövőnkkel törődő írónak aligha van fontosabb kötelessége, mint újrakovácsolni a nemzet lelki egységét"

Az erdélyi magyar szociográfia "új hulláma" joggal Beke György nevéhez fűződik. A *Magunk keresése* - ez a fogalom tőle származik - című méltán híres könyvében maga nevezte meg a szociográfiai munkának a mélyebb értelmét és távolabbi célját, ez pedig az erdélyi magyarság önismeretének a szolgálata.

Azért, hogy a magyarországi olvasó is fogalmat alkothasson róla, hogy ez a sorozat nem egyszerű újrakiadása az Erdélyben részben megjelent, részben letiltott munkáknak, egy kis kitérőt teszünk:

A tizenkét kötetre tervezett szociográfiai sorozat a Kriterion Kiadó gondozásában indult még a hetvenes években, de a Ceausescu-diktatúra pribékjei - megszimatozva az író szándékát - mindjárt hajsztát indítottak ellene, és a sorozatot, néhány kötet után, hatalmi szóval betiltották. Az átdolgozott és hat "kettős-kötetté" formált sorozat, amelyet

a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó 1996-tól folyamatosan jelentet meg, új megfogalmazásban, a cenzúra által eltávolított részek visszahelyezésével, valamint a 89-es események utáni évek vegyes történéseivel, élményeivel, reményeivel gazdagodva kerül az olvasók kezébe. A szerző a hatkötetes sorozatot véglegesített kiadásnak tekinti.

Mint jeleztem, Beke György szociográfiai munkáit - melyeket ő barangoló könyveknek nevezett - Romániában kezdettől fogva a hatalom gyanakvása, majd gáncsa kísérte. Már az első kötetet, az 1975-ben megjelent *Szilágysági hepehupát* üldözőbe vették. A Fehér megyét feltérképező *Nyomjelző rokonság* című könyvéért az írói zsűri által odaítélt irodalmi díjtól fondorlatos módon elütötték: a minisztérium "kifelejtette" a megjelent munkák listájából. A *Búvópatakokat*, amely Beszterce-Naszód megyét mutatta be, a megyében nem engedték árusítani. A *Boltívek teherbírásának*, Mármaros és Szatmár krónikájának utóélete valóságos regény. Egy állambiztonsági tiszt nevével jegyezve, titkosan terjesztett román nyelvű "ellenkönyv" jelent meg. A pártközpont pedig megtiltotta, hogy a *Boltívek teherbírásáról* elismerő kritikát közöljenek. És ugyancsak a román pártközpont nem engedte meg, hogy a szerző átvegye az írószövetségi zsűri irodalmi díját ezért a könyvért. Indexre került az ötödik barangoló könyv is, a Bihar megyét bemutató *Itt egymásra találunk az emberek*. Erről sem volt szabad egyetlen szót sem leírni a romániai sajtóban. Ismétlődött az eset az irodalmi díjjal is: a kolozsvári írói zsűri Beke Györgynek ítélte, ám a bukaresti pártközpont semmisnek nyilvánította a döntést. Hatodik barangoló könyvét is megírta a Bánságról, de a cenzúra - ismét fortélyos módon - megakadályozta a megjelenését.

De a román nacionalista hatalom nem elégedett meg ennyivel. Bekét, aki akkor a Hét kolozsvári szerkesztője volt, eltávolították főmunkatársi állásából. A román és a magyar írók fellépésére visszavették ugyan a laphoz, de felsőbb parancsra alig közöltek tőle valamit. És hatvan évesen kényszernyugdíjazták. Beke Györgynek - szerencsére - regényes úton sikerült áthozni Magyarországra kézíratait, jegyzeteit, céduláit, így az író valóra válthatja álmát, megtervezett könyvei, reméljük, mind és minél előbb eljutnak az olvasókhoz.

Fodor Sándor kolozsvári író a Kritérionnál megjelent öt Beke könyvről (és implicita a meg nem jelentekről) ezt írta: "Ez a hatalmi szóval betiltott sorozat afféle nem hivatalos népszámlálással, a magunk számbavételével is felért volna, ha a szerző tovább folytathatja munkáját. Beke sorozatának betiltása egyben a romániai magyar tényirodalom elhallgattatását is jelentette".

Pomogáts Béla irodalomkritikus így helyezte el Beke György munkásságát a magyar irodalomban: "A nemzeti-ségi önismeret egyik legfontosabb műhelye Beke György szociográfiai és riporter munkája nyomán jött létre... Népszerű riportkönyvei alapozták meg a romániai magyarság mai életének és törekvéseinek hiteles ismeretét.(...) Erdélyben a szociográfia és a valóságfeltáró riport nem pusztán az irodalom műfaji palettáinak egyik színe, hanem a nemzeti felelősségvállalás és elkötelezettség írásban rögzített tanúságtétele is. Mindig is ez volt: számadás arról, hogy a magyarság, amelyet szüntelenül ostromol és pusztít a történelem, miként védelmezi önmagát, miként áll helyt az egyéni és közösségi küzdelmekben, mit veszített ezekben és miben kell megerősödni, összeszednie magát."

A hat kötetre tervezett sorozatból eddig kettő jelent meg, a *Szigetlakók* és a *Boltívek teherbírása*. A *Szigetlakók* három Kritérion kötetet fog egységbe: a *Szilágysági hepehupát*, a *Nyomjelző rokonságot* és a *Búvópatakokat*. Az első Szilágy, a második Alsó-Fehér, a harmadik Beszterce-Naszód megyébe invitálja az olvasót. A dolgozatok kötetbe válogatása és az írások újbóli megmódolása tekintetében komoly szerepet játszott az idő, közelebbről a nyolcvanas évek végén lezajlott földindulás - szociális cezúra a közép- és dél-kelet európai társadalmak életében -, ami alapvetően megváltoztatta a térség helyzetét. Az író immár a demokrácia reményével tekinthet vissza a totális diktatúra szörnyűségeire, reménytelenségébe. Ezt a sorsváltást Beke - egyebek között - az írások jó felének a kihagyásával érzékeltette. Nem azért, mintha azok gyengébb vagy tematikailag elhibázott munkák lettek volna, hanem azért, mert időközben, szerencsére, más gondok, más remények, más célok váltak fontosabbá. Bennmaradtak viszont azok az írások, amelyek az erdélyi magyarság lelki ellenállását

ábrázolják, melyek annak idején is nagy visszhangot váltottak ki az olvasók körében. Ezt másképp nem is tehette volna, hisz Beke mindig és mindenhol főleg az erdélyi magyarság lelkületét próbálta megragadni, lét- és tudatállapotukat, életérzésüket, gyötrelmeiket, sötét hangulataikat, a kilátástalanság szorongató érzését és a fel-felcsillanó reménysugarakat.

A nyelv, a nemzeti kultúra, az önazonosság megtartásának, fejlesztésének serkentő példáit még egy - remélt - gyökeres demokratikus fordulat sem pótolhatja. Erdélyt a magyar helytállás, hűség és korszerűség alakítja tudatunkban. A román politikai hatalmat is a magunk keresésének és a magunk vállalásának konok következetessége és a nemzetközi viszonyok kedvező alakulása készteti, mi több, kényszeríti magatartásának megváltoztatására.

“Bármely író becsületére válik az a mód - írja a kiváló kolozsvári történész, Csetri Elek -, ahogyan Beke a történelem kérdéseire viszonyul. Különösen, mióta a nagy erdélyi tájegységek felmérésére, megközelítésére, írói bemutatására vállalkozott.”

Szilágyságban járva első útja Érmindszentre, Ady szülőhelyére vezeti. Megilletődve a nagy költő szellemétől, a genius loci varázsában veszi tényként tudomásul a sivár jelent, a nagy poéta hátrahagyott nyomait megtartó apró igyekezeteket körülvevő román hivatali közönyt, amit azonban nem elszigetelten szemlél és értékel, hanem beleágyazva a magyar múltba, történelmi örökségünkbe. Így közelítve hozzájuk, más megvilágítást, perspektívát kapnak a dolgok. Az emlékezet úgy tartja, hogy a haldokló költő hangtalan ajkairól ezt a szót lehetett leolvasni utoljára: Erdély. Ezerkilencszázötben maga így vallotta meg Erdély-szerelmét: "Szegény Nagy-Magyarország, talán sohasem is volt, csak Erdély volt mindig, Transsylvánia, Erdőelve, Szilágyságon túl...Innen indul meg a magyarok rajzása már előbb nyugati scholákra.(...) Bethlen Gábor itt teremt az oláh pakulároknak irodalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúremler, Szenczi Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy világért sem. Itt terem az első asszonybíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germántól s nyugatabb-

ra menni eszmeházasodások céljából, s ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra, Descartes Erdély révén jut Keletre, Comenius Ámost erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időből a skótokkal, Rákóczi Versailles-ban is becsült nagyúr, Bogdány, Mányoki, Kupeczki már festhetnek Erdélyben. Kell a zene, s nem udvari bolond a költő, Brillat-Savarin előtt már művészete van itt a konyhának. Itt születik Wesselényi, Kölcsey s itt keresi a megvigasztaló, kultúrára legalkalmasabb magyart nagy magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc. És mennyi minden nem jutott eszembe: egy kicsit Kazinczyak vagyunk mind, akik itt gondolkozunk és szomorkodunk”.

(Ismeretlen Korvin Kódex margójára)

Másutt Márton Gyula, Szabó T. Attila, Gálffy Mózes nyelvtudósokkal nyelvemlékek után kutat. A szilágysági nyelvjárás sajátosságai érdeklik, részesedése a magyar irodalmi nyelv kialakulásában és fejlődésében. A kényszerű egymás mellett élésből szükségképpen következő nyelvi kölcsönhatások.

Beke György szociográfiai írásait azért is különösen fontosnak érzem, mert - függetlenül a témától - a mélyben izzó forráság átragad az olvasóra, aki nem maradhat közömbös az élményszerűen megismert valósággal szemben. Vagy azonosul az író szemléletével vagy elutasítja azt, harmadik lehetőség nincs. Beke tudatosít, felráz, lélekbe hatol, beéget. A múlt megidézésével tudatosítja a ma élőkkel azt, hogy az a föld, amelyen élnek, a szülőföldjük, s mint ilyen, a magyar kultúra, a magyar élet számos emlékét őrzi. Hogy tehát az a föld a jussunk: nincs hova és nincs miért hátrálni.

Bárhova kalauzoljon is bennünket, mindenhol ébreszti a szendergő, a félálom kábulatában lévő magyar szellemet. Beke szociográfiai írásai, itt az anyaországban és a durva erőszak által határon kívülre rekesztett nemzettestvéreink számára egyaránt: *kovász*. Sorra tűnnek fel az idő mélyéből Gyulafehérvárt, Vajdahunyadon, Kolozsvárt, Nagyváradon, Enyeden s másutt nagy fejedelmeink, a Bátoriak, a Hunyadiak, Rákócziak; Budai Nagy Antal, Lépes püspök a kelyheseivel csakúgy mint, az európai és a

magyar kultúrát forradalmasító reformáció a maga szellemi hozadékaival; Bod Péter tiszteletes urat látjuk magyarigeni magányában gyertyafényben avas asztala fölét hajolva, ahogy a Magyar Athénast, az első magyar irodalomtörténeti munkát állítja össze; Batthyány püspök csodálatos könyvtárának ajtóit nyílnak meg lelki szemeink előtt; feltűnnek a most épp százötven éves szabadságharc erdélyi színhelyei s költőfejedelmünk világszabadságért halálíg tartó lobogásban; a vallás- és lelkiismereti szabadságért folytatott sikeres küzdelmek; Szabó Dezső nemzetföltő jajkiáltásai, megrázó víziói.

Folytathatnánk. Tudnunk kell azonban, s Beke György ezt a parancsot mesterien teljesíti, hogy nagy elődeink gyakran áldozatos másokért cselekvésének szent üzenetét el kell juttatni a kései utódokhoz. Mai magunkhoz, akiknek elháríthatatlan kötelessége meghallgatni, megszívlelni az intelmeket, tanításokat, s ezek jegyében cselekedni. Hogy megmaradjunk. Hogy úrrá lehessünk a Rossz fondorlatain. Hogy a magyar ember, bárhol éljen is, megszabaduljon kisebbségi szorongásaitól. Hogy méltóságának tudatában éljen. S miért ne!? Hogy prosperáljon. Figyelmeznünk kell hát az író szavaira, nekünk idősebbeknek is, s még inkább az ifjú nemzedékeknek, a holnap letéteményeseinek.

Bár az idegen szellemű és lelkiületű többségi hatalmak ott tesznek nekünk keresztbe, ahol csak tudnak, ilyen szellemi értékekkel feltarisznyálva és erkölcsileg felvértezve nincs mitől tartani, bizakodva állhatunk a kihívások elé. Nem vagyunk egyedül, magunkra hagyottan, ha együtt vagyunk. És együtt leszünk, ha szüntelen tudatosítjuk egymás felé, hogy vagyunk és összetartozunk. Hogy nem uralkodhat el rajtunk a csüggedés, az önfeladás kísértése nem vehet erőt a lelkeken. Mert még kiejteni is borzalmas! - az önfeladás: halál. Az élet pedig - a poétával szólva - élni akar. Aki pedig élni akar és van hite, bizodalma a jövőben, az még a pokol fenekéről is, ahova mindenképpen be szeretné tuszkolni az erdélyi, s mind a határon túli magyarságot, ki fogunk tudni törni.

Szigetekké zsugorodott ősi magyar tájakon vezet keresztül bennünket az író a Szilágyságban csak úgy, mint

Beszterce.- Naszód megyében, Máramarosban és Szatmár vidékén. Beke György monografikus igényrel mutatja be Erdély magyarul lakta vidékeit, észrevétlenül is történelmet írva. Művei az erdélyi magyarság életének a mélyrétegeibe világítanak. Olyan sok megszépítő hazug beszámoló után Beke szociográfiái, irodalmi rangú riportjai hű képet festenek a való életéről. Bizonyságául annak, hogy az író megalkuvás nélkül ki merte kimondani azt, amit sokan félelemből, pusztá kényelemből vagy számításból elhallgatnak, álljon itt egy rövid részlet a *Boltivek teherbirásából*, mely lerántja a leplet a román nacionalizmus ama mesterkedéséről, hogy miként tudnák elrománosítani a híres nagybányai magyar művésztelepet, ahova működésének negyvennyolc esztendejében a világ minden részéből érkeztek művészek, s a kor művészeti szemléletének egyik megújítója volt.:

“Ha 1918-ig a művésztelep, illetve a szabadiskola a korszerű magyar képzőművészet ihlető műhelye és mércéje volt, Trianon után az erdélyi magyar művészek menedéke. Szinte nincs is jelentős művész, aki ne töltött volna el itt bár egy nyarat, de sokan éveket, vagy éppenséggel ott telepedtek le. Nagybánya szívesen fogadta... más nemzetek fiait is, főleg románok jelentek meg sűrűbben, de az erdélyi magyar művészetnek maradt igazi otthona.(...) Hiába emelték ki erdélyi és anyaországi művészettörténészek a románok jelenlétét Nagybányán, hiába túlozták el szerepüket, Bukarestnek mind jobban idegen lett Nagybánya. Ha nem lehetett végképp elhallgatni, hát újra meg újra megpróbálták ‘átfesteni a képet’, románárá nyilvánítani magyar mestereket, vagy erősen kihangsúlyozni azt, ha egyik-másik magyar művész felmenői között németek, zsidók, lengyelek is voltak.(...) Egy román művészettörténeti monográfia 1972-ben váratlanul Hollósyt (Corbul) Simion néven szerepeltette. Többször előfordult így a könyvben. Nem lehetett elírás. Nagyjából ugyanakkor egyik-másik képe alatt is kicserélték a névtáblát, Hollósy Simon helyére Hollósy zis Corbul került, vagyis Hollósy azaz Corbul - nemzeti-ségeként pedig azt állítva -örmény festő”.

Nem első eset a román művészettörténetben, hogy így “szereznek” világhírű művészeket. Leírják egyszer, kétszer,

tízszer, és utána már nem lehet visszaváltoztatni az eredeti névre, mert - ugyebár - "zavarokat okozna, mivel így ment be a köztudatba." Szathmáry Pap Károly (1812-1888) festő és fényképész, egy református pap fia Kolozsvárról, szintén erre a sorsra jutott. A románok számára Carol Pop de Szathmáry lett belőle.

Nem tudom elhallgatni, hisz a Korunk szerkesztőjeként magam is szenvedő alanya voltam a Ceausescu-diktatúra elnemzetietlenítő politikájának, hogy ez a törekvés a nyolcvanas évek derekán már oda fajult, hogy az olyan nagy magyar városok, mint Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó becsületes magyar nevét nem volt szabad leírni. Akkor ahhoz a cselhez folyamodtunk, hogy ezeket a városokat valamilyen jellegzetességükkel jelöltük meg, írtuk körül. Így lett Brassóból a Cenk alatti öreg város, Temesvárból a Bega parti város, Nagyváradból a Pece parti Párizs. Rövid idő után azonban erre is rájöttek Ceausescu pribékjei, s már a földrajzi helyneveket sem engedték magyarul megnevezni. Aztán...

Aztán hirtelen összedőlt a kártyavár... Ezerkilencszázkilencven januárját írtuk, és a remény sugarai ragyogtak be minden magyar és nem magyar tiszta ház ablakán. Ezek a sugarak persze sokszor csalóka fényben fűrésztöttek meg nemes-szép vágyainkat, de a Molloch végleges legyőzése fölött érzett katartikus élmény változatlanul él és ragyog bennünk, és reméljük, hogy elég erőt és kitartást ad erdélyi nemzettestvéreinknek és valamennyiünknek ahhoz, hogy változatlanul higgyünk a megmaradásban és a fokenkénti felemelkedésben.

Rekesszük be ezt a gondolatmenetet Rákóczi fejedelem és a szabadság szellemét idéző író belső monológjával, amint képzeletben a Majtényi sík felé tart: "Kővár kuruc maradt - a végső vesztség. A makacs kitartás, a csak azért is szigete lett ez a sziklaerőd a Lápos medre fölött, meredek magasságban. Innen, Kővárról emelkedik a boltív egyik szára a történelem egére. Alatta haladok, Mármaros, Szatmár falvaiban, városaiban - fegyveres küzdelmek emlékei között, mellett, színterein. Jól tudom, hogy ezen az úton a Majtényi síkság felé tartok, ahol meteoritként hullott alá e boltív sebzett szárnya. Szívárvány csak a boltív?

Szép káprázat, még ha a nap színei szikráznak is benne?
Szívem dobbanása felelne akkor is minden csatahelyre,
havasi ösvényre, várromra, ahol kurucok lába nyomát, vére
hullását sejthetem...”

Mi mást kívánhatnánk szebbet, jobbat, zárszóként,
magunknak, mint azt, hogy: A szabadság eszméjével zászlónkon lélekben és tetteikben maradjunk kurucok eljövendő csatáink színterein.

1999.

LEHETNEK-E KISEBBSÉGEI EGY KISEBBSÉGNEK?

Az antológiával* való ismerkedésem első perceiben az a benyomásom támadt, hogy egy ilyen könyv csak jó szolgálatot tehet: mélyíti, árnyalja, gazdagítja önismeretünket, erősíti meg-megcsukló önbizalmunkat, önbecsülésünket. A dolgozatok olvasása közben többször is meglepett - hol gondolkodóba ejtett, hol meg fellelkesített - az a leplezetlen szókimondás, bátorság, ahogy a tanulmányok, riportok, esszék szerzői bonckés alá vettek egy-egy, évtizedeken át tabunak vagy igen kényesnek minősített kérdést. (Erdélyben nem ehhez voltunk "szoktatva"!)

De - mint kiderült - nemcsak én voltam ezzel így, hanem többen azok közül is, akiktől véleményt kértek a szerkesztői szándékról, a készülő könyv tematikájáról.

A bevezető tanulmányból arról értesül az olvasó, hogy a könyv tervéről begyűjtött vélekedések között több aggályoskodót is talált a stockholmi szerkesztő. A fenntartások, kételyek oka nem morális jellegű, hanem politikai természetű. Tulajdonképpen a sok durva támadást, faramuciságot, alattomos cselszövést átélt, megtapasztalt - szülőföldjükről messzi idegenbe kényszerített - emberek félelmei és szerető aggódásai bukkantak itt felszínre.

Volt, aki úgy vélte, hogy "a nemzetként feldarabolt, határokkal meg- és felosztott, társadalmi szakadékokkal szétszabdalt, vallásilag négy-ötszáz éve külön szekértáborokba vitt magyarságot kár tovább tagolni az etnikai származás törésvonala mentén. Különösen nagy kár ezt tenni egy magyar kisebbséggel." Mert a kisebbség - tesszük hozzá mi - sokkalta védtelenebb, kiszolgáltatottabb és sebezhetőbb, mint a nemzettest.

Ez a félelem nem alaptalan akkor, ha az adott kisebbség nem teljesen egynemű. Mert így akaratlanul is felhívhatjuk a beolvasztásra törekvő többségi hatalom figyelmét a kisebbség testében lévő apró törésvonalakra.

Beszélhetünk-e ilyesmiről az erdélyi magyarság eseté-

ben? Veress Zoltán szerint semmiképpen nem: "...nem mi tagoljuk tovább a szóban forgó - mondjuk: politikai - egységet, tagolva van az már sokféleképpen, mi csak tagoltságának egyik vonalát mutatjuk be...Ez a vonal értelmezésünk szerint nem *törésvonal*, hanem *forradásvonal*. És értsük meg jól a finom különbségtételt, nem *beolvadás*, hanem az *egybeolvadás* nyomvonala: a másságot nem eltörlő és nem is csak eltűrő, hanem azt akármikor készséggel felmutató és nyereségként számon tartó egyesülésé. Mert lévén szó éppen egy asszimilációs prés alatt leledző kisebbségről, nem mondhatjuk azt, hogy nekünk feltett szándékunk nem beolvadni, de másokat szívesen beolvasztunk; csak azt mondhatjuk, hogy örülünk azoknak, akik önként megosztják velünk a magyar sorsot." Egymás kölcsönös tudomásulvétele és elfogadása az egységnek egy magasabb, egyszerűsített emberibb szinten való megélése még jobban összekovácsol(hat)ja a közösséget. Mindazáltal az aggályoskodó hangokból nem kell és nem is szabad mást kiérezni, mint az otthonmaradt nemzettestvéreket féltő, óvó szeretet melegét. Nincs okunk arra gondolni, hogy - amint Veress Zoltán írja - miközben nekünk feltett szándékunk nem beolvadni, másokat szívesen beolvasztunk.

Minden ép ítéletű ember meg van győződve arról, hogy a zsidó származású Karácsony Benő és Salamon Ernő, az örmény eredetű Csíky Gergely és Petelei István, a német felmenőkből érkező Kós Károly és Molter Károly vagy a cigány származású Ábrahám János, egyikük sem volt kevésbé magyar, mint az, aki született magyar. Azzal pedig, amit alkottak, csak gazdagodott a magyar irodalom s a magyarság. Mindent összevetve: "Sváb, örmény, cigány, zsidó erdélyi magyarjaink más származását s egyúttal magyarságát...tisztesség dolga felmutatni mint tényt. De jó is felmutatni, mert ebben a tényben a magyarság mint választott minőség jelenik meg, ami erkölcsileg több a biológiai öröklés útján nyert minőségnél. Ez utóbbi egyszerű adottság, az előbbi azonban *érték*. És mint ilyenről, asszimilációs nyomás vagy csábítás esetén, nehezebben mond le az ember, éppen mert választotta, mint ha szülei akasztották volna koloncként vagy akár talizmánként is a nyakába."

Hogy ki micsoda, ki minek érzi, véli, vallja magát, nem

annyira születés, “biológiai öröklés” dolga, mint inkább kultúra kérdése. Lehet ez elhatározás, tudatos döntés eredménye, de a tudati és akarati tényezők mellett érzelmi és más nem racionális elemek is belejátszhatnak az ilyen természetű döntésekbe.

Abban fenntartások nélkül egyet értünk a tanulmányíróval, hogy “a teremtetett világban minden, ami életképes, az valamilyen módon strukturált”, s hogy “nyereségnek, lehetőségnek kell felfogni, hogy a mi nemzeti kultúránkba a katolicizmus, a protestantizmus, a judaizmus elemei beépültek”; ugyanakkor ide kívánczik az a megjegyzés, hogy a magyar kultúra távolról sem az átvett művelődési és egyéb elemek, értékek mechanikus összegeződése. Bármennyire össze is keveredtünk itt a Kárpátok mentén. (Nem hinném, hogy mi magyarok kevertebbek lennénk, mint mások ebben a térségben.) Azokból a kultúrákból pedig, melyekkel eleink érintkeztek, főleg azt vették át, amire szükségük volt. (Így történt ez más népekkel, nemzetekkel is.) És azokat az értékeket sem egyszerűen csak átvették, hanem igényeik szerint átlényegítették, hasonították, ha úgy tetszik: magyarrá tették. Ezért azt a lényegében helyénvaló megállapítást, hogy *magyar az, aki az akar lenni*, meg kell toldani egy másikkal, nevezetesen azzal, hogy *aki nem is tud más lenni*. Azért nem tud más lenni, mert őt lényegi meghatározottságai magyarrá teszik. Nem úgy magyar, hogy gondol egyet, és magyarrá nyilvánít(tat)ja magát. Nem számításból cserél mundért, hanem azért (lehet) magyar, mert arra a közösségre, nemzetre jellemző értékeket bírja, birtokolja. Még ha nem is mindig kiforrott, kiteljesedett formában. Jelzett kevertségünkéből enyhén szólva túlzás lenne arra következtetni, még kérdő formában is - jóllehet itt a kérdés majdhogynem állítás -, hogy “van-e még magyar egyáltalán?” Már hogyne volna! Amiként van zsidó, német, cigány vagy román is. Szilárd, időtálló minőségek ezek, még ha sokféle kultúra és civilizáció elemeit szervesítették is magukba a századok vagy évezredek alatt.

Az antológia megszületésében közrejátszott egy - a fentebb jelzettekkel szorosan összefüggő - belső indíték is. Nevezetesen: “Ezzel a kötettel elsősorban saját identitásunkat szerettük volna körüljárni - írja Veress Zoltán -, hiszen

minden emigráns, akinek gyereke vagy unokája van, vagy esetleg vegyes házasságban él, az előbb-utóbb önazonossági zavarba kerül. Amikor egy nemzetet több oldalról akarnak megosztani, akkor egész nemzetek vagy népcsoportok kerülhetnek identitási válságba. És mi annak felmutatásával, hogy valamikor Erdélyben a zsidó származású magyarok, a magyar nyelvet is beszélő svábok valaha ugyanazt az értékrendet vallották, valljuk, hogy létezik erdélyi identitás... Azt szerettük volna felmutatni ebben a könyvben, hogy ez a sokféleség harmonikusan megfér egymással. Az erdélyi példán kívántuk azt elmondani, hogy valaki lehet nagyon lojális svéd állampolgár, svéd adófizető, esetleg egy svéd felesége, és ugyanakkor lehet magyar ember is.” (Új Magyarország, 1997. május 27.)

Igen bonyolult dolgok ezek. Hisz más a természetes beolvadás, és megint más az erőszakos asszimiláció. Ebben a könyvben az egyikre is és a másikra is találunk meggyőző példákat.

A természetes beolvadás az élet velejárója. Mindig is volt, és mindaddig számolnunk kell vele, amíg népek, nemzetek, fajok lesznek. A természetes asszimiláció jobbára magánügy, legfeljebb erkölcsi kifogásaink lehetnek vele szemben. Az így keletkező veszteség, lemorzsolódás elenyésző, mert egyedeket érint, ezért a társadalom, a politika számára mondhatni közömbös is. Inkább a vegyes házasságok szoktak kaput nyitni rá.

Merőben más megítélés alá esik az erőszakos asszimiláció. Mert a beolvasztó hatalom egész közösségek, népcsoportok, etnikai kisebbségek identitásának a felszámolására törekszik. Be nem vallott célja pedig a bekebelezett területek végleges megszerzése. Ahhoz, hogy uralkodó hatalomként nyugodt lehessen abban a tekintetben, hogy a megszerzett - akár országnyi, akár országrésnyi - terület hovatartozását senki sem fogja a jövőben megkérdőjelezni vagy veszélyeztetni, “semlegesíteni” igyekszik az ott élő más ajkú vagy más hitű közösséget vagy közösségeket, aki(k)ben állandó potenciális veszélyt lát. E logika szerint egyedüli hatékony megoldás: a radikális purifikálás. Ami nem mindig jelent véres erőszakot. Elúzheti szülőföldjükről a kisebbségeket presszióval, vagy úgy, hogy az elvisel-

hetetlenségig súlyosbítja az életkörülményeiket. (Ebben kell keresnünk az erdélyi zsidók és németek “kivándorlásának” az okait is.) Megkísérelheti identitásuk feladására bírni őket különböző eufemisztikus jelszavak mögé bújtatott durva intézkedésekkel is. (A mezőségi magyar paraszt is kapott földet, ha áttért az ortodox hitre, viselve annak összes konzekvenciáit, végeredményében feladva magyarságát.)

A XIII. századtól délről beszivárgó románság politikussai a Trianont követő főhatalomváltás után az erdélyi magyarság teljes asszimilációjára és/vagy kiűzésére törekedtek; meg akarták szüntetni mint olyan etnikumot, amely valaha is jogot formálhat előbbi státusának visszaállítására.

Az antológia egyik szerzője, Ferenczes István *Iamandi Adam boldog élete* című írásában meggyőzően bizonyítja a két világháború közötti román politikai hatalomnak ezt a feltett szándékát. 1918, vagyis azt követően, hogy a román katonai egységek mondhatni ellenállás nélkül bevonultak Erdélybe, a magyarság elrománosítása, illetve el-, kiűzése érdekében I.C. Bratianu miniszterelnök és kultuszminisztere, C. Anghelescu úgynevezett kultúrznókat hoztak létre. A miniszteri érvelés “demokratikus” csomagolásban került a román parlament elé, és a sajtó is így tálalta. Anghelescu azt hangoztatta, hogy a Trianonban létrejött új ország, Nagy-Románia elmaradott vidékeit a magasabb szinten állókhoz kívánja emelni. De mely vidékeket nyilvánította a kultuszminiszter “elmaradottaknak”? A csakugyan hátrányos helyzetben lévő besszarábiai megyékkel együtt, amelyeket Románia Erdéllyel együtt szerzett meg, s ahol a cárizmus kegyetlen nyomokat hagyott, a székely megyék mindegyikét. Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda és részben a székelyek lakta Torda-Aranyost, melyekben az iskolázottság szintje magasán az országos átlag fölött volt. (Nyugati Magyarország, 1997/5.)

Ezekre az “elmaradott” vidékekre román nemzetiségű tanítókat és tanárokat telepítettek Havasalföldről és Moldvából, akik ezért dupla fizetést és más előnyöket is kaptak az államtól. Iamandi Adam, a Csíkszenttamásra helyezett moldvai román tanító kései vallomásában cáfolhatatlan té-

nyeket sorakoztat, őszintén, meggyőzően: “Megmondták, hogy aki a kultúrzónát választja, dupla fizetést kap. De nemcsak ezért választottam én a székelyföldi Csíkszenttamást. Kérem, én nagy román hazafi vagyok. Nekünk az iskolában, de a katonaságnál is küldetésről, Nagy-Romániáról beszéltek. Tanáraink elmondták, hogy ha Erdély majd a miénk lesz, fokozatosan ki kell majd onnan szorítani a magyarokat. Erre készített fel minket a román állam, ezért iskoláztatott ingyen. Az elrománosítást pedig fokozatosan kell megcsinálni. Először a határvidéket, Várad, Arad, Nagyvárad, Szatmár környékét, aztán bennebb jövünk Kolozsvár, Vásárhely felé. Utoljára marad a Székelyföld, mert az az ország közepén van, arra ráérünk. De ha majd teljesen körbe lesz kerítve, már könnyű lesz a dolgunk. Elmondták még azt is, hogy annak lesz a legnehezebb, aki idejön, mert a székelyek nyakas fajta, sokan vannak egy bogban, s elrománosításuk későre fog megtörténni, úgy hogy akit ide helyeznek, az lehet, hogy életében meg sem éri. Na, hát ezért is jöttem ide, mert én azt hittem, hogy itt szolgálhatok a legjobban, itt lehetek nagy román.”

Tiszta beszéd. Nincs okunk feltételezni, hogy a moldvai román tanító saját nemzete ellen nyilatkozott volna. Különbösen is a bőrünkön tapasztaltuk, hogy a II. világháborút követő évtizedek román homogenizálási politikája ezt a forgatókönyvet követte.

Régebben el-eltűnődtem azon, létezik-e valóban magyar cigány, magyar zsidó, magyar örmény, magyarul beszélő sváb, vagy csak úgy mondják. Milyen az, hogy valaki az is, meg ez is? Tartozhat-e egyszerre két helyre is az ember? Lehet-e kettős identitása? Lehet-e valaki lényegében magyar, ugyanakkor német vagy zsidó vagy cigány...is? És fordítva? Ma már tudom, hogy lehetséges az ilyesmi, bár ezt a kettősséget (természetesen vannak bonyolultabb esetek is) nem könnyű megélni. “Anyám kun volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az” - József Attila is tisztázni akarta a maga számára a gyökereket, jól lehet ez nála nem okozott semminő identitásgondot. Ezzel szemben Petőfi “állásfoglalása” teljesen egyértelmű: “Ha nem születtem volna is magyarnak, / e néphez állanék ezenél én.”

A valahova tartozás, az identitás megvallása nem annyira biológiai öröklés, eredet dolga, nem egyszerű adottság, mint inkább az a kultúra, értékvilág dönti el, amelyben felnő valaki. Persze lelkiismeret kérdése is: az egyénnek lelkiismereti vizsgálatot kell végeznie, hogy maga döntse el identitását vagy kettős kötődését. Az viszont moraliter nem elfogadható, ha valaki a hatalmi viszonyok alakulásától, attól függően vált anyanyelvet és nemzetiséget, ahogy az érdekei diktálják (Önkéntelenül is Bajor Bandi: Renner, Rónai, Radulescujára gondol az ember.)

A számító attitűd, a kaméleonszerű magatartás Tófalvi Zoltán *Egyetlen sors tükrében* című esszéje szerint teljességgel idegen volt például az örményektől, akiknek hosszú bolyongás, viszontagságok után Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1672-ben lehetővé tette, hogy háromezer család letelepedjen Erdélyben. Az erdélyi magyarság valamennyi kisebbsége közül ők épültek be a legszerveesebben a magyarságba és a magyar történelembe. Szorgalmukkal, hozzáértésükkel és tenni akarásukkal hatékonyan segítettek a térség gazdasági gyarapodását, általános előmenetelét. Amikor a magyar nép a szabadságért s az ország függetlenségéért küzdött, a szabadság harcosai lettek maguk is. Az aradi tizenhárom közül Kiss Ernőt és Lázár Vilmost az örmények adták. Méltó helyet vívtak ki maguknak az irodalomban is. Csíky Gergely és Petelei István írói teljesítménye a magyar irodalom komoly nyeresége. De ott voltak és vannak máig az oktatásban, a tudományos életben a sajtóban és a pénzvilágban is.

Minden népnek, nemzetnek vannak alapvető karakterjegyei, századokon át kialakult sajátosságai, melyek - a közösségi élet törvényei és normái szerint formálódva - természetükké váltak. Ezt tagadni még akkor sem lehet, ha a nemzeti jelleget igen nehéz aforisztikus tömörséggel megfogalmazni, körülírni is alig. Veszélyessé pedig akkor válik, ha a saját pozitív tulajdonságokat eltúlozzák és kizárólagossá teszik. Egy millennium kori szerző - a századvég hangulatát és a korabeli általános felfogást is tükröző egyik írásában - így jellemzi a két népet: "Az örménynek a magyarral közös erényei az őszinteség, minden jó- és széppért való lelkesedés, vallásosság, lángoló hazaszeretet és

vitézség; hibái: a visszavonás [széthúzó civakodás], az úrhatnámság és az a bizonyos szalmaláng.” Mutatis mutandis: bizony eléggé megváltoztunk azóta, és sajnos, nem minden tekintetben jó irányban.

Akárcsak egy gyakorlott lélekbúvár, Lászlóffy Aladár nagy hozzáértéssel veszi górcső alá a kisebbségi sorba jutott ember örömeit, bánatait, gyötrődéseit, vívódásait, azokat a lelki történeteket, amelyek minden önbecsülő emberben lejátszódnak az előző identitás fokozatos elvesztésének és az új önazonosság megszerzésének különös metamorfózisában (*Futamok a génmúzeumba tévedt örmény egérről*). A már nem az és a még nem ez köztes állapotában - az elgyökértelenedettség, de új gyökereket még nem eresztett vákuumos hogy-létében - a daráló fogaskerekei között vergődő kisebbségi, illetve kétszeresen kisebbségi szörnyen zavarodott és gyámoltalan lehet. Hisz nem tud(hat)ja: “Szeresse-e, hogy befogadják, zavarja-e, hogy feladja előző identitását, érezze-e magát lekötözöttnek a kegyért.” A menekült-, szeker- vagy egyéb táborokra jellemző - mondja a szerző -, hogy belülről maguk is zárkóznak, amíg érdemes. A gettószerű létállapotot természetes reflexek működtetik mindaddig, amíg az identitás megőrzésének megvannak az esélyei, kilátásai. Erre mondja cinikusan az asszimilálni vágyó hatalom, hogy ez vagy az a kisebbség elzárkózik, nem kíván együttműködni, elkülönül, szeparatista.

Igy mélyül, erősödik az idegeket felőrlő lélektani háború a konfliktusig vagy az önfeladásig. A folyamat végkifejlete pedig attól függ, hogy a közösségen belül mi az erősebb, az identitás megőrzésének az ösztöne vagy a kényelmesebb beolvadásé. Rövid távon bizonyára az önazonossághoz való ragaszkodás győzedelmeskedik. És hosszú távon? Az emberek általában a kisebb ellenállás vonalán haladnak. Ezt az asszimilálók is tudják. Tisztában vannak azzal, hogy az idő nekik dolgozik. Mit tesz, mit tehet a kisebbség ebben a helyzetben? Örökös készenléti állapotban van, feszülten figyel minden rezzenésre, cselre, nehogy beleessen a neki készített, rafináltan kigondolt csapdába - így Lászlóffy. Gondoljunk az erdélyi magyarság végeérhetetlen küzdelmeire, szélmalomharcaira anyanyelvének használatáért,

iskoláiért, templomaiért, közintézményeiért, elorzott ingatlanjainak és ingóságainak visszaszerzéséért. Nem lehet nem együttérzéssel gondolni a szlovákiai magyarságra, amely szemünk előtt vív élethalálharcot Meciar mérszároslegényeivel. Jó lenne tudni, hol tart a kisebbségi sorba kényszerült szlovákiai, délvidéki, kárpátaljai és erdélyi magyarság az identitása megőrzéséért folytatott sok évtizedes küzdelemben. A félúton innen vannak-e még, vagy egyikük-másikuk már az önfeladáshoz közeledik? Nyilván vannak fokozatok. Ki melyik fokozatnál tart vajon? A nemzedék-fogytiglaninál? Vagy a nemzetiség-fogytiglaninál? Ki fogja meg a moldvai csángó-magyarok kezét? Mert önerejükből már aligha tudnak megkapaszkodni a lejtőn. Elveszettnek ma még talán csak az a részük tekinthető, amely már érzelmileg sem kötődik a magyarsághoz. De ha nem történik semmi érdemleges, hamarosan a még reménykedők is hasonló sorsra juthatnak.

A kisebbségi kérdés bűvárlójaként, Beke György az anyaországban is változatlanul az erdélyi és az utódállamokban élő magyarság jogaiért emeli fel a szavát. *Székely cigányok* című szociográfiai dolgozatában például a román hatalom praktikáira figyelmeztet, arra a beolvasztó politikára hívja fel a figyelmet, amely nem riadt vissza semmitől, a durva támadásoktól a névelemzésen át a csábításig mindent bevetett az erdélyi magyarok létszámának a csökkentéséért: "1977-ben, az utolsó romániai népszámlálás alkalmával egyetlen székely cigány sem íratta be magát a cigányok rubrikájába, pedig magyar-román vegyes falvakban és városokban a román összeírók - főként tanárnők és tanítónők voltak - erre ösztönözték őket. Inkább növekedjék a cigányok száma a statisztikában, mint a magyaroké."

Háromszéken viszont többségükben magyarok voltak az összeírók, akik előzékenyen megkérdezték a cigány házakban:

- "Milyen nemzetiségűnek vallják magukat?
- Semmilyeneknek.
- Ez nem lehetséges. Valaminek lenniük kell.
- Emberek vagyunk.
- De milyen emberek? Cigány emberek? Magyar emberek?

Előbb lépett a családfő:

- Mi éppenséggel olyanok vagyunk, mint maga, kedves tanárnő nagysága.

Magyarságukat később nemcsak a statisztikában, de az élet-halál verekedésben is vállalták, 1990 márciusában, Marosvásárhelyen.”

Sylveszter Lajos (*Az Őrkő alatt és környékén*) a cigányokkal szembeni előítéletek formáit sorolva, felvillantja azokat a kezdeményezéseket is, amelyek elvezethetnek a cigányság egyenrangúsításához.

Fodor Sándor, a kiváló kolozsvári író (*Szőnyeg alól elő-sepert gondok*) mély empátiával ír Sz.N.K. tanárnő példás tettéről. Aki merész elhatározással cigányiskolát indított a csíkszeredai és a környékbeli cigány gyermekeknek. Amit az asszimiláló román hatalom kinyújtott karja, a marosvásárhelyi tanfelügyelő nem nézett tétlenül, és lecsapott a védtelennek tűnő tanárnőre: “Milyen joga magyarosítja el ‘iskolájával’ a csíkszeredai cigány gyermekeket? A kérdezett nyugodtan válaszolt. - Először is ezeknek a gyermekeknek már a nagyapja se tudott más nyelven, mint magyarul. Másodszor a lemaradott gyermekeknek szervezett iskolában - mint minden más iskolában - a román nyelvet is tanítják, mégpedig az országos tanterv előírásai szerint. Harmadszor pedig megkéri a tisztelt urat, nevezné meg az országban azt az iskolát (még egyet), ahol a roma csemetéket őseik nyelvére is tanítják!” Fodor Sándor illúziómentesen szemléli a cigányság társadalmi integrálódását, amihez mindkét oldalról komoly erőfeszítéseket kell tenni. Ezt csak “előítéletmentes egyéni hozzáállással lehet elősegíteni. Ha ez hiányzik - minden adminisztratív intézkedés hiábavalónak bizonyul”.

Az 1996-ban elhunyt Ábrahám János a kettős kisebbségben élő alkotó belső vizsgálódásainak egyféle lenyomatát hagyta ránk *Picula* című regénytrilógiájában. Mózes Attila ekképpen búcsúztatta őt: “*Picula* pedig mélységesen, minden ‘regény-pillanatban’ átérzi másféleségét, s nemcsak kényszerűen, de felelősen vállalja is. *Picula* cigány. *Picula* magyar cigány. *Picula* kisebbségben él, s hogy ezt némiképpen megérthessük - gondoljunk a magunk ‘egyszerű’ kisebbség voltára. *Picula* némiképpen az a púp, amelyiknek

két tevéje van, s időnként mindkét tevé számára kellemetlen, már-már levetendő, ha megtehetnék...”

Lászlóffy Aladár pedig így jelöli ki az író helyét a magyarságban és a magyar irodalomban (*A roma-Szindbád költője*): “Soha senki sincs tulajdon legjobb, legkiválóbb színvonalán állandóan, végig. Még az emberiség maga sem. Az alkotóművész és a sportoló rangját *rekordja* jelöli ki. Ábrahám János helye: *a Picula szerzőjéé, elmesélőjéé, költőjéé* - ami közös háromszögelési pontja a cigány és a magyar irodalom életérzésének, világlátásának. Mindkettő köszönetet mondhat érte. Számunkra például már az nagy dolog, hogy nem holmi fordítás idegen nyelvből - nem holmi Devla adta vidéken, aranyosszéki, erdélyi betlehemben született roma “*száz év magány*”, hanem olyan diadal tárgya, mely két szellemiséget, kettős optikát hordoz, s a magyar literatúrának is része, ekképpen az ő hőse, ez a roma-Sindbád, a hómezőn lehunyt szem vérvörös pislogását s az alkonyatkor lehunyt érzékeny lélek mélykék melankóliáját váltogató cigány-Ezopus. Magyarabb is, egyetemesebb is, mint az most még, távlat híján, látható, felfogható.”

Legfeljebb sejtjük, tapasztalni, szerencsére, meg nem tapasztaltuk, milyen rettenet ültetett azok szívében, akik megjárták a náci haláltáborokat. A munkaszolgálatra elhurcolt mármaroszi zsidók közül többen is visszatértek otthonukba. De otthon volt-e az már nekik? A hazatérők közül többen kivándoroltak Izraelbe, mert lelkükben-szívükben továbbra is ott bujkált a félelem.

“Kérdezem Maruszcsák Viktortól: földműves zsidók tértek-e haza munkaszolgálatból, deportálásból?

Jöttek...inkább férfiak. Nekifogtak szántani-vetni a Káhál-dűlőben. Aztán sorra elköszöntek. Viktor, én megyek. Egyedül maradtam, Viktor. Félek, Viktor. Éjszaka rémálmaim vannak, felriadok, nyöszörgök. Megyek, Viktor, nem szívesen, de megyek...” (Beke György: Káhán Géza barátja)

Az a kép, amit Szilágyi Júlia esszéíró, a Korunk volt főmunkatársa önmagáról megrajzolt (*Magyarul zsidóként Romániában*), bennem egy racionálisan felépített, kifelé és befelé egyaránt arányos, kiegyensúlyozott állapot benyomását keltette. Egy igen művelt, filozófusi képességekkel,

lényeglátással megáldott esszéíróval, irodalomkritikusssal találkozok itt az olvasó, aki anyanyelvében - és tudom, kultúrájában is - magyar, jól ápolt (európai) zsidó gyökerekkel. Aki ugyanakkor hasonlóképp otthonosan mozog a román- és a világirodalomban is. Adott tér- és időbeli koordináták között élve, az önmagát és helyzetét vizsgáló író-nő olyan "folyamatként" értelmezi magát, "aki változik az időben". Ebben a szüntelen változásban azonban az anyanyelv örök értéként van jelen az életében: "...szüleim s a széki Anna, aki hat évig szolgált nálunk, no meg a versek (Adyról van szó - A.K.) olyan lakályos otthonommá tették az anyanyelvet, hogy semmilyen zsidótörvény nem lakoltathatott volna ki belőle. 'Mi szeretnél lenni, ha megnősz?' 'Írni szeretnék.' Nagybátyám, akit a rokonság Gyurinak szólított, a szomszédok Rusz úrnak, ügyet sem vetve arra, hogy a postaládán Rusu volt olvasható. Elgondolkozik: 'Írhatnál románul... Olyan jó a román dolgozatod!'

Gyuri bácsi, ha megbotlom és leeselek és megütöm magam, nem azt mondom, hogy *vai*, hanem azt, hogy *jaj!*"

Az "önarckép" később így egészül ki, és válik teljessé: "Kolozsváron születtem (...) Szülővárosom mintegy négyszáz tagot számláló zsidó hitközségének tagja vagyok, továbbá tagja a magyar és a román írószövetségnek is. Ezek volnának a paramétereim. Valójában beleszülettem - mint mindenki - egy helyzetbe. A többi már ebből következik: örökölt körülmények, továbbá nagyon könnyen vagy éppenséggel nehezen hozott döntések gubancából húzok elő egy-egy szálat időről időre, hogy megértsem, alkalomadtán másnak is felmutassam, ha érdekli őt, mit is jelent Romániában magyarul élni zsidóként."

Okosabbak lettünk-e a könyv végéhez érve, mint amilyenek elolvasása előtt voltunk? - kérdezhetné valaki. Okosabbnak nem lettünk ugyan okosabbak, de gazdagabbak azzal a felismeréssel például, hogy ajánlatos időnként szétnézni a saját házunk táján, mielőtt más(ok) portáján ugyanolyan igényességgel és alaposággal kutakodnánk.

Mintha elérkezettnek látszana az idő arra is, hogy hozzáértő emberek - részrehajlás nélkül - alaposan megvizsgálják, mi is történt itt Trianon után s a második világéget követően, egyrészt a többség-kisebbség vonatkozásában,

másrészt a különböző kisebbségi közösségek egymás közötti kapcsolataiban. Hogy a határhúzogatások miként hatottak ki a Kárpát-medencében élő kisebbségek közötti kapcsolatokra.

Nagyon sokan azt hittük, hogy a totalitarizmusok összehozásával egyszeribe tisztázódni fognak a nyomasztó gondok, kérdések, minden a helyére kerül. Nem így történt. Az addig elég egyértelműnek látszó kép összetettebbé és kuszáltabbá vált. Ami valahol érthető is, mert csak most kerültek a felszínre a réges-rég szőnyeg alá seprert súlyos problémák. Ezek őszinte feltárása, az igazság kimondása nélkül még csak remény sem lenne arra, hogy hamarabb vagy később tényleg a helyükre kerüljenek a dolgok, oldódjanak a feszültségek.

Ebben az elodázhatatlan tisztázó folyamatban egy kis lépésnek, ám annál hasznosabb és bölcs kezdeményezésnek érzem az Erdélyi Könyv Egylet hetedik kötetét, az *Egy kisebbség kisebbségeit*.

1997.

ANYANYELV-ÁPOLÁS KISEBBSÉGI SORBAN

Nem vagyok nyelvész, a nyelv hatalmas univerzumának avatott búvárlója, de rajongásig szeretem az anyanyelvemet. Életre szóló élményem az a biztonságérzet, amit kis gyermekként édesanyám ölében átéltem. Ugyanazt a szétáradó biztonságot érzem az anyanyelv birtokában is. Anyanyelvünk azzá tesz bennünket, amik vagyunk. Aki (anya)nyelvet vált, lelket cserél. Aki pedig hozzáértéssel és odaadással öröködik fölötte, tiszteletet ébreszt maga iránt.

Murádin László, a kiváló kolozsvári nyelvész legújabb nyelvművelő könyvét* forgatva egy kedves gyermekkori emlék jut eszembe. Bihar megyei szülőfalumban (Nagykakucs, régente: Magyarkakucs) a vasárnapi istentiszteleteken találkoztam először az irodalmi nyelvvel, jóval az iskolai korhatár előtt. Szerettem Horváth János tiszteletes úr tisztán csengő hangját, szabatos beszédét, a prédikációiba szőtt történeteket, valósággal csüggtem a szavain.

Később másmilyen benyomások értek. Falumban, ahol nagyanyám elmondása szerint a századfordulón még csak egy-két román család élt, az évtizedek múlásával a magyarok száma egyre csak apadt, míg a románoké szünet nélkül gyarapodott, úgyannyira, hogy ma már a falu lakosainak legalább a fele román. Erről persze csak később, mondhatni felnőtt fejjel szereztem tudomást.

Amit viszont már gyermekként megéltem, az a háborítatlan együttélés volt: ugyanis *akkor* - a negyvenes években - még minden mellékíz nélkül beszéltük egymás nyelvét, majdnem anyanyelvi szinten. Ma viszont, ha nagyritkán hazalátogatok, szomorúan tapasztalom, hogy a közepnemzedéknél fiatalabb román lakosság nem beszél a nyelvünket. Nem azért, mintha nem lett volna alkalma megtanulni, hanem azért, mert a többségi nacionalista hatalom már zsenge korukban beléjük sulykolta az előítéletet: ak-

*Murádin László: Anyanyelvünk ösvényein (Nyelvművelő írások), Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1966.

kor vagy igazán jó román, ha csak románul szólalsz meg.

A valamikor mondhatni színtiszta magyar faluban a magyar nyelvű oktatást már rég megszüntették, egyedül a lelkipásztor tartja össze úgy-ahogy a magyarokat.

Erdélyben magyarként, még kisebb közösségekben is, nehezen, a többség felé idegenként éltünk. A román asszimilációs politika legfőbb célpontja a kisebbségek anyanyelve volt, köztük messze a "legelőkelőbb" helyen a magyar. Akit pedig kíméletlenül kitaróan ütnek, az kénytelen sündisznó állást felvenni: rengeteg energiánkat emésztette fel az alaptalan támadások elleni állandó védekezés.

A magyar nyelv és kultúra elleni offenzíva, a megtévesztő politikai nyilatkozatok ellenére, még a pártállamban kicsiszolt módszerekkel, most is folytatódik.

Nem tudom, hogy a magyar nyelv egészségi állapotának a megőrzéséhez elegendő-e saját tisztító ereje (immunrendszere), de abban biztos vagyok, hogy Erdélyben ma sokkal rosszabb lenne a helyzet a nyelvészek, a pedagógusok, a papság, az íróársadalom... áldozatos munkája nélkül.

Erdélyben a magyar nyelv módszeres rombolása egyidős a hatalomváltással, aminek idestova nyolcvan esztendeje. Hozzávetőleg azóta tart a küzdelem is a kimérával.

Murádin László a kiváló kolozsvári nyelvésziskola - Szabó T. Attila, Márton Gyula, Kuszálik Piroska, Gálffy Mózes, Murádin László, Péntek János... - érdemes tagjaként derekasan kivette, kiveszi a részét ebből a küzdelemből. A diploma megszerzése után rendre fontos posztokat töltött be: 1956-tól a kolozsvári egyetem nyelvészeti tanszékén tanársegéd, 1958-tól a **Kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet** főmunkatársa, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közelmények* egyik szerkesztője, az *Európai Nyelvatlasz* munkatársa, a *Dictionarul Limbii Romane* etimológiai bizottságának tagja, a *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak (ms) gyűjtője és szerkesztője; fő kutatási területe: nyelvjárástan, nyelvföldrajz, nyelvművelés.

Könyvének előszavában megnyugtató hírt közöl az olvasókkal: a háború utáni erdélyi magyar nyelvművelés kezd szervezeti formát ölteni: 1991 végén Sepsiszentgyörgyön

megalakult az **Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége**, s remélhetőleg e mozgalommal az erdélyi magyar nyelvművelésben új szakasz kezdődik. Ez annál öröndetesebb, mert "csak szervezeti keretek között lehet a nyelvűvelést mozgalommá, társadalmi üggyé szélesíteni. Szervezeti formák nélkül a nyelvűvelésben aligha érhetünk el számottevő eredményeket."

Murádin László nyelvűvelő cikkeinek szűletéséhez személyes élmények is fűznek. A kolozsvári Igazság újságírójaként a hetvenes évek elején gyakran találkoztam vele a szerkesztőségben, táskájában az esedékes heti penzummal, szolgálatos szerkesztőként pedig sokszor korrektúráztam a levonatokat a nyomdában.

Sütő András Murádin László egy korábbi könyvéhez (Szavak színeváltozása, Kolozsvár-Napoca, 1983.) írt előszavában - a szerzőt idézve - felhívja a figyelmet egy eléggé meg nem szívlelhető igazságra: "Az anyanyelvet is tanulni kell" (Murádin László, Igazság, 1980/52). Tanulni a családban, az iskolában, az életben.

Akkor tájt, amikor Murádin László idézett gondolatát papírra vetette, egy mezősegi falu iskolájában döbbenetes élményben volt részem. Történt, hogy amolyan inspiáló minőségemben, szokásomtól eltérően, nem a tanári szobába nyitottam be legelőbb, hanem - szűnet lévén - egy osztályterembe. A katedrán felejtett osztálykönyvet böngészve arra lettem figyelmes, hogy az egyik gyerek (Kovács István) szekundát kapott történelemből, amiben persze nincsen semmi különös. A katedra körül hancúrozó gyerekek egyikétől mégis megkérdeztem, melyikötök Kovács István? A megkérdezett a társára mutatott. Kérdezem hát a fiút, miért kapott szekundát történelemből, de ő ahelyett, hogy illedelmesen felelne, üres tekintettel bámul rám. Megismétlem hát a kérdést, de arra se kapok választ. Kisvártatva megszólal románul a pajtása: "Nu stie ungureste", vagyis "Nem tud magyarul". Megdöbbsentem a váratlan válaszon. - Hogy hogy nem tudsz - kérdeztem a gyereket -, hisz Kovács Istvánnak hívnak!? Vagy nem!? A megszeppent diák helyett ismét a pajtása felelt: "El e ungar, dar nu stie ungureste", "ő magyar ugyan, de nem tud magyarul". Akkor villant át az agyamon a Mezőség múlt században in-

dult tragédiája: az elszegényedett magyar parasztok ravasz áttérítése az ortodox hitre; a pópák, tanítók üzelmei, a román bankok hatalmas földvásárlásai, a vagyonukat felelőtlenül elherdáló magyar főurak bűnei, amiknek, íme, beérett a “gyümölcse”: a mezőségi magyar családok kései ivadéakai, az idősebb, az ifjú és még ifjabb Kovács Istvánok nem tudnak magyarul. Nem tudhatnak, mert a Mezőségen már nagyon régen nincsenek magyar iskolák. Anyanyelvüket a szórvány magyaroknak nem tanítják, márpedig ahhoz, hogy éljünk vele, “az anyanyelvet is tanulni kell.” Ki a megmondhatója, hogy Erdélyben legközelebb melyik régió fog a Mezőség sorsára jutni?

Kell tehát a törődés, a felelős odafigyelés, anyanyelvünk tudatos ápolása, művelése, csinosítása.

Murádin szerint a háború utáni erdélyi magyar nyelv-művelés első szakasza 1948-tól 1958-ig terjedt. “A negyvenes évek végén a napilapok nyelv-művelő rovatai a nyelv-művelés gyakorlatát ott folytatták, ahol a két világháború között a *Brassói Lapok* és kiadványa, az *Anyanyelvünk*, valamint az *Erdélyi Múzeum* abbahagyták. Az ott kifejtett elvi kérdések felelevenítése mellett, főleg a nyelvi hibák nyesegetését, ezek terjedése elleni küzdelmet tartották feladatuknak. A nyelv-művelés célját abban látták, hogy az féltékenyen őrködjék a nyelv tisztaságán, irtsa a helytelen kifejezéseket, a helytelen nyelvtani formákat és a nyelvtől idegen szavakat.”

A rádiózás fejlődésének köszönhetően, az ötvenes évek közepén már Erdélyben is érezhető volt a hatása Lőrincze Lajos új nyelv-művelő mozgalmának. Lőrincze a nyelv-művelés feladatát nem a “nyelvörködés”-ben jelölte meg, hanem “a különböző társadalmi rétegek nyelvi szintjének emelésében látta”. A rádióban heti rendszerességgel elhangzott remek cikkei, megnyerő hangja, az írások hangulata mind-mind annyira belénk ivódtak, hogy az emberek a nyelv-művelés atyjának Lőrinczét tartják. Meglehet: nem alaptalanul. De a nyelv-művelés elvei legalább jelzésszerűen, már jóval korábban megfogalmazódtak Szabédi László egyik cikkében (*Nyelvjavítás*, 1940), mely gondolatokat később - Lőrinczével egy időben - 1952-ben fejtett ki *Nyelv-művelő feladataink* című dolgozatában. Szabédi - jegyzi

meg egykori kollégája - a nyelvművelést nem nyelvészeti, hanem társadalmi kérdésnek tekinti. A nyelvművelés feladata a "köznyelv felmérése, ellenőrzése és irányítása".

Jóllehet Szabéditől nem lehet elvitatni az úttörő szerepet, az erdélyi magyar nyelvészeket, írókat és közírókat mégsem az ő cikke készítette a Kolozsvári Rádióban, a megyei napilapokban és irodalmi folyóiratokban meginduló gyakorlati nyelvművelő tevékenységre, nyelvművelő rovatok fenntartására, hanem a Lőrincze Lajos fémjelezte magyarországi nyelvművelő mozgalom.

A nyelvészek meg a lapok munkatársai készséggel álltak hozzá a munkához. A napilapok, irodalmi folyóiratok több-kevesebb rendszerességgel közöltek nyelvművelő cikkeket, a mozgalom egyre terjedt, erősödött, jóllehet a nyelvművelő mozgalomnak nem volt szervezett kerete - tudjuk meg a szerzőtől.

De ez az öröndetes fejlődés nem tart(hat)ott sokáig, mert már a két világháború között a többségi politikusokban felütötte a fejét a gyanú, hogy "a nyelvművelő mozgalom nacionalista indulatokat táplál, eltereli a figyelmet az igazi társadalmi kérdésekről". Ismert taktika. És ha már a két világháború között így viszonyult a román politikai hatalom ehhez a jelenséghez, mennyivel inkább feléledt a gyanú a román pártállam hatóságaiban az 1956-os magyarországi forradalom után. A maguk szempontjából - mondja Murádin - igazuk is volt. A nyelvművelés nemzeti ügy, a magyar nyelvművelés magyar nemzeti ügy, s ha úgy tetszik, magyar ügy.

A hatvanas évek közepétől (ekkor kezdődött az a néhány éves viszonylagos nyitás, enyhülés) egészen a nyolcvanas évek legelejéig valamivel toleránsabb légkör uralkodott a nyelvművelés terén is. Egyik-másik lapnál megint feltűnt a nyelvművelő rovat. A Prágai tavaszt (1968) követően pedig feltűnően gyorsan terjedt a mozgalom, szinte valamennyi napilap, folyóirat nyelvművelő rovatot nyitott. A sok száz cikk témái között megtalálunk szinte mindent, ami a "pozitív nyelvművelés, a nyelvi ismeretterjesztés körébe, a nyelvművelés általános kérdései közé tartozik, de annál kevésbé szerepelnek az olyan témák, amelyek a romániai magyar nyelvművelés sajátos kérdései körébe, a

román nyelvi hatás, a kevertnyelvűség elleni küzdelem körébe vágtak volna.”

A nyolcvanas években erős megtorpanás volt észlelhető, a napilapok közül alig egy-kettő tartotta meg a nyelv-művelő rovatát. Ebben a tekintetben a kolozsvári Igazság és a marosvásárhelyi Vörös Zászló példát mutatott bátorságból. A mozgalom lehanyatlott, már-már úgy tűnt, hogy a teljes megszűnés fenyegeti, ami részben a szigorú tiltással, részben a félelemmel magyarázható. Ami emberileg érthető is, hisz a nyolcvanas években, különösen annak második felében, a magyarellenesség már-már a paroxizmusig fokozódott. Ősi magyar városok tisztességes magyar nevét nem volt szabad leírni a sajtóban, nem hangozhattak el a rádióban, a televízióban, az értekezleteken; iskoláink, templomaink, falvaink, sőt temetőink (Házsongárd) ellen gyalázatos merényleteket terveltek ki, és hajtottak végre. El kellett jönnie 89-nek ahhoz, hogy ez a groteszk, sőt abszurd helyzet részben megváltozzon. Erdély magyarsága ma már szabadabban lélegzik, de még mindig gúzsba kötve táncol.

Murádin László ennek a küzdelemnek szenvedő alanya és bátor harcosa volt és maradt. A nagy öreget, Szabó T. Attilát kivéve, nincs Kolozsvárt még egy nyelvész, akinek a neve - hála kitartásának, hétről-hétre megjelenő nyelv-művelő cikkeinek - annyira ismert volna a kincses város, s talán az egész erdélyi magyarság körében, mint az övé.

Bármennyire túlzónak tűnik is ma ez a kijelentés, volt idő (Ceusescu magyarfaló diktatúrája a nyolcvanas évek második felében), amikor nagyon sok kolozsvári magyar újságolvasó csak Murádin László nyelv-művelő cikkeiért vette meg szombatonként az Igazságot. A nyelvész ilyen kiállásához, a kitartáshoz nemcsak az anyanyelv konok szeretete, hanem bátorság is kellett, mert nem csupán a szakmai ranglétrán való előmenetelét, hanem az állását is kockáztatta vele.

Anyanyelvünk ösvényein című könyvének anyagát épp a legsötétebb évek, az 1981 és 1990 között megjelent írásaiból válogatta össze Murádin László. A cikkek zömében Murádin a "nyelv titkai"-ról értekezik. Bennük "az olvasó...ízelítőt kap a szavak életéről, múltjáról, eredet-

ről, a nyelvben betöltött szerepükről, értékükről, a jelentés sokféleségéről, nemkülönben arról is, hogy egy szó, szó-lás mennyi történetet sűrítethet össze, mennyi emléket őriz az elmúlt századok életéről, betekinthez a szófejtés, a szó-történet világába, nyomon kísérheti bizonyos szavak jelen-tésbeli és alaki változásait, érzékelheti, hogy miként bok-rosodik egy-egy szó népes családdá, hogyan növekedhet ki-fejező értéke újabb és újabb jelentésárnyalatokkal bővül-ve. Szóba kerül a személynévadás, bizonyos helynevek ere-dete, kialakulása...”

A sok-sok élvezetes, szellemi horizontot nyitogató cikk közül kiemelném - mint a magyar történelemtől eltiltott erdélyi magyar tanuló ifjúság számára igen fontosat - *A hely, ahol élünk* fejezetcím alatt található írásokat. Hely-ségnevek jelentése világosodik meg, története tárul fel itt előttünk, bizonyítva, hogy kik, milyen ajkú emberek ala-pították és lakták hosszú századokon, bő ezredéven át azo-kat a településeket. Lám, így is lehet önbecsülést, azonos-ságtudatot, nemzeti érzést erősíteni. Külön köszönet érte.

1999.

MORZSÁK A BÖLCSEK ASZTALÁRÓL

A görög aphorizmosz körülhatárolást, meghatározást, rendkívül tömör és frappáns általános érvényű állítást jelent. Az aforizma ma is kedvelt, évezredes irodalmi műfaj.

Az ókorban a filozófiai gondolatoknak amolyan gyűjtő kerete, foglalata volt. A preszokratikusok tanításai jószerevével rövid, tömör aforisztikus gondolatokban, szövegtörésekben maradtak ránk. "Az élet rövid, a tudomány útja hosszú, az alkalom elillan, kísérletezni veszélyes, következtetni nehéz" - mondja Hippokratész, az orvostudomány atyja. Marcus Aurélius császár és bölcselelő nappal csatákat vívott, esténként, éjszakánként aforizmákba foglalta gondolatait az életről, az elmúlásról, a halálfélelemről, és mint sztoikus gondolkodó, természetesen a sorsba való belenyugvásról. Az aforizma közkedvelt és igen elterjedt formája volt az elvont gondolkodásnak, moralizálásnak az antik görögöknél és a rómaiaknál. Egyaránt éltek vele filozófusok, költők, drámaírók, politikusok... Szimonidész, Pindaros, Martialis, Juvenális, Petronius epigrammái, Seneca életbölcselességeket summázó prózai munkái meggyőző példái ennek a közkedveltségnek.

A középkor nem ismerte az aforizmat. A görögöknél és a rómaiaknál oly fontos szerepet játszó nevelésnek, az erények gyakorlás útján történő terjeszthetőségének, terjesztésének a gondolata fokozatosan háttérbe szorult és feledésbe merült. Ami ezen a téren akkor történt, az merőben új és teljesen más minőséget képviselt. A kor meghatározó vallásos szemlélete folytán ugyanis a világ dolgai fölötti magvas ítéletek kimondása és "véghezvitele" transzcendens erőkre bízott.

A középkor nyomába lépő emberközpontú világ- és élet-szemléletet hirdető reneszánsz az antik görög-római hagyományokkal az aforizmat mint műfajt is újraélesztette. A humanista R. Erasmus *Adagia* címmel elsőként szerkesztett klasszikus aforizmagyűjteményt.

A modern idők első nagy aforizmaszerzője M. Montaigne, aki *Kísérletek (Essais)* című munkájában gyűjtötte össze elmélkedéseit. B. Pascal be nem fejezett életművéhez készített aforisztikus feljegyzéseket - *Gondolatok (Pensées)*.

Az aforizma fejlődéstörténetéről nem beszélhetünk anélkül, hogy meg ne említenénk La Rochefoucauld, Vauvenargues, Chamfort, Voltaire, Novalis, Moliere, Marivaux, Diderot, Goethe, Schlegel, Montesquieu, Balzac, Stendhal, a magyarok közül Eötvös József, Jókai, Gárdonyi Géza, Deák Ferenc, Széchenyi István, Madách Imre, Móra Ferenc, Krúdy Gyula, Osvát Ernő vagy Kosztolányi Dezső nevét.

Irodalomtörténészek, a műfaj kutatói megfigyelték, hogy korszakváltáskor vagy társadalmi konvulziók idején, az életelvekben és az erkölcsi értékrendekben beálló mélyebb változások időszakában érezhetően megnőtt az aforizmák népszerűsége, ami aligha véletlen, hisz az aforizmák gondolkodásra, elmélyülésre, önvizsgálatra készítenek, arra serkentenek, hogy belőlük, mint igaz premisszákból, következtetéseket vonjunk le. A gondolati irodalom részeként az aforizma társadalmi rangja és népszerűsége manapság ismét erősödőben van.

A román aforizmakincs jó része népi eredetű, a közmondások világából avanszált az irodalomba. Ami nem román sajátosság, így van ez más népeknél is.

A *Vércseppek az író asztalán** (Közdok, Budapest, 1999) című, román írók műveiből összeállított aforizma antológia Beke György két évtizedes bukaresti irodalmi búvárlásainak kései termése. Ezt a gyűjteményt másik kettő előzte meg. Az első, *A kő bölcsessége a keménység* (Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1967) elég szerény méretű volt. A második változat, *Kagylók tengerzúgással* (Kriterion Könyvkiadó, 1971) nagyobb időszakot ölelt át, és tematikában is szerteágazóbb volt. Jelen kiadás a legteljesebb: huszonhárom neves román író aforizmaírait olvashatjuk benne.

Beke György sokat fordított a román irodalomból. Húsznál több alkotás, köztük nem egy vaskos regény szerepel a fülszöveg szelektív listáján. Ha arra gondolunk, hogy a fél-

száznál több önálló Beke-mű mellett az aforizmák gyűjtését amolyan “mellékesen” művelte, és a minőségre is súlyt helyezett, akkor ezt igazán komoly műfordítói teljesítménynek kell tekinteni. Beke Görgyöt Zaharia Stancu: *Sirató* című regényének magyar fordításáért a Romániai Írószövetség 1970-ben Irodalmi Díjával tüntette ki. Olyan időszakban, amikor a Ceusescu-féle nemzetiségi politika már nyíltan magyarellenessé vált. Beke erkölcsi emelkedettségére vall, hogy az ismétlődő zaklatások, letiltások, elhallgattatása és kényszernyugdíjaztatása ellenére felül tudott emelkedni a diktatúra arculütésein, és változatlan kitartással, szinte megszállottan munkálkodott a két nép közeledésének a feltételein, mert meg volt/van győződve róla, hogy az író számára nincs más alternatíva, mint egymás értékeinek megismerésén és megismertetésén fáradozni. A demagóg politikai nyilatkozatokkal ellentétben ez talán mégis hozzájárul ahhoz, hogy fokozatosan békévé oldjuk a százados feszültségeket, segít szertefoszlalni az ostoba előítéleteket. Ennek az írói hitvallásnak a jegyében íródott a hetvenes évek elején a *Tolmács nélkül* című vaskos beszélgető Beke-könyv is (Kriterion Könyvkiadó, 1972, magyarul és románul is megjelent - A.K.), melyben ötvenhat magyar és román író faggatott az alkotás rejtelméről, az egymás mellett élés erkölcsi, emberi feltételeiről.

És most megérkezett a legteljesebb román aforizma antológia, melynek egy korábbi, sokkal szerényebb változatáról (*Kagylók tengerzúgással*) Nicolae Balota, a bukaresti egyetem volt esztétika professzora - ma német egyetemeken tanít - ilyenképpen vélekedett: “Így (kibővítvé az 1967-es kiadást - A.K.) nemcsak a gyűjtemény teljesebb, hanem a román aforizma történetét is könnyen áttekinthetjük, amennyiben Geo Serban *Idei traite* című kötetét kivéve... román nyelven még nem jelent meg a Bekéhez mérhető antológia. Méltán állítom, hogy ez a könyv mintául szolgálhat azok (t.i. román szerkesztők - A.K.)számára, akik a román aforizmakincsből eredetiben akarnak gyűjteményt szerkeszteni.”

Mi teszi a jó aforizmákat ércnél maradandóbbá? Időállóságuk magyarázata az lehet, hogy - tér és idő korlátain túllépve - mély, egyetemesen emberi igazságokat fejeznek ki, tökéletes formában. Voltaire mondta volt, hogy “Az el-

més mondások többnyire ismétlések”. Per analogiam: az aforizmák szintézisek, sok-sok nemzedék áthagyományozott tapasztalása sűrűsödik bennük. Szerzőik egyaránt lehetnek jelentős alkotók, kiugró nagy elmék és ismeretlen közemberek. Mint a népköltészet és a népdalkincs esetében.

Egy-egy aforizmagyűjtemény életbölcsségek valóságos tárháza. Ha hozzálátnánk folyamatosan olvasni, hamar megfeküdne a gyomrunkat. Egyszerre a kíváncsnál nagyobb adag belőle emészthetetlen. Célszerű(bb)nek tűnik időnként megállni, és elmeditálni az olvasottakon, leszűrve a szövegből az érvényes tanulságo(ka)t.

Az aforizmák jókora hányada, bíráló jellegű, elégedetlenségből keletkezik és hiányérzetet fejez ki. Mások ablakot nyitnak a világra. A legtöbb aforizma mégsem azt mondja ki, milyen legyen, vagy milyen ne legyen az a valami vagy valaki, hanem magát a tényt állapítja meg. Tényt állapít meg, de azt olyan módon teszi, hogy implicite a kellő, a kíváncs is benne legyen. Kimondva, leírva, a tollhegyre vett dolog vagy jelenség kritikáját is elvégzi. Azáltal, hogy kimond egy szentenciát, meg is haladja azt, túlnő rajta, amennyiben az erényesebb, az emberibb, vagyis a kellő irányába mutat. Az aforizma jószerivel olyan varázstükör, amiben nemcsak hétköznapi magunkra ismerünk, hanem - kellő odafigyeléssel - jobbik énünket is megpillanthatjuk benne; ha magunkba szállva meghalljuk a “daimonion”, a lelkiismeret szavát, amely, mint tudjuk, Szokratészben mindig megszólalt, mielőtt elkövetett volna valami rosszat.

Mint általános érvényű igazságok, az aforizmák mindig a konkrétumok fölött állnak. Milyen magasra emelkednek fölējük? Legalább annyira, amilyen mértékben el kell vonatkoztatni a konkrétumok világától ahhoz, hogy felbukkanjanak a mélyből az általános(abb) összefüggések, és a felismert igazságok fogalmakban öltsenek formát.

Magvas gondolatok gazdag tárházát nyitogatjuk, a könyvet lapozva. De hogy igazodjunk el benne? Van-e valamilyen támpont, a szellemi tájékozódáshoz? “Gyűjteményes kiadásokban az aforizmákat kétféleképpen szokták csoportosítani: téma vagy szerzők szerint. “Beke György jó né-

hány mostanában napvilágot látott aforizma-tárral ellentétben, a szerzők szerinti csoportosítást választotta, abból a megfontolásból, hogy így “valamelyest a román aforizma története is kirajzolódik a válogatásból, ami új vonásokkal árnyalhatja az egyes írókról, költőkről kialakított képet”. Azt hiszem, szerencsés döntés volt.

Beke György eleve nem vett fel az antológiába verses aforizmákat, bár a gazdag termésből igencsak szemelgethetett volna. Döntését azzal indokolja, félt, hogy megcsontítja a gondolatokat, ha a szövegkörnyezetből, a költői életművek egészéből kiemeli őket. A próza más, mondja: “A próza az aforizmát önálló létében nemhogy gátolná, de egyenesen segíti, mintegy új erővel ruházza fel”.

Az aforizmák - mondtuk fentebb - vagy a közmondásokból, szállóigékből avanszálnak az irodalomba, vagy a hivatásos írók tollából születnek. Ritka jó példa erre Cilibi Moise román vándorkereskedő alakja, aki írástudatlan író volt. Ez nem önellentmondás, és nem is képzavar. A vándorkereskedésből Havaselvén élő Cilibi negyvenhárom éves koráig csak előszóban terjesztette az alkalmi agórákon, vásárokon frappáns ítéleteit az emberekről, az erkölcsökről és arról a világról, amely körülvette. Képzeltető, milyen tetszést váltott ki a szegény parasztok körében az ilyen igazságok bátor kimondása: “Kóborlásaim során azt tapasztaltam, hogy hiba csúszott a tömlöcök építésébe: magasabbra kellett volna tervezni a mennyezetet, hogy a nagy emberek is beférjenek”. Élemedett korában Cilibi tollba mondta csipkelődő vagy gunyoros ítéleteit, és tizenkét esztendeig évente egy-egy kis füzetecskében adta ki aforizmáit. Évtizedekkel később I.L.Caragiale, a román irodalom máig egyik legnépszerűbb alakja, így írt a garabonciás diákokra emlékeztető naiv filozófusról: “Cilibi Moise megérkezése egy-egy városkába mindig szenzációt keltett, mert a vándorkereskedő jelentéktelen árui mellett magával hozta néhány aforizma-könyvecskéjét is, és ezeket a közönség nagyon kedvelte. Irodalmi termékeivel és reklámjával gyakran többet keresett, mint a boltjával...Gyermekkoromban nagy örömet szereztek nekem ezek a könyvecskék; az ő társaságukban töltöttem el sok-sok igazán elbűvölő estét, amikor olvasni tanultam, és Cilibi Moise könyveinek talán

nem is kevés befolyása volt szellememre.”

Beke könyve közel ötszáz év román aforizma-termésébe nyújt betekintést, a román irodalom szinte teljes történetét átfogva. A számbavétel a XVI. századdal kezdődik. Neagoe Basarab (1512-1521), Havaselve vajdája fiához írt intelmeiben (*Neagoe vajda intelmei fiához, Teodosiéhoz; Invataturile lui Neagoe Voevod catre fiul sau, Teodosie*) a bizánci egyházi könyvek modorában, a köz- és magánélet dolgain elmélkedve, a követendő életvitelt írja elő. Neagoe Basarab Intelmeiről máig vitáznak a szakemberek, hogy az uralkodó írta-e, ha igen, segítséggel vagy anélkül, avagy mások írták jóval később, nevében.

Dimitrie Cantemir (1673-1723) moldvai vajda a másik román uralkodó, akinek szentenciáit Beke György érdemesnek tartotta a magyar olvasók elé tárni. Cantemir európai hírnevű, nagy műveltségű ember volt, akit a berlini akadémia tagjává választott, és felkért Moldva krónikájának a megírására. A kötetbe felvett aforizmák az 1705-ben keletkezett *Rejtelmes történet (Istoria ieroglifica)* című művéből valók. Ez volt az első román regénykísérlet.

Mindkét vajda aforizmaiban érthetően a hatalommal összefüggő gondolatok és a jellembeli kérdések fordulnak elő a leggyakrabban (kevélység, gőg, részvét, becsület, igazságosság, hazugság, becsvágy).

A iasi-i forradalmi mozgalom elnyomása után Erdélybe menekülő Alecu Russo egyik írásában büszkén említi, hogy “a nagy Kossuth közeli ismerőse”. Mint általában az igazi forradalmárokat, őt is a haza, a nép szeretete és a szenvedélyes szabadságvágy jellemezte. A nemzetnevelő bölcselő és erkölcsjavító moralista maximáit emelkedettség és igaz emberség jellemzi.

A *Junimea* elnevezésű kulturális-irodalmi csoportosulás komoly szerepet játszott az irodalmi ízlés alakításában Romániában a múlt század utolsó harmadában. Szellemi vezére Titu Maiorescu kritikus, a iasi-i és a bukaresti egyetemek professzora volt. Aforizmáit irodalmi tevékenysége “melléktermékének” tartotta. Korának emberéről és társadalmáról írott maximáit kritikai tanulmányaiban és naplójában fogalmazta meg, s azokat a korszak vezető román irodalmi folyóiratában, a *Convorbiri literare*-ban közölte.

Maiorescu mellett Eminescu, Caragiale, és Mihail Kogalniceanu is rendszeresen közölték aforizmáikat a lap hasábjain. A műfaj rangját a román irodalomban akkoriban ez a rovat adta meg és jelezte.

Azt az irodalmi alapvetést, amit a modern aforizma esetében a franciáknál a legnagyobbak végeztek el, a román irodalomban Eminescu és Caragiale vállalta magára - jegyzi meg Beke György. Mint ismeretes, Eminescu egész költészetében és prózájában maró gúnnyal ostorozta az emberi gyarlóságokat, az ostobaságot, a hízélgést, az irigységet. Ezt tette az aforizmaiban is. Gyakori témája a szerelem, a férfi és a nő viszonya, a hűség és a hűtlenség. Sok-sok csalódás, fiaskó után a román költészet fejedelme "gúnyos hűvösséggel vett elégtételt a női hűtlenségen és állhatatlanságon".

E korszak román íróársadalmának másik kiemelkedő alakja Ion Luca Caragiale volt. Színpadi műveiben Caragiale kifejezetten moralista volt. Novellái, karcolatai a megkeseredett ember tünődései, jeremiádjai. Aforizmaiban is sötét hangulatú, de "nem embertelen és reménytelen tömör ítéletekben, intésekben" mond véleményt az emberekről s a világról.

Míg "a lélek mérnökei" (József Attila), az írók inkább az ember belső univerzumát vizsgálták, faggatták, a történészek és a politikusok érdeklődését, figyelmét érthetően főleg a külső világ történései kötötték le. Nicolae Iorga történész, polihisztor "egységes erkölcsi nézőpontról ítélte meg a történelem, a bölcsélet dolgait, a jellem örök és változó tulajdonságait".

Octavian Goga jól tudta, hogy az aforizma-írás "nem léha elmejáték", hanem életbölcsséget, alapos társadalom- és emberismeretet feltételez. Ha a magyar irodalomban oly otthonosan mozgó csúcsai költő - akit Adyhoz baráti szálak fűztek - közéleti, politikusi tévelygéseiben és az idő tájt való parnasszusi bolyongásain el-eltért is a humánus és a tárgyilagosság követelményeitől, annál szigorúbb volt magával szemben költői tevékenységének második, befejező szakaszában. Tünődéseit, tépelődéseit papírra vetve, akkor ismerte fel és szívelte meg csak igazán, hogy kegyetlen játékot folytatni az élettel csak felelősséggel és becsülettel szabad.

Lucian Blaga aforizmái a filozófusköltő életműve szer-
ves részét képezik. Joggal írja róla a fordító: "Maximái
nélkül talán egyetlen román költőnél, írónál sem csonkul-
na meg annyira a mű teljessége, mint éppen őnála... Filo-
zófiája emberközpontúságával lett költői hevületű abban,
ahogy az elvont bölcseleti igazságokat megközelítette."

George Calinescu író, költő, irodalomtörténész, eszté-
ta nem írt önálló aforizmákat. Egy fiatal irodalomtörténész,
Geo Serban szemelgette ki azokat írásaiból. Vajon joga van-
e az irodalom bűvárlójának így eljárni? - kérdezi az anto-
lógia összeállítója. Nem önkényesség, tisztességtelenség-
e az ilyesmi az íróval szemben? Ez, úgy lehet, nézőpont
kérdése. Minden művészi alkotás a nyilvánosságot szólít-
ja meg, a befogadók számára készül. Ha a kiemelt szenten-
cia a művet nem szegényíti, és önmagában is kerek egész,
talán nem méltánytalanság az íróval szemben. Goethe sem
"önálló életre szánta, hanem költői vagy drámai műveibe
szőtte bele" aforizmáit. Különösen sok aforizma került be
az irodalmi áramlásba a Faustból. "Madách gondolatai
közül nem él-e sok azoknak az emlékezetében is, akik a
teljes Tragédiát nem ismerik?" Nem vitás, hogy az ilyen
"beavatkozások" az olvasók nyereségei.

Szóljunk végezetül Tudor Vianu, a kiváló esztéta *Kom-
mentált maximák tárá-ról* (*Dictionar de maxime comen-
tate*), amelyből Beke György egy csokorra valót lefordított
és beválogatott az antológiába. Annak idején a *Kommentált
maximák tára* nagy könyvsiker volt, és vele kezdődött el a
román aforizma reneszánsza.

De miről van szó tulajdonképpen? Tudor Vianu sok
évtizedes bűvárkodással összeválogatta a görög, latin, ke-
leti és modern nyelveken megfogalmazott legjellegzetesebb
aforizmákat, s azokat továbbgondolta, kommentálta, ami
által egy újabb aforizmagyűjtemény keletkezett. Mivel a
kommentárok is önálló aforizmák, ha Vianu kommentárait
külön választhatnánk az eredeti aforizmáktól, az új kötet
is önálló életet élne. Hogy ugyanakkor egyenértékűek-e az
eredetiekkel, azt csak az idő fogja tudni eldönteni.

Van-e ilyesmire példa a világirodalomban? Van, nyug-
tat meg a szerző. Az első ilyen mű *Dicta Catonis* címmel
maradt fenn, s noha a cím Catora utal, filológiai kutatások

szerint más írók, bölcselők, szónokok aforizmái is helyet kaptak benne. Más hasonló aforizma-gyűjteményt is ismerünk az ókorból: *Nictes Atticae* címmel, a második századból.

Mint már említettük, a reneszánsz az antik görög és latin műveltséggel együtt az aforizmat is feltámasztotta. Az az idő tájt bevett irodalmi szokássá vált régi írók mondásainak az idézését. Így volt ez a magyar irodalomban is, főleg a humanista íróknál. Gondoljunk Pázmány Péter idézetekben gazdag szónoki műveire, vagy Bornemissza Péternek a görög irodalomban tett bűvárlásaira (Szophoklész).

Tudor Vianu könyve is így állt össze. Kommentárjai jól példázzák, hogy aforizmák újabb magvas gondolatokat, aforizmákat szülhetnek.

Az aforizma - ismételjük - lényegre törő műfaj. Ezért talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Vércseppek az író asztalán* a román irodalom történetének amolyan kis tükre is egyben. Egyaránt kiolvashatók belőle az írók fő törekvései, az irodalmi élet alapvető tendenciái, és azok az ideák, amelyek felé e szomszédos nép szellemi alkotói révén törekedett, igyekszik. Velük ismerkedni külön öröm, hisz akit jobban ismerünk, azt közelebb érezzük is magunkhoz.

Nincs még egy nemzet a Kárpát medencében, mely annyit fordított volna a szomszédos népek irodalmából (is), mint a magyar. Ez a tiszteletre méltó teljesítmény azonban akkor válna közös nyereséggé, ha példánkön felbuzdulva, a mi irodalmunk is hasonlóképpen ismertté válna a román-ság és a többi szomszéd nemzet körében. De ez csupán jámbor óhaj.

1999.

A MÚLTAT BE KELL VALLANI

Mennyi idő húsz év? Egy ember életében kétségkívül jelentős, egy nemzetében azonban alig egy pillanat. De azért a pillanatoknak is megvan a maguk jelentősége, főleg azoknak, amelyek valamilyen nyomot hagynak maguk után egy-egy nagyobb közösség életében.

Ilyen volt az elmúlt húsz esztendő is, amelyre Domonkos László reflektál (Domonkos László: *Ki nem beszélt háborúink*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1998.).

A Zrínyi Kiadó felelős szerkesztőjeként - anno - Domonkos László egy vaskos kéziratkötegeből nekem kellett könyvet szerkesztenem. Többszöri találkozás, egyeztetés után lett is belőle egy többek által megdicsért (ez nyilván a szerző érdeme), nekem is kedves könyv: *Magyarok a Délvidéken*. Az olvasók élénk érdeklődését a kisebbségi kérdések iránt értelemszerűen a déli szomszédainknál akkor már észlelhető fokozódó nyugtalanság, feszültség is magyarázta.

Közel félszázados kisebbségi sorból érkezvén az anyaországba, feltűnt, milyen érzékeny ez a fiatal szerző az utódállamokban élő nemzettestvéreink sorsa iránt, holott maga, szegediként, nem sokat ehetett azok nem egyszer könnyel áztatott kenyeréből. A délvidéki magyarság sorsát ecsetelő kézírata a szerző különös beleérző (empatikus) készségéről tanúskodott. Hanem, mint később kiderült, evett ő azért nem egyszer egy tálból a határon túliakkal, hisz már újságíró-bojtár korától kezdve ki-kijárt Erdélybe, Felvidékre, Kárpátaljára, mind az utódállamokba. Ment, látott, megfigyelt, és beszámolt. Így született meg ez a publicisztikai gyűjteménye is. Melyben jóllehet a helyszínek és a felvilantott élethelyzetek igencsak eltérőek, mindazáltal például a kalotaszegiek egykézése és a horizontot kémlelő zentai paraszt borzongató víziója sorsazonosságot sejtet. Csak az együtt érző, a velük azonosulni tudó krónikás képes ilyen távoli összefüggések megfigyelésére.

Ezekből a múltat és a jelen valóságát faggató írásokból, nemkülönben eddigi közírói tevékenységéből kitetszik,

hogy Domonkos László már újságírói pályája elején elkötelezte magát a nemzet szolgálatának. Amit a bolsevista diktatúra nemhogy nem honorált, hanem ott tett keresztbe a különvéleményeseknek, ahol csak tudott.

Időt és energiát nem sajnálva, szerzőnk rendre látogatta fogyatkozó számú iskoláinkat, százados templomok zsoltáros boltívei alatt hallgatta a vigaszra vágyó gyülekezetekkel együtt a biztató szövegeket Isten szolgálóinak a szájából, megbarnult tölgyfa asztalok melletti baráti beszélgetéseken, közös borozgatásokon vettek együtt számba múltat, jelent, latolgatták a lehetséges jövőt, így jutva egy akaratra: minden erővel a megmaradást szolgálni!

Van ennek a gyűjteménynek két olyan írása- *Indián nyár I., II.* -, amelyek címükben is baljós üzenetet hordoznak. Az indiánokat ért kegyetlen pusztítás s a magyarság aggasztó számbeli apadásának a párhuzama a nemzethalál apokaliptikus látomását társítja az olvasóban. Az övékével közös sors lenne hát a mienk? Tényleg ezt a sorsot szánták volna nekünk is? Kik!? Mikor!? Miért!? Vagy mindez csupán beteges képzelgés!?...

Beleborzongunk.

Tény viszont, hogy több mint ezer éves történelmünk során nekünk is mindig túlerővel kellett farkasszemet nézni, és megküzdeni. Váltakozó sikerrel. A nemzet történelme valahogy sorsszerűen összefonódott a szabadságért, függetlenségért és méltóságért vívott küzdelmekkel. De bárki rontott is ránk: tatár, török, habsburgok vagy oroszok, mégis itt vagyunk.

Most meg tankok helyett bankokkal törtek ránk. Azért szorítottak sarokba Mammon katonái, hogy “segítsenek” nekünk. Hihető ez?

Csak arról a kötelező éberségről ne feledkezzünk meg!

A Magyar Kultúra Alapítvány székházában baráti találkozóra összegyűltek eszmecseréjén belém nyilallt, amikor valaki azt mondta: - A magyar egy megfáradt nép benyomását kelti. Nem tudom, így van-e valóban, de a magyarságban mindig volt, és reméljük, lesz is elég bölcsesség ahhoz, hogy helyesen ítélje meg a különböző idők és helyzetek diktálta módus vivendiket.

Az időrendiség logikáját követve, Domonkos a szov-

jet típusú totalitarizmusokból kivezető utak “indóházainál” is meg-megállt egy szusszanásnyira. A hajnaltáji kényszerű útra keléskor

még remélni sem mertük a birodalom belátható időn belüli összeomlását. Ám ahogy teltek az évek, évtizedek, egyre inkább érezni lehetett a közeledő változások fel-feltámadó előszeleit. Már hallottuk az időnkénti mélybeli morajlásokat, de a nagy földindulás közeli bekövetkezéséről még nem volt fogalmunk. Biztató jel volt viszont, hogy egyre gyakrabban megreccsented a korhadó tákolmány gyengülő eresztékei.

Aztán bekövetkezett a Rossz fizikai megsemmisülése, és a fölötte érzett kollektív katartikus élmény.

A várva várt nagy változás ingoványán haladva még el-elbizonytalanodunk. Viszont ebben a nagy csak azért is menetelésben úgy tűnik, hogy e század- és ezredvégen már szilárdabb talajra, ígéretesebb földre léptünk. Az idegen érdekek kiszolgálóinak sötét fellege még itt gomolyog ugyan fölöttünk, de mintha mocomogna valami, minthogyha az egek kinyílni készülnének végre e sokat szenvedett nemzet fölött is.

Csak ne csalódnánk ismét!

Csak nehogy megfeledkezzünk a kötelező éberségről! Mert biztonságos önépítkezéshez sasszemek kellenek. Sas-szemek és józan ész.

Higgyük, hogy így is lesz végre. Hogy a bolsevista diktatúra szörnyűségei végérvényesen a múltba veszttek, és az eljövendő időkről szóló krónikák derűsebb képet festenek majd rólunk, nekünk.

1998.

FÁJDALMAS EMLÉKEZÉS

A napokban múlt negyven éve, hogy Kolozsvárott megszüntették a Bolyai Tudományegyetemet. A szomorú alkalmából a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete tanulmánykötetet* jelentetett meg az erdélyi magyar tudományosság fellelegvárának küzdelmes történetéről.

A könyv tizenöt év bizakodásainak, tudós nekifeszüléseinek és kínzó gyötrelmeinek a foglalata. A Bolyai Tudományegyetem 1959. július 2-án bekövetkezett kényszer-egyesítése a román egyetemmel valójában a magyar egyetemi oktatás halálos ítélete volt, hisz - mint utólag bebizonyosodott - a döntés soha be nem vallott célja az önálló magyar egyetemi oktatás megszüntetése Romániában. Az egyesítés "közel kilenc évtizedes önálló magyar tudományos kutató és alkotómunkának vetett véget", hisz az ígéretekkel ellentétben az évek folyamán egész sor tudomány-szak művelése és oktatása szűnt meg magyar nyelven.

Az RMDSZ mai vezetőségének muszáj-herkulesi küzdelmeihez, szélmalomharcához (?) viszonyítva, a Bolyai Tudományegyetem gyors létrejötte 1945-ben több tényező szerencsés összejátszásának volt köszönhető. Annak, hogy a Szegedről 1940 őszén visszatért Ferenc József Tudományegyetem tanácsa, professzorai és személyzete a helyén maradt 1944-ben és a katonai megszállás idején; annak, hogy a kérészéletű vélt egymásra találás ígérő hangulatát a közemberek körében az új román vezetők még nem mérgezték meg annyira, hogy az ügy kerékkötőjévé váljon; és döntő módon annak, hogy a román politikai elit taktikai meggondolásból, azaz saját érdekből elfogadták az önálló magyar egyetem létét. Romániának ugyanis az 1947-es párizsi béketárgyalásokon bizonyítania kellett, hogy biztosítja a nemzeti kisebbségek jogegyenlőségét. Erdély Romániához csatolásának ez volt az egyik feltétele.

De mi történt valójában? Elvettek egy működő magyar egyetemet épületeivel, infrastruktúrájával együtt. Ennek fejében (papíron) - mert jogilag a magyar egyetem nem

* A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945-1959), Budapest, 1999.

szűnt meg létezni - létrehoztak egy "új" egyetemet, amit előbb Magyar Előadásnyelvű Állami Egyetemnek neveztek el, majd a Bolyai Tudományegyetem nevet kapta. Az, hogy a magyar egyetem nem őszinte szándékból, hanem kényszerhelyzetben született, abból is kitűnik, hogy már az elején megindultak a támadások. A magyar állampolgárságú tudós tanárok menesztése, a teológiai professzorok kilúgozása, a meg-megismétlődő letartóztatások, a keretek szűkítése, az anyagi erő és a szellemi potenciál elleni merényletek, az ilyen-amolyan "érvekkel" végrehajtott átszervezések, a karok, szakok fizikai szétszórása... mindmégannyi bizonyítéka annak, hogy az eredendő szándék és a végső cél a megszüntetés, minden egyéb idő kérdése és a körülmények függvénye volt.

Már az egyetem megalakulásakor is kompromisszumokra volt szükség. Az orvosi karnak például át kellett költöznie Marosvásárhelyre, mert Kolozsvárt az összes klinikai épületet, felszerelésekkel együtt, át kellett adni a visszaköltöző román egyetemnek.

A kötetből hiteles képet kapunk arról is, hogy állt talpra egy-egy kar, szakterület az új, mondhatni ellenséges helyzetben. A karok és a tanszékek beszámolóiból kitűnik, hogy a kolozsvári önálló magyar egyetem első három évében folytatta és továbbfejlesztette az európai egyetemi hagyományokat, amiben meghatározó szerepe volt annak a 33 magyar állampolgárságú tanárnak (nagy részük nemzetközileg is elismert szakember volt), akik fáradhatatlanul folytatták a magas színvonalú tudományos és oktatói tevékenységet.

Amíg lehetett. Ameddig hagyták. A viszonylag kedvező helyzet ugyanis 1948 után, az új oktatási törvény bevezetésével gyökeresen megváltozott. A magyar állampolgárságú tanároknak nem hosszabbították meg a szerződésüket; de menniük kellett azoknak a román állampolgárságú tudós tanároknak is, akiket az új ideológia szemszögéből nem kívánatosnak tekintettek. Ezután következett a román nacionalista koncepció szempontjából történő tisztogatás: a marxista meggyőződésű, de a magyarság mellett kiálló professzorok eltávolítása, letartóztatásuk és bebörtönzésük. 1956 után újabb retorziós hullám kezdődött. A

félelem nyomasztó légköre ülte meg az egyetem auláit, laboratóriumait, tanári szobáit. Erre - mint kiderült - azért volt szükségük, hogy csökkentsék az ellenállást, és a beolvasztás könnyebben folytatódjék.

A tudós visszaemlékezéseket, vallomásokat olvasva, megrázó kép tárul elénk azokról a személyi változásokról, rombolásokról, amelyek az egyes karokon, szakokon történtek, egyszersmind fogalmat alkothatunk magunknak azok koncepciós háttéréről is.

Természetesen még egy ilyen tudományos igényű munka sem képes megnyugtatóan bemutatni az egyetem másfél évtizedes történetét, hisz csak az egyes karokon, szakokon végzett oktatói, kutatói munka leírása is egy-egy kötetet igényelne. Sajnos, az események kimerítő tudományos feldolgozása még várat magára. Egy minden lényeges elemet magában foglaló monográfia elkészítése csak akkor lesz lehető, amikor a Bolyai Tudományegyetem irattári anyaga a maga egészében a kutatók rendelkezésére áll. Ez az anyag most teljességgel hozzáférhetetlen. Ezért a kötet szerkesztői az egyetlen lehetséges utat választották, amikor a résztvevő tanárokat és az egykori hallgatókat szólaltatták meg. Ami remélhetőleg kellő indítékot ad az elmélyült kutatásokon alapuló monográfia majdani megírásához.

1999.

KICSODA LEGYEN IRGALMAS NEKÜNK?

Az a fogalom, amely körül minden más gravitál ebben a könyvben*: a minőség forradalma. Bár a tanulmányok témájukban nagyon is különböznek egymástól, a Német László-i gondolat jegyében megvalósuló írói szándék meggyőző egységbe fogja össze azokat.

Sándor András mély meggyőződéssel hirdeti, helyenként szenvedélyesen sürgeti a minőség érvényesítését. Az író okfejtése annyira meggyőző, hogy egy-egy dolgot végén magunk is úgy érezzük, hogy a minőség forradalma valóban parancsoló szükségszerűség. Ez a könyv komoly erkölcsi tett.

Az író az ügynek elkötelezett alkotó értelmiségi felelősségével kritikusan vázolja fel azt a folyamatot, amely a nyolcvanas évek magyar valóságához vezetett. Nem szépítget, és nem részrehajló: egyenesen kimondja azt, amiről már rég beszélni kellett volna. Nem akar sokkolni, de az, amiről beszámol, megdöbrent, felkavar, elszomorít, felháborít - és állásfoglalásra készítet. Ez is a célja.

A tanulmánykötet a közeli múlt magyar valóságának egyféle leképezése. Ezt a ténymegállapítást azonban pontosítani, finomítani kell, mert igaz ugyan, hogy Sándor András a nyolcvanas évek magyar társadalmára koncentrált, de mivel itt nem esetleírásról, hanem inkább oknyomozásról van szó, neki nem annyira a végeredmény a fontos, mint inkább a miértek, a hogyanok feltárása. Ehhez viszont korokon és tereken át ingázva, hol a múltba, hol meg a még alakatlan potenciális jövőbe kell utaznia. Hadd érzékeltesük ezt egy példával.

A közelmúlt történelmének egyik legvéresebb kezű diktátora, Sztálin valójában a minőség ellenében gyakorolta a hatalmat, mert - szellemi rövidlátó lévén - nem ismerte fel, hogy nem "a dolgok természetét" kell a "szavak alá ren-

* Sándor András: *Kicsoda legyen irgalmas nekünk*, B-A-Z. Megyei Tanács és a Magyar Írószövetség Északmagyarországi Csoport kiadása, 1989.

delni”, hanem “az új jelenségek természetéhez” kell szavakat találni. A dolgok ilyenén állásából pedig az következett szükségszerűen, hogy a szovjet hatalom “testvéri ölelésében” vergődő magyar társadalom közel negyvenöt éven át arra kényszerült, hogy “visszafogja” magát.

Németh László írói nagyságára és gondolkodásának mélységére vall, hogy kiállta a XVIII. század egyik legeredetibb filozófus-írójával, Jean-Jaque Rousseauval való párhuzamba állítást. Ami Rousseaunál a “nature”, az Németh Lászlónál a minőség forradalma. Úgy érezzük, hogy a két fogalom valahol tényleg egy töről fakad: egyrészt jelzik azt, hogy a társadalom történelmi mozgása folyamán többször is mellékösvényre és zsákutcába tévedt, másrészt maguk a fogalmak képviselik azt a mércét, amelyhez - az egyre súlyosabb bajokat megelőzendő - a társadalmi gyakorlatot igazítani kell(ene). Annál is inkább megszívlelendő ez, mert a mai társadalmi gyakorlat a jó szándékú figyelmeztetés ellenére egyre inkább elszakad a természet(es)től, a hitelestől, attól, amit csakis a minőség képviselhet. És forradalom ide vagy oda, az “inegalité parmi les hommes” sem szűnt meg, csak a “koordinátái változtak”.

És milyen furcsa: annak idején sokak szemében a minőség forradalma egy különc elme agyszüleményének tűnt, hogy félszázad múlva parancsoló szükségszerűségként váratlanul felbukkanjon. Ez a talány magyarázatot követel: tulajdonképpen arról van szó, hogy az átlagember, a társadalom egésze csak most ismerte fel azt, amit a gondolkodó Németh László már ötven évvel előbb tisztán látott.

Hol tart a fordulat után a magyar valóság? Meglehetősen az elején, mert az új életminőséget még mindig az anyagi javakban (például a gépkocsik számában) mérik, az ország fogyasztás-mámorra vágyik, holott a minőségi élet - az anyagi javakkal együtt, természetesen - csakis a kulturálisban, a szellemi értékek univerzumában teljesezhet ki.

Az ország, a nemzet boldogulásának elengedhetetlen feltétele az információk akadálytalan áramlása, a szellem szabadsága. Ennek a követelménynek a jegyében sürgeti Sándor András a politikai intézményrendszer reformját, az eleven élethez történő igazításukat tudva, hogy “a mozdu-

latlanság: halál”, míg a mozgásban legalább benne van “a túlélés esélye”.

A voluntarista politikai gyakorlat felszámolásakor természetesen megnő a szerves fejlődés gondolatának a jelentősége. Mi pedig igencsak tudjuk, hogy az elmúlt negyvenöt esztendőben nálunk - és más totalitárius rendszerekben - mindent a központi akarat döntött el. “Minden felülről jött: a rendelettömeg is, az életszínvonal is”. Ilyen körülmények között az emberek szemében egyedüli mentsvárnak a magánszféra ígérkezett, amelytől azt remélték, hogy ott legalább nem kell alakoskodni, az ember önmaga lehet. Hogy később kiderüljön, ez is féligazság. Félig valóság, félig illúzió. A nagy testvér masszává gyúró hatalmas mancsainak a szorításában teljes volt a kiszolgáltatottság. Hát csoda, hogy felszabadulva, most olyan erővel követeli minden józan gondolkodású ember: tessék visszahelyezni jogaiba az egyént, tessék tiszteletben tartani az emberek alapvető jogait és méltóságát. Nincs sajnálatra méltóbb, mint a jogaiból kiforgatott, méltóságától megfosztott kisember.

Bevallom, nekem igen rokonszenves az az írói bátorság, ahogy szembeszállt a bolsevista diktatúrákban sokáig dívott ama felfogással és gyakorlattal, amely saját múltunkból csak azt volt hajlandó elismerni és tudomásul venni, ami a hatalom gyakori önös érdekeivel összhangban állt. Miközben az igazság így hangzik: “Múltunk, máig vezető utunk mindenestül a mienk.”

Így látta ezt szerencsére Gorbacsov is, aki - a minőség-eszmény jegyében - kritikusan nézett szembe a múlttal, biztos kézzel lebbentette fel a fátylat a hibákról, igyekezett megnyugtatóan kipucolni az akolt. “Kimond dolgokat, amelyeket többé nem lehet visszavonni, feltár, leleplez, és ezzel olyan lépést tesz előre a történelmi saktáblán, amely az egész ‘állást’, az egész konfigurációt felforgatja és átrendezi...” Az is Gorbacsov politikai nagyságára vall, hogy felismerte és kijelentette azt, amit a szocialista gyakorlat hosszú évtizedeken át tagadott: az emberi szubjektivitás jelentőségét, a személyiség történelemformáló erejét.

Gondolnánk-e, hogy a mi Szent Istvánunk, “az európai méreteken ‘avantgarde’ király”, ezerszáz évvel ezelőtt

maga is az avantgarde jegyében hozta valóban történelemformáló törvényeit és rendelkezéseit? Nagy királyunk Európa ítélete szerint “a minőség reprezentánsa” volt.

Milyennek képzei el Sándor András Magyarország és a világ jövőjét? “Még nem vagyunk túl a krízisen, de már földereng egy lehetséges jövő biztatása: integrált világgazdaságban a nemzeti kultúrák változatosságának létállapotában élő emberiség képe.” Ebben a folyamatban igen fontos a nemzeti identitás megőrzése, “mert a nemzetek között...csak annak van helye, amelynek jól megkülönböztethető azonossága van.”

1990.

OSZK

Nemzeti és Királyi Széchényi Könyvtár

SZÉTSZÓRATÁSBAN IS HAZAFELÉ KELL NÉZNI

Az író maga vallotta volt: huszonkét évi oda szakadása alatt mindaddig idegennek és számkivetettnak érezte magát a román fővárosban, amíg kutatni nem kezdte a magyar múlt nyomait. Céltudatos, kitartó munkával Beke György felbúvárolta a Bukarestben és a két román tartományban élő magyarság viszontagságos történetét, a moldvai csángómagyarok mellett kitüntetett figyelmet szentelve a Kossuth-emigrációnak. Ebből a szenvedélyes odafordulásból számos szociográfiai tanulmány, esszé és több könyv született. Legutóbb a múlt századi bukaresti magyar emlékiróknak szentelt egy kötetet*.

Szerzőnk arra is kíváncsi volt, mióta éltek magyarok Bukarestben, megmaradtak-e a századok viharaiiban vagy - beolvadva a többségi románságba - nyomtalanul eltűntek? Írásos dokumentumra bukkanva arról értesít, hogy nem sokkal a város alapítása (1459) után már megfordultak magyarok arra. Főleg székelyek, akik a szász kézművesek áruit Brassóból Bukaresten át Konstantinápolyba fuvarozták. Domokos Pál Péter, az ismert néprajzos, csángókutató kétszáz évvel korábban, 1227-re (a kereszténységre tért kunok püspökének jogaiba helyezése - A.K.) teszi a magyarok megjelenését a román tartományokban. (Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Eötvös Kiadó, Szent Gellért Kiadó, Bp., 1989.)

Böződi György írja a meg-megismétlődő székely exodusról: “ A székelyeknek Romániába való áttelepülése mindig tartott a történelem folyamán, mióta írott emlékeink vannak. A közvetlen szomszédság kötelező erővel bírt a népek kicserélődésére, a székelyek átszivárogtak Moldvába és Havasalföldre, a románok pedig Csíkba és Háromszékre (...) A Székelyföldhöz közelebb esett Románia, mint Magyarország, háborúk, éhínség, pestis oda kergették ki a

*Beke György: *Kossuth-emigráció Bukarestben*. (Magyar emlékirók a régi Romániában). Közdok, Budapest, 1998.

lakosságot, és oda kergette ki legfőképp az itthoni elnyomás, amely ellen az egyetlen menedék a kivándorlás. Az 1718. évi éhínség és ötven évvel később a madéfalvi veszedelem nagy tömegeket űz ki egyszerre, majd a székely fiuk felét katonának fogdossa, másik felét száműzetésbe kergeti a katonai szellem. A harmadik nagy kivándorlás a szabadságharc után történt, amikor az abszolutizmus halálos ítéletei, valamint a katonai szolgálat elől menekültek ki, ezrenként.” (Bözödi György: *Székely bánja*, Tizenhét erdélyi fiatal író kiadása, Kolozsvár, 1938.).

A tanulmánykötet írója már a bevezetőben tisztázni kíván egy elvi kérdést: “Folytatói-e a XIX. századi bukaresti magyar emlékirók művei, s ha igen, mennyiben, az erdélyi magyar emlékirás nagy hagyományainak?” Az irodalomtörténészek véleménye megoszlik erről. Egyes irodalomtörténészek kifogásolják, hogy a klasszikus erdélyi emlékirókat összehasonlítsuk a bukaresti magyar emlékiratszerzőkkel. Ez az észrevétel jogos, főleg ha az összehasonlítás az írói talentumra és a művek irodalmi értékére vonatkozik. Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Rettégi György, Apor Péter... valóban nem említhető egy napon a Kossuth-emigráció közepes vagy annál szerényebb képességű emlékiróival. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a nagy elődök olyan példaképpé váltak a későbbi emlékirók szemében, hogy emezeknek még a tudatalattijára is hathattak. Nemcsak az élmények lejegyzésére való ösztönzés, hanem a morális felelősségvállalás tekintetében is. Elszánva magukat a vallomásra, Koós Ferenc, Veress Sándor, Veress Ferenc és Oroszhegyi (Szabó) Józsa a leírtak hitelességeért eleve felelősséget vállaltak: készek voltak akár az utókor ítélőszéke előtti megmérettetésre is. Ötük közül Beke György csak dr. Fialla Lajost érzi dilettánsnak, a többieket - a jelzett erények örvén - íróknak, pontosabban újságíróknak, tudósítóknak tekinti.

Szervező készségben, politikai tisztán látásban és egyéb erényekben Koós Ferenc református lelkész, közhuszár volt közöttük a legjelentősebb személyiség. Tizenöt évet töltött a román fővárosban, ahol úttörő szerepe volt a magyar kolónia tudatos közösséggé formálásában. Lakása, a paplak az emigránsok egyik búvóhelye volt: ”... aki Bukarest felé

vette útját, az engemet el nem került, és házamtól legalább közvetítő szolgálatom nélkül el nem távozott.”

Nevéhez fűződik a bukaresti református kőtemplom és iskola felépítése, a magyar nyelvű oktatás megszervezése. Lelkészi és tanítói munkáját - akárcsak elődje, a szintén erdélyi Sükei Imre tiszteletes - missziós tevékenységgel társította. Szekérrel beutazta Havasalföldet és Moldvát, felkereste a csángó falvakat, feljegyezte az egyházi szertartások nyelveit, figyelmét nem kerülte el az iskolák állapota, nyelve sem. Úti élményeiről a Bécsben megjelenő *Hon* című lapban számolt be, rendszeresen. Kiváló szervező volt. Dalegyletet hozott létre, könyvtárakat alapított, olvasóegyletet hívott életre, Hunnia néven kaszinót nyitott, elindította a bukaresti tanoncok magyar nyelvű oktatását, egyszerűen közösséget kovácsolt.

Koós Ferenc tiszteletesnek azonban nemcsak a szervező munka során felbukkanó akadályokkal kellett megküzdenie, hanem egyik pályatársa, a Losoncról Bukarestbe telepedett Czelder Márton ellen is dicstelen harcot kellett folytatni. Aki előbb Koós papi szószékére pályázott, majd meg akarta magát választatni a romániai magyarok református püspökének. Beke György kellő teret szentel ennek a konfliktusnak, mert úgy látja, hogy a Koós kimozdítására tett kísérlet igazi tétje nem a romániai önálló református egyházkerület létrehozása volt, hanem a bukaresti és havasalföldi hívek elszakítása az erdélyi egyházkerulettől, Magyarországtól.

Kétes erők segédletével Czeldert sebtében püspökké választották ugyan, de az erdélyi református konzisztórium megsemmisítette a választást, és törölte Czelder püspökségét. Ezért a karrierista paptárs beadványok sorozatával vádolta meg Koóst a belügyminiszternél és a kulturális miniszternél. Magához rendelve, C.R. Rosetti kulturális miniszter felajánlotta Koósnek, hogy legyen ő a romániai református egyház püspöke. A tiszta lelkű pap azonban - felismerve a csapdát - határozottan visszautasította az ajánlatot, mire a miniszter - elszólva magát - így reagált a tiszteletes szavaira: “Uraságod, nem tagadom, jó magyar hazafi, de tudnia kellene, hogy nekünk ez nem áll érdekünkben...” Vagyis mi nem állt a román kormány érdekében? A

bukaresti magyarok egyházi függése Erdélytől. Koós jól ismerte Románia függését a nagyhatalmaktól, ezért panaszt emelt a kormány és a kulturális miniszter ellen. A tiltakozások hatására a kormány visszavonta döntését, Rosetti kénytelen volt távozni miniszteri székéből. De Koós Ferenc is kénytelen volt távozni Bukarestből a sorozatos támadások miatt.

Az bukaresti emlékirók jeles képviselője volt Veress Sándor mérnök is. Szabadságharcosként alkalma nyílt arra, hogy megtapasztalja a román politikusok és az ortodox pópák káros szerepét a más nemzetek fiai elleni érzület, gyűlölködés, nacionalizmus szításában. A magyar emigráció tagjaként Törökországban érte az első nagy csalódás: ott döbbsent rá, mi is készül tulajdonképpen a román politika boszorkánykonyhájában, mit sulykolnak a politikusok, a pópák és a tanítók a lelkekbe: "... ezek dákorománok, kik nyíltan vallják, hogy céljuk Erdélyt és az egész Tiszántúlt tőlünk elvenni, Bukovinával, Törökországban meg az egy részecskében oláhoktól lakott Dobrudzsával és a kutzovlahok földjével együtt, szóval: ahol egy mokán valaha megfordult, vagy megtelepedett, az a föld az övék.

Adjuk nekik, úgymond, Erdélyt, akkor baráti jobbot nyújtanak (...) Ha nem adjuk, hát ők némettel, oroszral szövethetnek s kiirtanak bennünket. Ez az oláh liberális demokraták politikai hitvallása".

A magyar és a román történetírás máig egyik neuralgikus pontja 1848-1849, jelesül: a nemzetiségi kérdés. A román politikusok és nacionalista történészek Kossuthot ma is változatlanul a nemzetiségi kérdés elhanyagolása miatt marasztalják el. De Kossuthban már akkor a dunai konföderáció eszméje érlelődött, amikor a magukat liberális demokratáknak nevező román nacionalisták célkitűzése Erdély elszakítása volt Magyarországtól.

A bukaresti emigránsok önszerveződésében fontos szerepet játszott az 1860. május 15-én megjelent *Bukuresti Magyar Közlöny*. A lap igen nagy fontosságot tulajdonított a kulturális életnek, az iskolának, felfigyelt az akkoriban megindult zsidó emancipálódásra, az anyanyelvű oktatás kapcsán pedig a csángó-magyarok helyzetére. A pesti Magyar Újság 1860. május 29-i lapszáma szerint a *Bukuresti*

vette útját, az engemet el nem került, és házamtól legalább közvetítő szolgálatom nélkül el nem távozott.”

Nevéhez fűződik a bukaresti református kőtemplom és iskola felépítése, a magyar nyelvű oktatás megszervezése. Lelkészi és tanítói munkáját - akárcsak elődje, a szintén erdélyi Sükei Imre tiszteletes - missziós tevékenységgel társította. Szekérrel beutazta Havasalföldet és Moldvát, felkereste a csángó falvakat, feljegyezte az egyházi szer-tartások nyelveit, figyelmét nem kerülte el az iskolák álla-pota, nyelve sem. Úti élményeiről a Bécsben megjelenő *Hon* című lapban számolt be, rendszeresen. Kiváló szervező volt. Dalegyletet hozott létre, könyvtárakat alapított, olva-sóegyletet hívott életre, Hunnia néven kaszinót nyitott, el-indította a bukaresti tanoncok magyar nyelvű oktatását, megszóval közösséget kovácsolt.

Koós Ferenc tiszteletesnek azonban nemcsak a szerve-ző munka során felbukkanó akadályokkal kellett megküüz-denie, hanem egyik pályatársa, a Losoncról Bukarestbe te-lepedett Czelder Márton ellen is dicstelen harcot kellett folytatni. Aki előbb Koós papi szószékére pályázott, majd meg akarta magát választatni a romániai magyarok refor-mátus püspökének. Beke György kellő teret szentel ennek a konfliktusnak, mert úgy látja, hogy a Koós kimozdításá-ra tett kísérlet igazi tétje nem a romániai önálló reformá-tus egyházkerület létrehozása volt, hanem a bukaresti és ha-vasalföldi hívek elszakítása az erdélyi egyházkerulettől, Magyarországtól.

Kétes erők segédletével Czeldert sebtében püspökké választották ugyan, de az erdélyi református konzisztóri-um megsemmisítette a választást, és törölte Czelder püs-pökségét. Ezért a karrierista paptárs beadványok sorozatá-val vádolta meg Koóst a belügyminiszternél és a kulturá-lis miniszternél. Magához rendelve, C.R. Rosetti kulturá-lis miniszter felajánlotta Koósnak, hogy legyen ő a romá-niai református egyház püspöke. A tiszta lelkű pap azon-ban - felismerve a csapdát - határozottan visszautasította az ajánlatot, mire a miniszter - elszólva magát - így reagált a tiszteletes szavaira: “Uraságod, nem tagadom, jó magyar hazafi, de tudnia kellene, hogy nekünk ez nem áll érdekünk-ben...” Vagyis mi nem állt a román kormány érdekében? A

Magyar Közlöny "közvetítő kapocsul szolgál Erdély és Magyarország és a román tartományokban szétszórt magyarság között." Nem meglepő tehát, hogy a Habsburg-birodalom rendőri és cenzori apparátusa fél évvel a megjelenés után betiltotta a "felforgató szellemiségű lapot".

A bukaresti magyar emlékiratok jelentőségét és főbb érényeit Beke György a következőkben summázza: a saját szabadságharcos élmények, a bukaresti magyarság körében felgyűlt tapasztalatok rögzítése, a 48-as eszmények igazába vetett hit, a remény és a megmaradás hirdetése, az asszimiláció fékezése, a szétszóratásban élők tapasztalatainak tudatosítása a történelmi Magyarország szétdarabolása előtt.

Erdélyben Trianon után fordultak a bukaresti magyar emlékirók felé, mivel bennük fedezték fel a kisebbségi életvitel első érvényes gyakorlatát, mondja ki a fájdalmas igazságot a szerző. Csakhogy az, amit Koósék százötven évvel ezelőtt a kisebbségi sorban élő romániai magyaroknak ajánlottak - lojalitás a román állammal szemben, érzelmi-tudati azonosulás a nemzettel, az anyanyelv megőrzése - a XX. század végén már kevés a megmaradáshoz. Ma már csakis a területi önigazgatás és a teljes önrendelkezés szavatolhatja az elszakított nemzetrészek megmaradását. Mert a XX. századi Romániában az erőszakos beolvasztás lett a bevett gyakorlat. Iskolák, egyesületek, kulturális intézmények alapítása, olvasóegyletek, lapok, könyvtárak létesítése és működtetése, gazdasági önállóság mind megannyi követelmény, amelyek mit sem veszítettek időszerűségükből. De ne feledjük: mind közül az iskola a legfontosabb. Mert a kisebbségi élet szellemi összefogója az anyanyelvű iskolahálózat, csúcsa pedig az értelmiség utánpótlását biztosító egyetem. Végül is az anyanyelvű oktatás jövőjétől függ az erdélyi magyarság - a mindenhoni magyar kisebbség - fennmaradása. A magyarság érdekképviseleti szervének engedékeny politikája miatt Erdélyben a magyar iskolaügy - a román nacionalizmus szorításában - rákszerű mozgást végez. Ez nem sehova, hanem a mélybe vezet. Ezzel a gyakorlattal, súlyos konfliktusok, botrányok árán is, haladéktalanul szakítani kell.

1999.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM

Előszó helyett	5
----------------------	---

Sziszifusznak hihetnénk

Erdélyi ötvenhatosok	8
Töretlen hittel, akarattal	13
Újraépíteni, amit leromboltak	20
Ahol az iskola létkérdés	25
Sorsa: megtúrt	30
Mi lesz a Püspöki palota sorsa?	35
Új erőre kap-e, vagy csendesen kimúlik?	37
A színész anyanyelvében él	49
Párbajt folytatva a cenzúrával	60
Amit szavakban már nem lehet kifejezni	63
Bennünket kiutáltak, kitaszítottak Romániából	72
Hogy még kősziklán is teremjen virág	81
Hetven éves a Korunk	87

Jogos jeremiádok

Negyven éve szűntették meg a Bolyait	92
Szirtek közt hajózva	100
Visszatérés	104
Fészektelenül (?)	106
Szórványsors	111
Töprengés március idusán	114
Honnan sarjadnak a romlás virágai?	120
Amiről nem szabad lemondani	130

Szépbe szőtt hitek

Kultúrát - mindenkinek!	136
Szépbe szőtt hitek	138
Bűntelenül	140
Ott kell segíteni, ahol legnagyobb a baj	143
Hazát építő költészet	148
Gyökerek nélkül lehetetlen élni	151

Magunkról- nekünk

Barangolások Erdélyben	156
Lehetnek-e kisebbségei egy kisebbségnek?	168
Anyanyelv-ápolás kisebbségi sorban	181
Morzsák a bölcsek asztaláról	188
A múltat be kell vallani	197
Fájdalmas emlékezés	200
Kicsoda legyen irgalmas nekünk?	203
Szétszóratásban is hazafelé kell nézni	207

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Aniszi Kálmán: író, újságíró, nyugalmazott egyetemi adjunktus. 1939. október 14-én született a Bihar megyei Nagykakucson. A középiskolát Nagyváradon végezte. Kolozsváron két évig zenepedagógiát hallgatott. A Babes-Bolyai egyetem filozófia szakán szerzett tanári oklevelet. 1970-1972 között újságíró a kolozsvári Igazságnál. 1971-től 1985-ig filozófiát, filozófiatörténetet és esztétikát tanít a kolozsvári "Ion Andreescu" Képzőművészeti Főiskolán. 1985-1990 között a Korunk filozófia és társadalomtudományok rovatának szerkesztője. Több mint húsz évig a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének állandó külső munkatársa. 1982-ben Gáll Ernő akadémikus irányításával egyetemi doktori címet szerez (A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethosza).

1990-ben áttelepül Magyarországra. Egy évig a szombathelyi Vas Népénél újságíró. 1991-től a budapesti Zrínyi Kiadó felelős szerkesztője. Ugyanakkor a miskolci Bölcsész Egyesületnél filozófiatörténetet tanít. A Magyar Írószövetség tagja, az Erdélyi Szövetség vezetőségi tagja.

Önálló kötetei: A filozófia műhelyében, Kriterion, Bukarest, 1978.; Forgószeiben, Ungvár-Budapest, 1994.; Tanúságtevők, NIS Kiadó Kolozsvár, 1995.; Mintha már virradna, Közdok, Budapest, 2000.

Több tanulmánykötet társszerzője. Megjelenés előtt: Magyar sorskérdések Erdélyben (Tanúságtevők II.) című kötete. A Zrínyi Kiadónál számos szépirodalmi és társadalomtudományi könyvet gondozott. Jelenleg szabadfoglalkozású.